

ESTUDIOS ESCENICOS

Cuadernos
del Instituto
del Teatro

15

Ramon Vinyes:

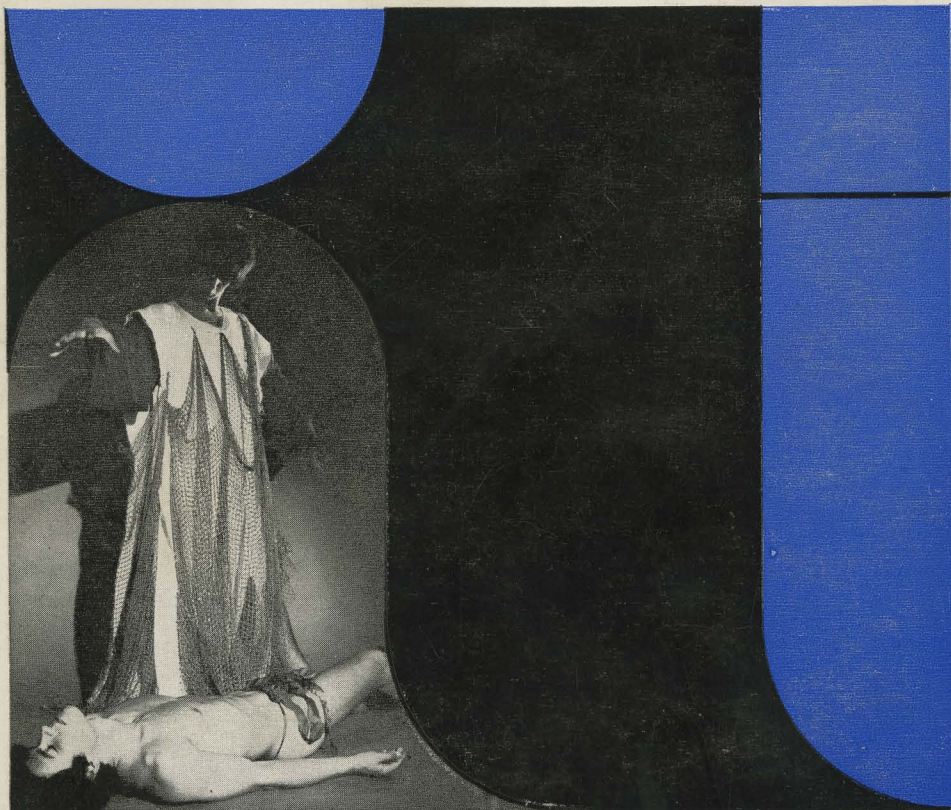
Texto completo de «Arran del Mar
Caribe».

Colaboraciones:

Ricardo Doménech.

José María Rodríguez Méndez.

Angel Carmona.

du

ESTUDIOS ESCENICOS

N.º 15

JULIO 1972

Diseño general y portadas,
José Mallofré Noya.

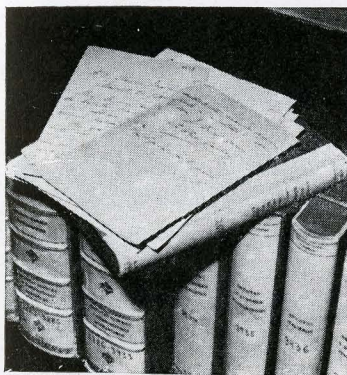
Imprenta-Escuela
de la Casa P. de Caridad
Montalegre, 5
Barcelona

DEPÓSITO LEGAL. B. 5932 - 1960

ESTUDIOS

ESCENICOS

Cuadernos de investigación teatral

15

JULIO 1972

Dirección

Xavier Fàbregas

DIPUTACIÓN PROVINCIAL DE BARCELONA

INSTITUTO DEL TEATRO

Escuela Superior de Artes Dramáticas
Biblioteca y Museo

Director: HERMANN BONNÍN

Subdirector: FREDERIC RODA

Secretario general: ANDREU VALLVÉ VENTOSA

Elisabets, 12 (Casa Misericordia).
Conde del Asalto, 3 (Palacio Güell). Barcelona, 1.

SUMARIO

Panorama

- 1** RICARDO DOMÉNECH. *Contribución a la bibliografía de Valle-Inclán*. 10
- JOSÉ MARÍA RODRÍGUEZ MÉNDEZ. *Ajuste de cuentas conmigo mismo*. 31
- Estrenos en el Teatro Romea, de Barcelona. I. Septiembre - diciembre de 1865*. 41

Crónica

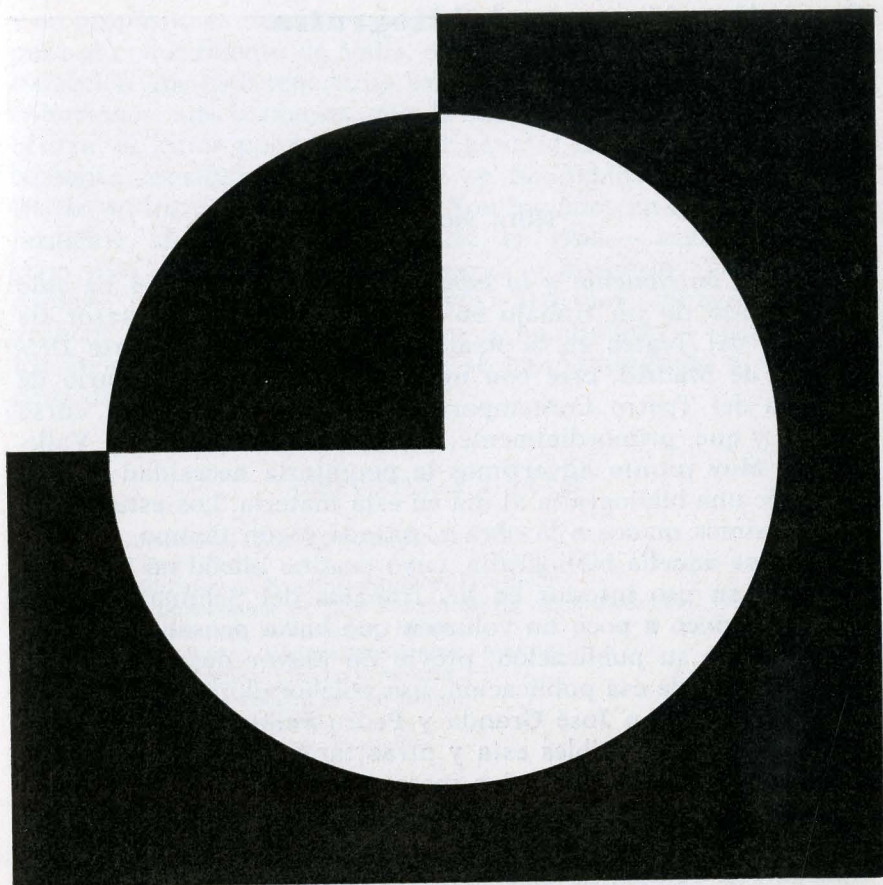
- 2** E. E. Ramon Vinyes. *Esbós biogràfic*. 54
- ÀNGEL CARMONA. *Ramon Vinyes, o una víctima del Noucentisme*. 59

Textos

- 3** RAMON VINYES. *Arran del Mar Caribe*. 65

PANORAMA

1

Contribución a la bibliografía de Valle-Inclán

Por RICARDO DOMÉNECH

NOTA PRELIMINAR

Esta *Contribución a la bibliografía de Valle-Inclán* ha sido el resultado de un trabajo en equipo. Siendo yo profesor de Historia del Teatro en la Real Escuela Superior de Arte Dramático, de Madrid, creé con mis estudiantes un Seminario de Estética del Teatro Contemporáneo, que abarcó todo el curso 1970-71 y que, primordialmente, se consagró al estudio de Valle-Inclán. Muy pronto advertimos la perentoria necesidad de disponer de una bibliografía al día en esta materia. Los estudiantes y yo pusimos manos a la obra y, pasado algún tiempo, comprobamos que aquella bibliografía, cuyo destino inicial no iba a ser otro que su uso interior en los trabajos del Seminario, había adquirido poco a poco un volumen que hacía pensar en la conveniencia de su publicación, previo un mayor desarrollo de la misma. Decidida esa publicación, tres colaboradores muy eficaces — Luis Vera, Juan José Granda y Pedro Felipe Arroyo —, cuyo entusiasmo hizo posibles esta y otras tareas del Seminario, me prestaron su ayuda, inclusive meses después de finalizar aquel curso académico. Nunca hasta entonces se había realizado en las aulas de la Escuela de Arte Dramático un trabajo de investigación, en equipo, de esta naturaleza; no se sabe que después se haya hecho allí nada parecido.

El presente repertorio bibliográfico consta de trescientas cincuenta fichas de trabajos publicados sobre Valle-Inclán, ninguna de ellas incluida en el que es hasta hoy estudio fundamental en la materia: *A Biobibliography and Iconography of Valle-Inclán (1866-1936)*, de José Rubia Barcia (Berkeley, Los Angeles, 1960). Con excepción de algún título aislado, todos los estudios y escritos que aquí se registran son posteriores a la aparición del mencionado estudio de Barcia, el cual, además de una cuidada ordenación de las ediciones en revistas y en libros de los textos de Valle, registra setecientos títulos de trabajos sobre el mismo.

Consiguientemente, estas páginas vienen a completar, de manera parcial, una tarea que no ha sido iniciada por nosotros.

y su propósito es intentar poner al día este capítulo tan esencial para el conocimiento de Valle. Sería para nosotros una gran satisfacción que este repertorio se viera pronto superado por contribuciones más extensas que la nuestra. Hasta que tal cosa ocurra, el lector puede encontrar aquí, si no todo, sí una parte bastante considerable de lo que se ha publicado sobre Valle-Inclán en los últimos once años. Son los años en que — particularmente, alrededor del centenario, en 1966 — acaso se ha escrito más sobre nuestro dramaturgo y novelista. Y entre esa copiosa fronda de libros, ensayos, artículos, números monográficos de revistas, etc., están — a no dudarlo — algunos de los mejores trabajos críticos que se han consagrado a su obra, cada día más viva, más *vigente*.

ABREVIATURAS Y SIGLAS

- Asom = Asomante. San Juan de Puerto Rico.
 Br = Bref. Paris.
 BHS = Bulletin of Hispanic Studies. Liverpool.
 CVI = Connaissance de Don Ramón María del Valle-Inclán. Paris, 1963.
 CA = Cuadernos Americanos. México.
 CH = Cuadernos Hispanoamericanos. Madrid.
 EL = La Estafeta Literaria. Madrid.
 EE = Estudios Escénicos. Barcelona.
 Hisp = Hispania. Madrid.
 HR = Hispanic Review. Filadelfia.
 Hispano = Hispanófila. Urbana.
 Human = Humanitas. San Miguel de Tucumán.
 Ind = Índice. Madrid.
 Ins = Insula. Madrid.
 MJS = Mélanges à la Mémoire de Jean Serrailh. Paris, 1966, Centre de Recherches de l'Institut d'Études Hispaniques.
 MLN = Modern Language Notes. Baltimore.
 NRFH = Nueva Revista de Filología Hispánica. México.
 PSA = Papeles de Son Armadans. Madrid - Palma de Mallorca.
 PA = Primer Acto. Madrid.
 RVIA = Ramón del Valle-Inclán: An Appraisal of his Liffe and Woorks. New-York, 1963, Las Américas Publishing Co. Editor: Anthony N. Zahareas.
 RVIER = Ramón del Valle-Inclán: Estudios reunidos en conmemoración del centenario. La Plata, 1967, Universidad Nacional de La Plata.
 RHM = Revista Hispánica Moderna. New-York.
 ROCC = Revista de Occidente. Madrid.
 Sip = Sipario. Milán.
 Tr = Triunfo. Madrid.
 VICS = Valle-Inclán. Centennial Studies. Austin, 1968, The University of Texas. Editor: Ricardo Gullón.

1. ACERETE, Julio C.: «*El embrujado*, de Ramón del Valle-Inclán», PA, núm. 59, diciembre 1964, pp. 57-58.
- 1^b. AGUADO, Emiliano: «Valle-Inclán y sus fantasmas», *Arriba*, 13 de marzo 1966.
2. ALBERICH, José: «Ambigüedad y humorismo en las *Sonatas* de Valle-Inclán», HR, XXXIII, núm. 4, octubre 1965, pp. 360-482.
- 2^b. ———: «*Cara de Plata*, fuera de serie», BHS, XIV, 1968, páginas 299-308.
3. ALBERTI, Rafael: «Tres nocturnos romanos con don Ramón del Valle-Inclán», PSA, núm. 127, octubre 1966.
- 3^b. ALFAYA, Javier: *Valle-Inclán, viviente*, Madrid, 1972, Edicusa, Col. Los Suplementos, núm. 26.
4. ÁLVAREZ, Carlos Luis: «En el María Guerrero se presentó *Aguila de blasón*, de Valle-Inclán», ABC, 15 abril 1966.
5. ALONSO, José Luis: «Mi cuaderno de dirección de tres obras de Valle-Inclán», PA, núm. 82, 1967, pp. 29-31.
6. AMORÓS, Andrés: «Leyendo *Luces de Bohemia*» y «Notas bibliográficas sobre Valle-Inclán», CH, núm. 199-200, julio-agosto 1966, pp. 271-282 y 545-553, respect.
7. ARAGONÉS, J. E.: «*Aguila de blasón*, de Valle-Inclán, en el María Guerrero», EL, núm. 342, 1966.
8. ARBÓ, Sebastián Juan: «La pequeña pantalla. Una reposición feliz», *La Vanguardia Española*, 26 octubre 1968.
9. ARNO, Francisco: «Valle-Inclán en tres dimensiones», *Talia*, Buenos Aires, año 7, núm. 33.
10. AUBRUN, Charles V.: «Une farse tragique», CVI, París, 1963, pp. 9-17.
11. AVALLE ARCE, Juan B.: «La esperpentización de Don Juan Tenorio», Hispano, núm. 7, ¿1955?, pp. 29-39.
12. ———: «Una versión moderna de la leyenda del corazón comido», HR, XXVIII, núm. 2, 1960, pp. 151-153.
13. ———: «Las Españas de Valle-Inclán», en *Pensamiento y letras en la España del siglo XX*, Nashville, Tennessee, 1966, pp. 51-62.
14. ———: «Valle-Inclán y el carlismo: *Voces de gesta*», CH, número 209, mayo 1967, pp. 266-277.
15. ———: «*Voces de gesta: tragedia pastoril*», RVIA, pp. 361-373.
16. AYALA, Francisco: «Nota al centenario de Valle-Inclán», Ins, núm. 236-237, julio-agosto 1966, p. 5.
17. ———: «Valle-Inclán and the invention of character», VICS, pp. 29-39.
18. ———: «Man and Mask», RVIA, pp. 40-42.
19. AZORÍN: Vid. MARTÍNEZ RUIZ, José.
20. BAEZA, Fernando: «Las Comedias Bárbaras», PA, núm. 28, noviembre 1961, pp. 8-9.

21. BAQUERO, Arcadio: «Comedias Bárbaras», de Valle-Inclán a Edward Albee», *Nuestro tiempo*, núm. 143, 1966.
22. BAQUERO, Gastón: «América en Valle-Inclán, Valle-Inclán en América» (*Tirano Banderas*), *Arriba*, 13 marzo 1966.
23. BAQUERO GOYANES, Mariano: «Valle-Inclán y lo valleinclanESCO», CH, núm. 199-200, julio-agosto 1966, pp. 34-52.
24. BARCO TERUEL, E.: «América en Valle-Inclán», CH, núm. 157, 1963, pp. 120-131.
25. BARGA, Corpus: «Valle-Inclán en la más alta ocasión», ROCC, núm. 44-45, noviembre-diciembre 1966, pp. 288-301.
26. BARY, David: «Un tango, una farsa y un esperpento», *Ins*, núm. 191, octubre 1962, p. 7.
27. ———: «Notes en *Los Cuernos de Don Friolera*», *Hisp.*, XLVI, núm. 1, 1963, pp. 81-83.
28. ———: «La 'inaccesible categoría estética' de Valle-Inclán», PSA, núm. 156, marzo 1969.
29. ———: «Un personaje de Valle-Inclán: ¿quién es el Barón de Benicarlis?», *Ins*, núm. 266, 1969.
30. BELIC, Oldrich: «La estructura narrativa de *Tirano Banderas*», en *Análisis estructural de textos hispanos*, Madrid, 1969, Prensa Española, pp. 143-168.
31. ———: «Epílogo», en su ed. y trad. de *Tirano Banderas*, Praga, 1956, pp. 241-248.
32. BENÍTEZ CLAROS, R.: «Metricismos en las *Comedias bárbaras*, de Valle-Inclán», en *Variaciones de la literatura española*, Madrid, 1963, pp. 235-264.
- 32.^b BERGAMÍN, José: «Valle-Inclán, en silueta», en *De una España Peregrina*, Madrid, 1972, Al-Borak, pp. 97-101.
33. BERMEJO MARCOS, Manuel: «Valle-Inclán, único. Notas para un acercamiento al autor de los esperpentos», *Cuadernos del Idioma*, Buenos Aires, año 2, núm. 6.
- 33.^b. ———: *Valle-Inclán: Introducción a su obra*, Salamanca, 1971, 354 p.
34. BLANQUAT, Josette: «Symbolisme et Esperpento dans *Divinas palabras*», MJS, pp. 145-165.
35. BLECUA, José Manuel: «Valle-Inclán en la Revista *España*», CH, núm. 199-200, julio-agosto 1966, pp. 521-529.
36. BLEIBERG, Germán: «Notas sobre Valle-Inclán», ROCC, números 44-45, noviembre-diciembre 1966, pp. 367-381.
37. ———: «Las fuentes del esperpento». Comunicación al Coloquio de Bryn Mawr College, 18 febrero 1967.
38. BOREL, Jean-Paul: «Valle-Inclán o la pasión de lo imposible», en *El teatro de lo imposible*, Madrid, 1966, Guadarrama, pp. 171-223.
39. ———: «Reflexiones sobre un retablo», *Ins*, núm. 176-177, julio-agosto 1961, p. 14.

40. BORELLI, Catherine Marshall: *Sulla poesia di Valle-Inclán*, Torino, 1961, Edizioni Palatine, 103 p.
41. BOUDREAU, Harold: «Valle-Inclán's Return to the Novel: 1926-1936», «The Metamorphosis of the *Ruedo Ibérico*», «The Continuity of the *Ruedo Ibérico*» y «The Moral of the *Ruedo Ibérico*», RVIA, pp. 695-698, 758-776, 777-791 y 792-804, respect.
42. ———: «Banditry and Valle-Inclán's *Ruedo Ibérico*», HR, XXXV, enero, 1967, pp. 85-92.
43. ———: «The Circular Structure of Valle-Inclán's *Ruedo Ibérico*», Publications of the Modern Language Association of America, LXXXII, núm. 1, pp. 128-135.
44. BRAVO VILLISANTE, Carmen: «El lenguaje esperpéntico de Valle-Inclán», CH, núm. 199-200, julio-agosto 1966, pp. 451-454.
45. Bref, «Lumières de Bohème... C'est l'Histoire d'une Quête», París, núm. 64, marzo 1963, p. 6.
46. BROOKS, Olga: «*Los cuernos de Don Friolera*, en Londres», Ins, núm. 185, abril 1962, p. 15.
- 46^b. BROOKS, J. L.: «Valle-Inclán's *Retablo de la avaricia, la lujuria y la muerte*», *Hispanic Studies in Honor of S. G. Llubera*, Oxford, 1959, pp. 87-105.
47. BUENO, Javier: «Diálogo con el que se fue: don Ramón del Valle-Inclán», Ins., núm. 176-177, julio-agosto 1961, p. 14.
48. BUENO, Manuel: *Teatro crítico contemporáneo*, Madrid, 1909, Renacimiento.
49. BUERO VALLEJO, Antonio: «De rodillas, en pie, en el aire», ROCC, núm. 44-45, noviembre-diciembre 1966, pp. 132-145.
50. CAAMAÑO BOURNACELL, José: «Los escenarios de *la Media Noche*», PSA, núm. 127, octubre 1966.
- 50^b. ———: *Por las rutas turísticas de Valle-Inclán*, Madrid, 1971, Gráficas Valencia, 124 p.
51. CALVO, Fernando: «Vanguardistas de antaño. En torno a Valle-Inclán», Ins, núm. 236-237, julio-agosto 1966, p. 20.
52. CALLAN, R. J.: «Satire in the *Sonatas* of Valle-Inclán», *Modern Language Quarterly*, Washington, XXV, 1964, pp. 330-337.
53. CAMP, J.: «Ramón del Valle-Inclán, prince d'un art baroque et somptueux» (citado por J. Simón Díaz, *Op. cit.*, Adiciones 1962-64, p. 75).
54. CAMPANELLA, Hebe Noemí: «Aproximación estilística a un cuento de Valle-Inclán», CH, núm. 199-200, julio-agosto 1966, páginas 373-399.
- 54^b. CAMPMANY, Jaime: «La otra verdad», *Informaciones*, 1 diciembre 1971.
55. CAMPOS, Jorge: «La noche americana de los poetas. Valle y la poesía hispanoamericana», Ins, núm. 236-237, julio-agosto 1966, p. 21.

56. CAMPOS, Jorge: «Tierra caliente. La huella americana en Valle-Inclán», CH, núm. 199-200, julio-agosto 1966, pp. 407-438.
57. CANO, José Luis: «Valle-Inclán and Contemporary Spain», VICS, pp.99-122.
58. CARANDELL, José María: «El teatro infantil en España», PA, núm. 71, 1966, pp. 15-23.
59. CARBALLO CABERO, R.: «Ramón ante el 68», Ins, núm. 236-237, julio-agosto 1966, p. 26.
60. CARDONA, Rodolfo: «El tiempo en *Sonata de Otoño*», RVIA, pp. 216-221.
61. ——— y ZAHAREAS, Anthony N.: *Visión del esperpento. (Teoría y práctica de los esperpentos de Valle-Inclán)*, Madrid, 1970, Castalia, 255 p.
62. CARBALLO PICAZO, Alfredo: «Antonio Machado y Valle-Inclán», CH, núm. 160, abril 1963, pp. 6-17.
63. CARO BAROJA, Julio: «Recuerdos valleinclanescos-barojianos», ROCC, núm. 44-45, noviembre-diciembre 1966, pp. 288-301.
64. CASALDUERO, Joaquín: «Observaciones sobre el arte de Valle-Inclán» y «Sentido y forma de *Martes de Carnaval*», RVIA, pp. 151-158 y 686-694, respect.
65. CELA, Camilo José: «Valle-Inclán y Unamuno», en *Cuatro figuras del 98 (Unamuno, Valle-Inclán, Baroja, Azorín y otros retratos y ensayos españoles)*, Barcelona, 1961, Aedos, pp. 17-25.
66. ———: «Don Ramón del Valle-Inclán cumple cien años», PSA, núm. 127, octubre 1966.
67. CEPEDA ADÁN, José: «El fondo histórico-social de *Luces de Bohemia*», CH, núm. 199-200, julio-agosto 1966, pp. 227-246.
68. CERNUDA, Luis: «Valle-Inclán (1963)», en *Poesía y Literatura*, vol. II, Barcelona, 1964, Seix-Barral, pp. 239-247.
- 68^b. CIERCO, Eduardo: «Lo que es talento», *Ya*, 16 diciembre 1971.
69. CLEMENTE, Alice R.: «Valle-Inclán, translator», RVIA, pp. 241-247.
70. CONTE, Rafael: «Valle-Inclán y la realidad», CH, núm. 199-200, julio-agosto 1966, pp. 53-64.
71. ———: «Valle-Inclán, testigo de su tiempo», CH, núm. 224-225, agosto-septiembre 1968.
72. GOORGEY, P.: «Réflexions sur le *Manolo* de Ramón de la Cruz et la *Farsa de la Reina castiza*, de Valle-Inclán», MJS, pp. 281-289.
73. CORRALES EGEA, José: «Carta de París: Retorno y primera salida de Valle-Inclán», Ins, núm. 199, junio 1963, p. 15.
74. CORREA CALDERÓN, E.: «La terrible infancia de Valle-Inclán», ROCC, núm. 44-45, noviembre-diciembre 1966, pp. 330-341.
75. *Cuadernos Hispanoamericanos*, núm. monográfico sobre Valle-Inclán, LXVII, núm. 199-200, julio-agosto 1966, 553 p.
76. CHAVARRI, Raúl: «Las cinco fronteras de la novela hispano-

- americana», CH, núm. 199-200, julio-agosto 1966, pp. 439-444.
77. DÍAZ ORTIZ, Pedro: «Valle-Inclán y el teatro contemporáneo», CH, núm. 199-200, julio-agosto 1966, pp. 445-450.
 78. DÍAZ-PLAJA, Guillermo: *Las estéticas de Valle-Inclán*, Madrid, 1965, Gredos, 298 p.
 79. DÍEZ-CANEDO, Enrique: *Artículos de crítica teatral. El teatro español de 1914 a 1936*, México, 1968, Joaquín Mortiz. (En vol. IV, críticas a los estrenos de *Farsa y licencia de la Reina castiza* y de *El embrujado*, pp. 24-30.)
 80. DOMÉNECH, Ricardo: «... Quien lleva dentro de sí un mundo verdadero», Ins, núm. 176-177 y 178, julio-agosto y septiembre 1961.
 81. ———: «Crítica de un estreno imaginario», P,A núm. 28, noviembre 1961, p. 17.
 82. ———: «VIII Certamen Nacional de Teatro Universitario», PA, núm. 52, mayo 1964, pp. 44-45.
 83. ———: «Crónica del I Festival Mundial de Teatro Universitario de Nancy», PA, núm. 55, agosto 1964, pp. 62-66.
 84. ———: «Arniches, Benavente, Valle-Inclán», *Presencia*, Barcelona-Gerona, 11 septiembre 1965, p. 16.
 85. ———: «Para una visión actual del teatro de los esperpentos», CH, núm. 199-200, julio-agosto 1966, pp. 455-466. Reimpreso en *El teatro, hoy*, Madrid, 1966, Cuadernos para el Diálogo, pp. 119-134.
 86. DUNN, Peter N.: «Baroja y Valle-Inclán: la razón de un plagio», RHM, XXXIII, núm. 1-2, enero-abril 1967, pp. 30-37.
 87. DURÁN, Manuel: «Valle-Inclán o la animación de lo irreal», Ins, núm. 176-177, julio-agosto 1961, p. 11.
 88. ———: «*Los cuernos de Don Friolera* y la estética de Valle-Inclán», Ins, núm. 236-237, julio-agosto 1966, pp. 5 y 28.
 89. ———: «Valle-Inclán y el sentido de lo grotesco», PSA, núm. 127, octubre 1966, pp. 109-131.
 90. ———: «Renovaciones temáticas y estilísticas (Origen y función del esperpento)» y «*La Pipa de Kiff*: del modernismo al esperpento», RVIA, pp. 69-77 y 467-478 respect.
 91. *El Sol*, «Palabras de un gran poeta de España. Don Ramón del Valle-Inclán nos cuenta sus impresiones y sus inquietudes republicanas», 6 junio 1931.
 92. *El Sol*, «Diálogo al vuelo con D. Ramón del Valle-Inclán», 11 noviembre 1934.
 93. ELY, Barbara F.: «The problem of Spain, as interpreted in the woorks of Don Ramón del Valle-Inclán», Dissertation Abstracts, Tulane University (New Orleans), XXIII, 1963, 4355-56.
 94. «Encuesta sobre el teatro de Valle-Inclán», Ins, núm. 176-177, julio-agosto 1961, pp. 4-5. (Respuestas de: *Azorín*, Ramón Pérez de Ayala, Antonio Buero Vallejo, Alfonso Sastre, *Sergio*

- Nerva*, Pablo Martí Zaro, Claudio de la Torre, Francisco Sitjá Príncipe, Adolfo Prego y Fernando Lázaro Carreter.)
95. «Encuesta sobre el teatro de Valle-Inclán, Hablan los directores de escena», *Ins*, núm. 236-237, julio-agosto 1966, p. 6. (Respuestas de: José Luis Alonso, Trino Trives, María Aurelia Capmany, Ricardo Salvat, Adolfo Marsillach y Alberto González Vergel.)
 96. ENTRAMBASAGUAS, J. de: «Ramón del Valle-Inclán», en *Las mejores novelas contemporáneas*, II, Barcelona, 1958. Bibliografía en pp. 471-484.
 97. «Esperpento» (Teatro de cámara): «*Farsa y licencia de la Reina castiza* o cuando la historia se repite», *PA*, núm. 119, abril 1971, pp. 30-31.
 98. ESSLIN, Martín: *El teatro del absurdo*, Barcelona, 1966, Seix-Barral.
 99. EXTRAMIANA, J.: «A propósito de algunas fuentes de *Tirano Banderas* en un intento de interpretación de la novela», *Bulletin Hispanique*, LXIX, núm. 3-4, julio-diciembre 1967.
 100. FERNÁNDEZ ALMAGRO, Melchor: «Valle-Inclán: de banquete a banquete», *Ins*, núm. 176-177, julio-agosto 1961, p. 3.
 - 100^b. ———: «Valle-Inclán, hoy», *ABC*, septiembre 1961.
 101. ———: *Vida y literatura de Valle-Inclán*, ed. ampliada, pról. de F. García Pavón, Madrid, 1966, Taurus, 258 p.
 102. FERNÁNDEZ DEL RIEGO, Francisco: *Galicia y Valle-Inclán*, Madrid, 1959, Ediciones de Conferencias y Ensayo, núm. 95, 48 p.
 103. ———: «A personalidade gallega de Valle-Inclán», *Miscelánea de Estudos a Joaquín Carvalho*, 1959, núm. 1.
 104. ———: «Galicia en la obra de Valle-Inclán», *Ins*, núm. 236-237, julio-agosto 1966, p. 17.
 105. FERNÁNDEZ MONTESINOS, Angel: «Seis montajes. *La cabeza del dragón*», *PA*, núm. 71, 1966, p. 46.
 106. FERNÁNDEZ SANTOS, Angel: «Valle-Inclán en París», *PA*, núm. 46, 1963, pp. 36-38.
 107. ———: «Notas sobre un certamen de teatro universitario», *PA*, núm. 52, mayo 1964, pp. 46-49.
 108. ———: «Valle-Inclán», *Ind*, núm. 214-215, 1966.
 109. FERNÁNDEZ SUÁREZ, Álvaro: «El bufón genial de España», *Ins*, núm. 176-177, julio-agosto 1961, p. 7.
 110. FLYNN, Gerard C.: «The Adversary: Bradomin», *HR*, XXIX, 1961, pp. 120-133.
 111. ———: «Casanova and Bradomin», *HR*, XXX, 1962, pp. 133-141.
 112. ———: «The 'Bagatela' of Ramón del Valle-Inclán», *HR*, XXXII, 1964, pp. 135-141. Reimpreso en *Actas del Primer Congreso Internacional de Hispanistas*, Oxford, 1964, The Dolphin Book Co. Ltd., pp. 281-287.

113. FOLLEY, T.: «A comparative study in Modernismo». (Citado por J. Simón-Díaz, *Op. cit.*, Adiciones 1962-1964, p. 75.
114. FRANCO, Jean: «The Concept of Time in the *Ruedo Ibérico*», BHS, XXXIX, núm. 3, 1962, pp. 177-187.
115. FRATEILI, Arnaldo: «*Le corna di Don Friolera*, di Ramón del Valle-Inclán» (Teatro Quirino, compañía de Peppino De Filippo), Sip, núm. 68, diciembre 1951, pp. 34-35.
116. FRESSARD, Jacques: «Un grand dramaturge malchanceux: Ramón del Valle-Inclán», *Arts*, Paris, núm. 7, 1965.
117. ———: «Un episodio olvidado de las fuerzas Carlistas», CH, núm. 199-200, julio-agosto 1966, pp. 347-367.
118. ———: «Le centenaire de Ramón del Valle-Inclán (1866-1936)», *Langues Néo-Latines*, Paris, núm. 179, diciembre 1966 - enero 1967.
119. GAMALLO FIERROS, Dionisio: «Aportaciones al estudio de Valle-Inclán», ROCC, núm. 44-45, noviembre-diciembre 1966, pp. 343-366.
120. GARCÍA GIRÓN, E.: «Valle-Inclán, Modernist Poet», RVIA, pp. 417-423.
121. GARCÍA LUENGO, Eusebio: «Sobre el teatro de Valle-Inclán», Ind, núm. 214-215, 1966.
122. ———: «Valle-Inclán y el espectador teatral», *Arriba*, 13 marzo 1966.
123. GARCÍA PAVÓN, Francisco: «*Cenizas*, primer drama de Valle-Inclán», Ins, núm. 236-237, julio-agosto 1966, p. 10.
124. ———: «Valle-Inclán: una ascesis española», *Arriba*, 13 marzo 1966.
125. ———: *Textos y escenarios*, Barcelona, 1971, Plaza y Janés.
126. GARCÍA PELAYO, Manuel: «Sobre el mundo social en la literatura de Valle-Inclán», ROCC, núm. 44-45, noviembre-diciembre 1966, pp. 257-287.
127. GARCÍA SABELL, Domingo: «Españoles mal entendidos. II, Don Ramón del Valle-Inclán», Ins, núm. 176-177, julio-agosto 1961, pp. 1 y 19.
128. ———: «El gesto único de Don Ramón (en torno a una obra ignorada de Valle-Inclán)», Ins, núm. 236-237, julio-agosto 1966, p. 4.
129. ———: «Valle-Inclán y las anécdotas», ROCC, núm. 44-45, noviembre-diciembre 1966, pp. 314-329.
130. ———: «La cara de Dios», RVIA, pp. 813-820.
131. GARCÍASOL, Ramón de: «Luces de Valle-Inclán», CH, núm. 199-200, julio-agosto 1966, pp. 283-302.
132. GIACOMO, Antonini: «Parigi: di mola la Spagna» (Sobre *Divinas palabras* y *Luces de Bohemia*), Sip, n.º 206, junio 1963, p. 64.
133. GIL, Ildefonso Manuel: «Las 'víctimas inocentes' en Valle-

- Inclán», CH, núm. 199-200, julio-agosto 1966, pp. 303-315. Reimpreso en VICS, pp. 43-62.
134. GIL, Ildefonso-Manuel: «Apéndice al *Homenaje a Valle-Inclán*», CH, núm. 206, febrero 1967, pp. 344-347.
 135. ———: «Rubén Darío en la prosa de Valle-Inclán», CH, núm. 212-213, agosto-septiembre 1967, pp. 472-484.
 136. ———: «En la base del esperpento», CH, núm. 224-225, agosto-septiembre 1968.
 - 136^b. ———: «El disputado '¡Viva la bagatela!': Baroja, Azorín y Valle-Inclán», CH, núm. 226-227, octubre-noviembre 1968, páginas 451-465.
 137. ———: Recensión crítica de *Ramón del Valle-Inclán, An Appraisal of His Works*, HR, XXXVIII, 1970, pp. 439-442.
 - 137^b. ———: «A Valle-Inclán» (Poema), en *De persona a persona*, Santander, 1971, La Isla de los Ratones, pp. 16-17.
 138. GILABERT, J. J.: «*Baza de espadas* o Valle-Inclán y el problema de España», PSA, núm. 173, agosto 1970.
 139. GILLESPIE, Gerald, y ZAHAREAS, Anthony N.: «The Theatre of the Esperpentos», *Drama Survey*, VI, primavera-verano 1967.
 140. ———: «*Luces de Bohemia*: Tragedia y Esperpento», RVIA, pp. 615-629.
 141. ———: «*Rosa de papel*», RVIA, pp. 572-575.
 - 141^b. GÓMEZ DEL MANZANO, M.: (Sobre la vigencia actual de Valle-Inclán), *Eidos*, núm. 34, 1971.
 142. GÓMEZ DE LA SERNA, ¿Gaspar?: «Las dos perspectivas históricas de Valle-Inclán», *Atlántida*, La Coruña, enero-febrero 1956.
 143. GÓMEZ DE LA SERNA, Gaspar: «Del hidalgo al esperpento, pasando por el dandy». CH, núm. 199-200, julio-agosto 1966, pp. 148-174.
 144. GÓMEZ MARÍN, José Antonio: «Valle: estética y compromiso», CH, núm. 199-200, julio-agosto 1966, pp. 175-203.
 145. ———: *La idea de sociedad en Valle-Inclán*, Madrid, 1967, Taurus.
 146. GONZÁLEZ LÓPEZ, Emilio: *El arte dramático de Valle-Inclán. (Del decadentismo al expresionismo)*, New York, 1967, Las Américas Publishing Co., 267 p.
 147. GRANGEL, Luis S.: «Valle-Inclán 'fin de siglo'», CH, núm. 199-200, julio-agosto 1966, pp. 22-33.
 148. GREENFIELD, Sumner M.: «Reflejos menores en el espejo cóncavo», *Ins*, núm. 176-177, julio-agosto 1961, p. 16.
 149. ———: «Stylization and Deformation in Valle-Inclán's: *La reina castiza*», BHS, XXXIV, 1962, pp. 78-89.
 150. ———: «Madrid in the mirror: *Esperpento de La hija del capitán*», *Hisp.*, XLVIII, núm. 2, mayo 1965, pp. 261-265.
 151. ———: «*Cuento de abril*: Literary Reminiscences and comomplaces», «Literature and Landscape in *La enamorada*

- del rey», «*La Reina castiza and the esthetics of deformation*», «*Divinas palabras y la nueva faz de Galicia*» y «*Cara de Plata: The Esperpentic Version of the Comedias Bárbaras*», RVIA, pp. 353-360, 533-562, 541-552, 577-583 y 584-597.
- 151^b. GREENFIELD, Sumner M.: *Valle-Inclán: anatomía de un teatro problemático*, Madrid, 1972, Fundamentos.
152. — y ZAHAREAS, Anthony N.: «The Development of Valle-Inclán's Woork», RVIA, pp. 35-39.
153. GUEREÑA, Jacinto Luis: «Valle-Inclán en las letras francesas», CH, núm. 199-200, julio-agosto 1966, pp. 530-536.
154. GUERRERO, Obdulía: «Sobre las *Comedias Bárbaras* de don Ramón del Valle-Inclán», CH, núm. 199-200, julio-agosto 1966, pp. 467-481.
155. —: «Vocación histórica y realismo en la obra literaria de Valle», Ins, núm. 236-237, julio-agosto 1966, p. 22.
156. —: «Valle-Inclán y su vinculación con el modernismo rubeniano», CH, núm. 212-213, agosto-septiembre 1967, pp. 551-555.
157. GUERRERO ZAMORA, Juan: «Ramón del Valle-Inclán», en *Historia del teatro contemporáneo*, vol. I, cap. VII, Barcelona, 1961, Juan Flors, pp. 153-206.
158. GULLÓN, Ricardo: «Técnicas de Valle-Inclán», PSA, núm. 127, octubre 1966, pp. 21-86.
159. —: «Realidad del esperpento», Ins, abril 1968. Reimpreso en VICS, pp. 125-137.
160. HARDISON, Felicia: «Valle-Inclán and Artaud: Brothers under the Skin», *Educational Theatre Journal*, San José (USA), XIX, núm. 4, diciembre 1967.
161. HERRERO, Javier: «La sátira del honor en los esperpentos», RVIA, pp. 672-685.
162. HORMIGÓN, Juan Antonio: «Notas a la puesta en escena de dos esperpentos», PA, núm. 52, mayo 1964, pp. 50-53.
163. IGLESIAS, Carmen: «El esperpento en la obra de Valle-Inclán», CA, XVIII, núms. 3 y 4, 1959, pp. 212-233 y 247-263.
164. IGLESIAS LAGUNA, Antonio: «Valle-Inclán, la Restauración, el Ateneo», EL, núm. 274, 1963.
165. ILIE, Paul: «The Grotesque in Valle-Inclán», RVIA, pp. 493-539.
166. *Ínsula*, núm. monográfico sobre Valle-Inclán, XVI, núm. 176-177, julio-agosto 1961.
167. —, núm. monográfico sobre Valle-Inclán, XXI, núm. 236-237, julio-agosto 1966.
168. IZQUIERDO, Luis: «Estilización dramática de la realidad: de *Divinas palabras* al esperpento», *Destino*, Barcelona, 31 diciembre, 1966.
169. JOUCLA-ROU, André: (Sobre Valle-Inclán y Chateaubriand), MJS.

170. KATTAN, Olga: «Aportación al teatro de Valle-Inclán», *Revista de la Universidad de Madrid*, XII, 1964.
171. ———: «Notas sobre *Tirano Banderas*», CH, núm. 235, julio 1969, pp. 179-189.
172. *La tijera literaria*, «Los autores, vida y obra: Ramón del Valle-Inclán», Madrid, 1969, Siglo Ilustrado, fascículo núm. 5.
173. *L'Avant-Scène*, núm. sobre Valle-Inclán, Paris, núm. 292, 15 julio 1963.
174. *La Verdad*, «Protestamos», Murcia, 8 abril 1959.
175. LADO, María Dolores: «La trilogía de La guerra carlista», RVIA, pp. 334-351.
176. ———: *Las guerras carlistas y el reinado isabelino en la obra de Valle-Inclán*, Florida, 1966, Florida University Press.
177. LANDÍN CARRASCO, Rafael: «El teatro de Valle-Inclán o la profecía de don Ramón», *ABC*, 27 febrero 1962.
178. LAVAUD, J. M.: «Une collaboration de Valle-Inclán au journal *Nuevo Mundo* et l'exposition de 1912», *Bulletin Hispanique*, LXXI, núm. 1-2, enero-junio 1969.
179. LERA, Angel María de: «La gloria de don Ramón», *ABC*, 25 marzo 1971.
180. LIDA, Raimundoo: «Dario, Lugones, Valle-Inclán», RVIA, pp. 424-441.
181. LIMA, Robert: «Valle-Inclán: The Man and his Early Plays», *Drama critique*, Washington, núm. 2, 1966.
182. ———: «The Commdeia dell'Arte and R.V.I.», RVIA, pp. 286-415.
183. LÓPEZ SANCHO, Lorenzo: «Valle-Inclán, extrema avanzada», *ABC*, 31 diciembre 1967.
184. LORENZANA, Salvador (pseud.). — *Vid.* FERNÁNDEZ DEL RIEGO, Francisco.
185. LOSADA, Basilio: «Valle-Inclán entre Galicia y Brecht», EE, núm. 13, 1969, pp. 59-80.
186. LYON, J. E.: «Valle-Inclán and the Art of the Theatre», BHS, XLVI, núm. 2, abril 1969, pp. 132-152.
187. ———: «A Note on the two Versions of *Lucas de Bohemia*», BHS, XLVII, núm. 1, enero 1970, pp. 52-56.
188. *Madrid*, «Ante un centenario próximo. Cuando Valle-Inclán estrenó *La comida de las fieras*», 4 agosto 1965.
189. MAÑAS, Alfredo: «Don Ramón del Valle-Inclán», *Cuadernos de Arte y Pensamiento*, Revista de la Facultad de Filosofía y Letras, Madrid, núm. 4, noviembre 1960, pp. 150-154.
190. MARAVALL, José Antonio: «La imagen de la sociedad arcaica en Valle-Inclán», ROCC, núm. 44-45, noviembre-diciembre 1966, pp. 225-256.
191. MARCH, María Eugenia: *Forma e idea de los esperpentos de*

- Valle-Inclán*, Valencia, 1970, Estudios de Hispanófila, University of North Carolina, 173 p.
192. MARIAS, Julián: «Las dos Españas visuales de Valle-Inclán», *La Nación*, Buenos Aires, 23 octubre 1966.
 193. ———: «Vuelta al *Ruedo*», ROCC, núm. 44-45, noviembre-diciembre 1966, pp. 203-224.
 194. MARICHAL, Juan: «El testimonio histórico y el estilo de Valle-Inclán», Comunicación al Coloquio de Bryn Mawr College, 18 febrero 1967.
 195. MARRAST, Robert: «Valle-Inclán, dramaturge engagé», Br., núm. 64, marzo 1963, pp. 4-5.
 196. ———: «En torno a mi versión de *Divinas palabras*», PA, núm. 42, 1963, pp. 43-45.
 197. ———: «Quelque clés pour *Divines paroles*», CVI, pp. 18-35. Reimpreso en PA, núm. 46, 1963, pp. 42-49.
 198. ———: «Ramón del Valle-Inclán avrait peut-être 100 ans» y «*Lumière de Bohème, une pièce d'actualité*», *O.R.T.F. Cahiers Littéraires*, núm. 2, 1966.
 199. ———: «Religiosidad y Satanismo, Sadismo y Masoquismo, en la *Sonata de Otoño*», CH, núm. 199-200, julio-agosto 1966, pp. 482-492.
 200. MARSILLACH, Adolfo: «*Águila de blasón*», PA, núm. 82, 1967, pp. 22-28.
 201. MARTÍNEZ BARBEITO, Carlos: «Valle-Inclán entre dos esperpentos», Ins, núm. 176-177, julio-agosto 1961, p. 17.
 202. MARTÍNEZ DEL PORTAL, María: «Lo galaico en Valle-Inclán», *Anales de la Universidad de Murcia*, XXI, núm. 1-2, 1962-63, pp. 89-93.
 203. MARTÍNEZ-LÓPEZ, Ramón: «A Portrait of Valle-Inclán», VICS, pp. 15-25.
 204. MARTÍNEZ RUIZ, José: Carta a Guillermo de Torre sobre Valle-Inclán, en Guillermo de Torre, *La difícil universalidad española*, Madrid, 1965, Gredos, pp. 140-142.
 205. MATILLA, Alfredo: «*Las Comedias Bárbaras*: una sola obra dramática» y «La Media Noche: visión estelar de un momento de la guerra», RVIA, pp. 289-316 y 460-466.
 - 205^b. ———: *Estudio sobre las Comedias Bárbaras, Historicismo y Expresionismo dramático*, Salamanca, 1972, Anaya.
 206. MENÉNDEZ ARRANZ, J.: «*Clarín* y Valle-Inclán». (Citado por J. Simón Díaz, *Op. cit.*, Adiciones 1962-1964, p. 48.)
 207. MIRANDA, Sebastián: «Recuerdos de mi amistad con Valle-Inclán», CH, núm. 199-200, julio-agosto 1966, pp. 5-21.
 208. MIRÓ, Emilio: «Realidad y arte en *Luces de Bohemia*», CH, núm. 199-200, julio-agosto 1966, pp. 247-270.
 209. ———: «Valle-Inclán, poeta», Ins, núm. 236-237, julio-agosto 1966, pp. 12 y 33.

210. MOLINA, Antonio F.: *La generación del 98*, Madrid, 1968, Labor.
211. MONLEÓN, José: «Valle-Inclán», PA, núm. 28, noviembre 1961, pág. 1.
212. ———: «Notas para un artículo sobre tres dramaturgos de la Restauración» y «Sección crítica: *Aguila de blasón*», PA, núm. 75, 1966, pp. 6-11 y 60-62, respect.
213. ———: «Debate: dicen que está muerto Valle-Inclán», Tr., 30 abril 1966, pp. 30-33.
214. ———: «La Galicia de Valle-Inclán», Tr., 29 octubre 1966.
215. ———: «Don Ramón: esperpento y farsa», Tr., 4 febrero 1967.
216. ———: «El teatro de Valle-Inclán», PA, núm. 82, 1967, pp. 6-9.
217. ———: «Por primera vez en España en teatro profesional: *Luces de Bohemia*», Tr., 17 octubre 1970, pp. 25-27.
- 217^b. ———: «Teatro Español: Tirso y Valle-Inclán», PA, núm. 121 junio 1970, pp. 52-53.
218. ———: «*Luces de Bohemia* por la compañía Lope de Vega», PA, núm. 139, diciembre 1971, pp. 18-19.
- 218^b. MONTERO ALONSO, José: «Los espejos del callejón del Gato», *Madrid*, 4 octubre 1971.
219. MONTERO PADILLA, José: «Presencia de Valle-Inclán», *Arbor*, LIX, 1963.
220. MONTEÑINOS, José F.: «Modernismo, esperpentismo o las dos evasiones», ROCC, núm. 44-45, noviembre-diciembre 1966, pp. 146-165.
221. MORÓN ARROYO, Ciriaco: «*La lámpara maravillosa* y la educación estética, RVIA, pp. 443-459.
222. MUÑOZ CORTÉS, Manuel: «Algunos indicios estilísticos del último Valle-Inclán (Palabra y motivo)», CH, núm. 199-200, julio-agosto 1966, pp. 144-147.
- 222^b. MURCIA, Juan Ignacio: «Les Aboutissants du Grand-Guignol dans le Théâtre d'essai en Espagne», en *Le Théâtre Moderne: Hommes et Tendances*, Paris, 1958, Jean Jacquot.
223. NIEVA, Francisco: «Virtudes plásticas del teatro de Valle-Inclán», PA, núm. 82, 1967, pp. 12-21.
224. ODRIOZOLA, Antonio: «Bibliografía», Ins, núm. 236-237, julio-agosto 1966, p. 14.
225. OLMO, Lauro: «A vueltas con la estética», PA, núm. 122, julio 1970.
226. OLMOS GARCÍA, Francisco: «Actualité de *Divines paroles*», CVI, pp. 45-55.
227. ORTEGA Y GASSET, José: «La estrangulación de Don Juan», *Obras Completas*, vol. V, Madrid, 1961, Revista de Occidente, pp. 242-250.
228. OTERO SECO, Antonio: «Sobre Valle-Inclán y el esperpento», *Asom.*, XX, núm. 2, 1964, pp. 15-27.

229. OTERO PEDRAYO, Ramón: «El viaje a Orense de don Ramón del Valle-Inclán», *Ins.*, núm. 236-237, julio-agosto 1966, p. 3.
230. P.: «En el Ateneo: El deber cristiano de España en América», *El Sol*, 19 febrero 1922.
231. *Papeles de Son Armadans*, número monográfico sobre Valle-Inclán, núm. 127, octubre 1966.
232. PEMÁN, José María: «Valle-Inclán o la estética sin compromiso», *EL*, núm. 256, 1963.
233. PÉREZ FERRERO, Miguel: «Un héroe de luengas barbas. Valle-Inclán, vigente», *La Vanguardia Española*, 10 enero 1968.
- 233^b. PÉREZ MINIK, Domingo: «La herencia aprovechable», en *Teatro Europeo Contemporáneo*, Madrid, 1961, Guadarrama, páginas 283-289.
234. PHILLIPS, Allen W.: «El esperpento de *Los cuernos de Don Friolera*», *Human.*, núm. 5, 1964, pp. 309-322.
235. ———: «Sobre la génesis de *Luces de Bohemia*», *Ins.*, núm. 236-237, julio-agosto 1966, p. 9.
236. ———: «Las cartas de Valle-Inclán a Rubén Darío», *El Nacional*, 29 mayo 1966.
237. ———: «Rubén Darío y Valle-Inclán: Historia de una amistad literaria», *RHM*, XXXIII, núm. 1-2, enero-abril 1967.
238. ———: «Sobre *Luces de Bohemia* y su realidad literaria», *RVIA*, pp. 601-604.
239. POSSE PENA, Rita: «Nota sobre el folklore gallego en Valle-Inclán», *CH*, núm. 199-206, julio-agosto 1966, pp. 493-520.
240. PREGO, Adolfo: «Galicia en el teatro de Valle-Inclán», *PA*, núm. 28, noviembre 1961, pp. 6-7.
241. *Primer Acto*, número monográfico sobre Valle-Inclán, núm. 28, noviembre 1961.
242. *Primer Acto*, «1925, Entrevista con Valle», núm. 82, 1967, pp. 10-11.
243. PUENTE, Joaquín de la: «Valle-Inclán, Director de la Academia Española de Bellas Artes en Roma», *Ins.*, núm. 236-237, julio-agosto 1966, p. 16.
244. QUINTO, José María de: «Obras de una noche y gracias», *PA*, núm. 28, noviembre 1961, pp. 18-19.
245. ———: «Un teatro desconocido: el de Valle-Inclán», *Ins.*, núm. 236-237, julio-agosto 1966.
246. RAMÍREZ, Manuel D.: «Valle-Inclán's use of Imaginery and Figurative Vocabulary», *Hisp.*, XLIV, 1961, pp. 260-265.
247. ———: «La luz y la oscuridad en la prosa de Valle-Inclán», *Duquesne Hispanic Review*, I, núm. 2, 1962.
248. ———: «La musicalidad y la estructura rítmica en la prosa de Valle-Inclán». (Citado por J. Simón Díaz, *Op. cit.*, Adiciones 1962-1964, p. 75.)
249. *Ramón del Valle-Inclán: An Appraisal of his Liffe and Woorks*,

- New York, 1968, Las Américas Publishing Co. Editor: Anthony N. Zahareas.
250. Ramón del Valle-Inclán. *Estudios reunidos en conmemoración del centenario*, La Plata, 1967, Universidad Nacional de la Plata.
 251. R. C.: «1866-1966: octubre de Valle-Inclán», *El Español*, Madrid, 22 octubre 1966.
 252. REA, Joy: «Los esperpentos de Valle-Inclán», *Teatro*, Madrid, núm. 9, septiembre-diciembre 1953, pp. 40 y 78.
 253. REBORA, Roberto: «Oleografía e convenzione negli spettacoli spagnoli» (Sobre *Fuenteovejuna* y *Divinas palabras*), *Sip*, núm. 198, octubre 1962, pp. 16-17.
 254. *Revista de Occidente*, número monográfico sobre Valle-Inclán, núm. 44-45, noviembre-diciembre 1966.
 255. RISCO, Antonio: *La estética de Valle-Inclán en los esperpentos y en el Ruedo Ibérico*, Madrid, 1966, Gredos, 276 p.
 256. RIVERO, Carlos: «La entera verdad de don Ramón», *Arriba*, 13 marzo 1966.
 257. RODRÍGUEZ SANZ, Carlos: «Valle-Inclán: el teatro existe», *PA*, núm. 82, 1967, p. 76.
 258. RUBIA BARCIA, José: *A Biobibliography and Iconography of Valle-Inclán (1866-1936)*, Berkeley and Los Angeles, 1960, University of California Press, 101 p.
 259. ———: «The Esperpento: A New Novelistic Dimension», *VICS*, pp. 63-96.
 260. ———: «A Synoptic View of his Life and Works», *RVIA*, pp. 3-34.
 261. RUIBAL, José: «Escribir contra el público», *ABC*, febrero 1969. Reimpreso en *La Máquina de pedir*, Madrid, 1970, Siglo XXI, pp. 5-7.
 262. RUIZ DE GALARRETA, Juan: «El humorismo de Valle-Inclán», *CH*, núm. 199-200, julio-agosto 1966, pp. 65-99.
 263. RUÍZ IRIARTE, Víctor: *Tres maestros*, Conferencia de inauguración del Curso 1965-66, Madrid, 1965, Real Escuela Superior de Arte Dramático y Danza, 30 p.
 - 263^b. RUIZ RAMÓN, Francisco: «Valle-Inclán y su teatro en libertad», en *Historia del Teatro Español. Siglo XX*, Madrid, 1971, Alianza Editorial, pp. 98-150.
 264. RUSSEL, Dora-Isella: «El penacho lírico de Valle-Inclán», *Asom.*, XIX, núm. 2, 1963, pp. 30-41.
 265. SAINZ DE MEDRANO ARCE, L.: «Valle-Inclán en *La Reina castiza*», *CH*, núm. 245, mayo 1970.
 266. SALPER DE TORTELLÁ, Roberta L.: «La dimensión temporal y la creación del Marqués de Bradomín», *Ins*, núm. 236-237, julio-agosto 1966.
 267. ———: «The Creation of a Fictional World» y «Don Juan Ma-

- nuel Montenegro: The Fall of a King», RVIA, pp. 109-130 y 317-333, respect.
268. SALVAT, Ricard: «Teatre de fira, guinyol i esperpento», *Presència*, Barcelona-Gerona, 31 julio 1965. Reimpreso en *El teatre contemporani*, vol. I, Barcelona, 1966, Edicions 62, pp. 259-266.
 269. SÁNCHEZ DE PALACIOS, Mariano: «Unamuno y Valle-Inclán», *ABC*, 17 junio 1971.
 270. SÁNCHEZ REBOREDO, José: «Notas en torno a *La Corte de los milagros*», CH. núm. 199-200, julio-agosto 1966, pp. 368-372.
 271. SANTOS, Dámaso: «Valle-Inclán entre la bernardina y la ejemplaridad», *Arriba*, 13 marzo 1966.
 272. SASTRE, Alfonso: «Tragedia y esperpento», PA, núm. 28, noviembre 1961, pp. 12-16. Reimpreso en *Anatomía del realismo*. Barcelona, 1965, Seix-Barral, pp. 56-67.
 273. SAUREL, René: «Valle-Inclán, hidalgo, libertino», PA, núm. 46. 1963, pp. 38-41.
 274. SECO SERRANO, Carlos: «Valle-Inclán y la España oficial», ROCC, núm. 44-45, noviembre-diciembre 1966, pp. 203-224.
 275. SEGURA S. I., Florencio: «Los esperpentos de Valle-Inclán», *Razón y Fe*, CLXXIV, noviembre 1966, pp. 315-327.
 276. SENDER, Ramón J.: *Valle Inclán y la dificultad de la tragedia*, Madrid, 1965, Gredos, 150 p.
 277. SEDANE, Luis: «Valle-Inclán y su conducta política», RVIER, pp. 227-245.
 278. SERRANO SÚÑER, Ramón: «Prim y Valle-Inclán», *ABC*, 6 marzo 1971.
 279. SILVERMAN, Joseph: «Valle-Inclán y Ciro Bayo: sobre una fuente desconocida de *Tirano Banderas*», NRFH, XIV, 1960, pp. 73-88.
 280. ———: «Una nota sobre Baroja y Valle-Inclán», *Ins*, núm. 176-177, julio-agosto 1961, p. 10.
 281. SIMÓN DÍAZ, José: *Manual de bibliografía de la literatura española*. Barcelona, 2.ª ed., 1966, Gustavo Gili, pp. 481-483, y en Adiciones 1962-1964, pp. 74-75.
 282. SITJÁ PRÍNCIPE, Francisco: «Aun antes del esperpento», PA, núm. 28, noviembre 1961, pp. 10-11.
 283. ———: «Teatro del 98. Valle-Inclán, Benavente y Azorín», *La Vanguardia Española*, 22 octubre 1967.
 284. SMITH, V. A., «Fin de un revolucionario y su conexión con el ciclo ibérico», *Revista de Literatura*, XXVI, núm. 51-52, 1964, pp. 61-88.
 285. SOBEJANO, Gonzalo: «*Luces de Bohemia*, elegía y sátira», PSA, núm. 127, octubre 1966, pp. 89-106.
 286. ———: «Valle-Inclán frente al realismo español», RVIA, pp. 159-171.
 287. SOTO, Luis Emilio: «Valle-Inclán y el teatro nuevo, en cama y

- a 40° de temperatura crítica», *La Nación*, Buenos Aires, 3 marzo 1929.
288. SOTO, Rafael: «El lenguaje de Valle-Inclán», CH, núm. 199-200, julio-agosto 1966, pp. 100-113.
289. SOUVIRÓN, José María: «Una clave lírica de Valle-Inclán», CH, núm. 199-200, julio-agosto 1966, pp. 316-321.
290. SPERATTI PIÑERO, Emma Susana: «¿Un nuevo episodio de *El Ruedo Ibérico*?», NRFH, XV, núm. 3-4, 1961, pp. 589-604.
291. ———: Los últimos artículos de Valle-Inclán», *Actas del Primer Congreso Internacional de Hispanistas*, Oxford, 1964, The Dolphin Book Co. Ltd., pp. 455-462.
292. ———: «Cómo nació y creció *El Ruedo Ibérico*», Ins, núm. 236-237, julio-agosto 1966.
293. ———: «La farsa de *La cabeza del dragón*, preesperpento», RVIA, pp. 374-385.
294. ———: *De la Sonata de otoño al esperpento. (Aspectos del arte de Valle-Inclán)*, Londres, 1968, Tamesis Books Ltd., 341 p.
295. STALF, Kive: «Crítica de *Divinas palabras* y *Los cuernos de Don Friolera*, representadas en Buenos Aires», PA, núm. 63, 1965.
296. TIJERAS, Eduardo: «El cuento en Valle-Inclán», CH, núm. 199-200, julio-agosto 1966, pp. 400-406.
297. TORO-GARLAND, Fernando de: «La última derrota de Bradomín», CH, núm. 199-200, julio-agosto 1966, pp. 537-544.
298. TORRE, uillermo de: «La evolución de Valle-Inclán», Ins, núm. 176-177, julio-agosto 1961, pp. 1 y 19.
299. ———: «Valle-Inclán o el rostro y la máscara», en *La difícil universalidad española*, Madrid, 1965, Gredos, pp. 113-162.
300. ———: «Claves de Valle-Inclán», Ins, núm. 236-237, julio-agosto 1966, p. 3.
301. TORRE FRANCO, Jesús: «Valle-Inclán en el teatro» (entrevista con José Tamayo), *Arriba*, 13 marzo 1966.
302. TORRENTE BALLESTER, Gonzalo: «Introducción a *Divinas palabras*», PA, núm. 28, noviembre 1961, pp. 3-5.
303. ———: «Historia y actualidad en dos piezas de Valle-Inclán», Ins, núm. 176-177, julio-agosto 1961, p. 6.
304. ———: «Viaje por lo que queda del mundo de Valle-Inclán», Ins, núm. 236-237, julio-agosto 1966, pp. 7 y 31.
- 304^b. ———: «*Los cuernos de Don Friolera* y dilucidación del esperpento», en *Teatro Español Contemporáneo*, Madrid, 2.^a edición, 1968, Guadarrama, pp. 188-234.
305. UMBRAL, Francisco: *Valle-Inclán*, Madrid, 1968, Unión Editorial, 167 p.
- 305^b. UMPIERRE, Gustavo: *Divinas palabras: alusión y alegoría*, Valencia, 1971, Estudios de Hispanófila, 50 p.
306. UNAMUNO, AZAÑA, ROMERO DE TORRES, RIVAS CHERIF y otros:

- «Una cena de honor: Obsequio a don Ramón del Valle-Inclán», *El Sol*, 30 marzo 1922.
307. URMENETA, Fermín de: «Actualidad de la estética inclaniana», *Revista de Ideas Estéticas*, Madrid, XX, 1962, pp. 246-249.
 308. VALVERDE, José María: «Valle-Inclán», *Gran Enciclopedia del Mundo*, vol. XVIII, Bilbao, 1964, Durván, p. 864.
 309. *Valle-Inclán. Centennial Studies*, Austin, 1968, The University of Texas, Departement of Spanish and Portuguese, 137 p. Editor: Ricardo Gullón.
 - 309^b. *Valle-Inclán: Ficción y Realidad esperpénticas*, Madrid, 1972, Grupos de Trabajo de Divulgación Teatral, Cuaderno núm. 6-7, 104 p.
 310. VÁZQUEZ ZAMORA, Rafael: «Vuelta y éxito de Valle-Inclán», *Ins*, núm. 181, diciembre 1961, p. 23.
 311. VEGA, Vicente: «Los estrenos de Valle-Inclán», *PA*, núm. 28, noviembre 1961, pp. 20-22.
 312. VILANOVA, A.: «Valle-Inclán y el 98», en A. Rousseaux, *Panorama de la literatura del siglo XX*, 1961, pp. 706-712.
 313. WEBER, F. W.: «*Luces de Bohemia* and the impossibility of art», *MLN*, LXXXII, núm. 5, diciembre 1967.
 314. WEBER, Robert J.: «Unidad y figuras en la *Sonata de otoño*, de Valle-Inclán», *CH*, núm. 223, julio 1968.
 - 314^b. WELLWARTH, George E.: «The Spanish-Speaking Drama», en *The Theater of Protest and Paradox*, New York, 2.^a ed., 1971, New York, University Press, pp. 354-360.
 315. WORMS, Jeannine: «Valle-Inclán: L'home, l'oeuvre», *Br*, núm. 64, marzo 1963, pp. 2-4.
 316. YNDURAIN, Francisco: «*La Corte de los milagros*. (Ensayo de interpretación)», *CH*, núm. 199-200, julio-agosto 1966, pp. 322-346.
 317. ———: «Unas notas sobre *El Ruedo Ibérico*», *Ins*, núm. 236-237, julio-agosto 1966, pp. 1 y 29.
 318. ———: «De Valle-Inclán a Galdós», *PSA*, núm. 151, octubre 1968.
 - 318^b. ———: *Valle-Inclán. Tres estudios*, Santander, 1969, La Isla de los Ratonés, 88 p. Reimpreso en *Clásicos Modernos*, Madrid, 1969, Gredos.
 319. ZACCARDI, Delia M. de: «Síntesis cronológica de vida y obra de Ramón María del Valle-Inclán», *RVIER*, pp. 39-52.
 320. ZAHAREAS, Anthony N.: «La desvalorización del sentido trágico en el esperpento de Valle-Inclán», *Ins*, núm. 203, 1963, pp. 1 y 15.
 321. ———: «The Esperpento and *Aesthetics* of Commitment», *MLN*, LXXX, núm. 2, marzo 1966, pp. 159-173.
 322. ———: «The Absurd, the Grotesc and the Esperpento», «La elaboración de la historia en *Luces de Bohemia*» y «Friolera: el héroe visto con la perspectiva de la otra ribera», *RVIA*, pp. 78-108, 622-629 y 630-635, respect.

323. ZAHAREAS, Anthony N.: «Introducción», en Ramón del Valle-Inclán, *Teatro Selecto*, Madrid, 1969, Escelicer, pp. 7-79.
324. ——— y GILLEBPIE, G.: «Observations on the Form and Tradition of the Morella» y «Rosarito an the Novella Tradition», RVIA, pp. 277-280 y 281-287.
- 324^b. Vid. CARDONA, Rodolfo.
325. ZAMORA VICENTE, Alonso: «Releyendo *Luces de Bohemia*», Ins, núm. 176-177, julio-agosto 1961, p. 9.
326. ———: «En torno a *Luces de Bohemia*», CH, núm. 199-200, julio-agosto 1966, pp. 204-226.
- 326^b. ———: «Tras las huellas de Alejandro Sawa (Notas a *Luces de Bohemia*)», *Revista de Filología*, XIII, 1968-69, pp. 383-395.
327. ———: *Asedio a Luces de Bohemia, primer esperpento de Ramón del Valle-Inclán*. (Discurso leído en su recepción en la Real Academia Española), Madrid, 1967. Nueva edición ampliada: *La realidad esperpéntica*, Madrid, 1969, Gredos, 205 p.
328. ———: «Prólogo», en Ramón del Valle-Inclán, *Sonata de primavera*, Madrid, 1969, Salvat-Alianza Editorial, RTV.
329. ZAVALA, I. M.: «Valle-Inclán y sus críticos», MLN, LXXXV, núm. 2, marzo 1970, pp. 179-286.
- 329^b. ———: «Historia y literatura en *El Ruedo Ibérico*», en *La Revolución de 1868. Historia, pensamiento, literatura*, New York, 1970, Las Américas Publishing Co.
330. ZIMIC, L.: «La técnica estética del esperpento. Anotaciones escénicas en *Luces de Bohemia*», Ins, núm. 236-237, julio-agosto 1966, p. 25.

Ajuste de cuentas conmigo mismo

Por JOSÉ MARÍA RODRÍGUEZ MÉNDEZ

Quien inicie una actividad en que la inteligencia tenga que intervenir — ¡en estos tiempos! —, forzosamente tendrá que entrar en conflicto grave con la sociedad y sus actuales estructuras. Generalmente ha sido igual en todos los tiempos; pero en éstos la cuestión es aguda e irrefutable. La función intelectual, por leve que sea, tiene que ser acusación y, además, destructiva.

Por el contrario, el que pretenda ejercer una función intelectual cualquiera — sea la de escritor, profesor, etc. —, y a la vez quiera permanecer en saludable concordia con la sociedad y su tiempo, y quedar perfectamente «establecido» dentro de ella, además de ser un «intelectual ful», debiera dedicarse más bien a la estafa de pisos, o a la exportación de maquinaria textil con prima ministerial. Esto no habrá quien lo discuta.

En cuanto a mí concretamente, puede que me haya equivocado en muchas cuestiones — estilísticas, formales, etc. —, pero no en la razón última de mi pretendido trabajo intelectual, que siempre ha discurrido y habrá de discurrir por los cauces del conflicto con la sociedad y mi tiempo. Antiguamente se decía de un artista o escritor de poco éxito que «era un incomprendido», actualmente hay que decir lo contrario: que su falta de éxito, su falta de «establecimiento» se debe precisamente a ser muy comprendido. Al contrario, la incompreensión, en su sentido exacto, o sea el alejamiento de la realidad por medio de maquinarias estilísticas, como son el «absurdo», la «poesía tecnológica» o el «universalismo transcendental», etc., son premiados por la sociedad con la concesión de una sede de «intelectual establecido», por evitarle cualquier problema conflictivo.

A poco que alcance uno la más mínima repercusión intelectual tiene que encontrarse con el problema de la elección: alcahuete intelectual, o intelectual a secas. Integrarse o desintegrarse. La elección es necesaria, aunque al mismo tiempo resulte fácil y catastrófica. Lo que no puede hacerse — por más que muchos lo intenten — es esconder el pico debajo del ala y pretender dar una de cal y otra de arena, como vulgarmente se dice, o realizar esa saludable «hybris» que no conduce más que a la comodidad personal y a la inconfesable alcahuetería del intelecto.

tual tecnócrata, pongamos por ejemplo, que a la postre resulta más despreciable que el tradicional, o sea el que se pone de buena gana, abiertamente y cara al sol, de parte de las estructuras oficiales y vigentes.

Los de la «generación realista», como nos llaman, en su mayoría de casos individuales, nos pusimos en contra y además sacrificamos cualquier puntillo de estilo y de estética a la función que creímos — y seguimos creyendo — era la del intelectual honesto. Por eso, cuando vinieron los niños de la era tecnológica del desarrollo, la aparente abundancia de medios y la apertura a horizontes extranjeros — añagaza de la sociedad de consumo — nos encontrarían un tanto anquilosados, porque ellos mostraban una vocación tendente más bien al entretenimiento; su vocación, si no de alcahuetas, era más bien el de «entretenidas».

* * *

Cuando en 1961 tuve yo un éxito bastante medianejo con una comedia realista, que se titulaba *Los inocentes de la Moncloa*, la mayoría de amigos y conocidos me auguraban una brillante y triunfal carrera como autor dramático. Para ellos, el éxito había sido total y absoluto y yo entraba en los cauces tradicionales de cualquier autor: sólo se trataba de seguir escribiendo y dando más productos de mi «ingenio». Todos lo creyeron así, menos yo. Yo — lo juro por mis muertos — sabía que no iba a ser así y que ese pequeño éxito constituiría mi ruina. Cuando me venían con los elogios de costumbre yo pensaba lo siguiente: «Pronto llegaréis a negarme», como así fue. Además, he de confesar que creo sinceramente que un éxito de estos tiempos — y también de los del año 61 — es muy sospechoso. Por eso siempre he dudado y dudaré de la calidad de *Los inocentes de la Moncloa*, comedia que siempre juzgué como trivial, como simple esparcimiento y reflejo de unas circunstancias más o menos reales en el escenario. Se trata de una comedia de corte benaventino — con influencias de los «angry young» ingleses de aquel tiempo —, en que la sociedad, de todos modos, queda a salvo y sólo se hace la tradicional llamada a la solidaridad y la piedad de los burgueses. Salvo alguna que otra frase, la comedia era «apta para señoras», y por eso alcanzó cierto éxito. En España, todo lo que no sea «apto para señoras» está condenado al fracaso, porque los jóvenes, digan lo que digan, siguen sin ir al teatro, porque no les interesa, puesto que sólo les interesa la canción moderna

y los temas superficiales de economía (se ha utilizado ambas cosas en más de una comedieta de «éxito»). En fin, que, al parecer, el único que se dio cuenta de que había dado un mal paso al estrenar *Los inocentes de la Moncloa* fui yo, por más que hipócritamente — como es natural — procurase no manifestarlo. Pero sí que estaba decidido — y pruebas cantan — a no insistir en el doble juego. Lo que yo sufrí durante un par de años sólo Dios y yo lo sabemos, porque bien claro veía que la fórmula era bastante infalible y que se podían tratar temas «transcendentales» a base de toquecillos tímidos de juego sentimental y falsamente acusatorio. Pero no era eso. No quería ser «uno más». Probablemente era una cuestión de orgullo. Pero el orgullo en estos tiempos es un lujo raro que a mí me apetece mucho. Y me propuse no seguir por ese camino. Prefería ser un «maldito» o un loco antes que un probo y «aplaudido» autor. Y no pude hacer mejor locura que meterme en aquella «Pipironda» que sería, naturalmente, mi ruina. En lugar de frecuentar el trato con empresarios, críticos y gente bien, cuando tenía ya el camino trillado, me metí en un grupo compuesto por muchachos ingenuos, bastante ayunos de conocimiento literario y casi de cualquier otra clase de conocimiento, donde no faltaron los traidorzuelos que se pasaron con armas y bagajes al enemigo. Pero yo prefería la juventud inexperta a la muy experimentada «senectute» empresarial.

Entonces fue cuando me colgaron el letrero de «autor populista» o de pretendido autor de obras para un pueblo, sin pueblo que las recibiera (véase el prólogo de José Monleón al libro sobre mi «Teatro» editado por Tauros). Y no era eso tampoco lo que yo pretendía. Yo nunca he querido hacer un teatro «para el pueblo» ni por el pueblo. Lo que pasaba era que en el pueblo encontraba mayor aliciente y más temas, mucha más vitalidad que en los cuadros de la vida burguesa (habida cuenta de que incuestionablemente escribo teatro realista). Pero una cosa es escoger como tema de mis obras el pueblo y otra muy distinta es estar al servicio de ese pueblo. Un autor entiendo yo que debe dirigirse a todo el mundo, aparte de que el concepto «pueblo» es muy variado. Pero, en fin, se me incluyó entonces dentro del maldito concepto de autor populista, y eso sirvió muy bien para mi condena. La verdad sea dicha, que me encontraba más a gusto en aquel infierno que en el paraíso entrevisto durante el breve tiempo de mi único y medianejo éxito. La «Pipironda» me permitía tomar contacto con públicos vírgenes y sobre todo darme

cuenta de la inexperiencia juvenil. Aquellos chicos traicionaban su causa popular por medio de un talante — que ellos no podían vislumbrar — de paternalistas misioneros de suburbio, que al cabo sería su perdición. Claro que, con todo, su postura era más honesta que la de otros grupos (no se trata de citar nombres) que ni siquiera son misioneros y pretenden introducirse en el teatro burgués convirtiéndose en «simpáticos juglares de tipo escolar».

Cuando estrené *El círculo de tiza de Cartagena*, mi segunda obra representada en régimen más o menos comercial (y la última), ya sabía yo muy bien lo que me esperaba y me guardé muy mucho de decírselo a nadie, sobre todo a Carlos Lucena, que había luchado por ella con tanto desprendimiento. Aparte de la calidad de esta obra, lo que se iba a intentar por todos los medios — y yo lo supe siempre — fue sacrificarme como autor. Los críticos y empresarios estaban en contra mía (bien habrá que decir de paso que, pese al éxito de *Los inocentes de la Moncloa*, ningún gran empresario me abrió las puertas de su teatro), porque ni siquiera me había molestado en establecer con ellos relaciones cordiales, y en lugar de ir a limosnearles favores me dediqué simplemente a ignorarlos, porque un autor no tiene por qué abrir una oficina de «public relations». O sea que el bando «senecto» estaba en mi contra y relamiéndose de gusto ante mi posible fracaso; las fuerzas, digamos oficiales, se mostraban muy dispuestas a colaborar. La gente joven, esa que «empuja», no digamos. Para colmo, yo había tenido el atrevimiento de manejar un tema tratado por Bertolt Brecht, cuando en la ciudad por aquel entonces — y aún ahora — existía un Sumo Sacerdote brechtiano y una congregación dependiente de dicho sacerdote, y ni al sacerdote ni a sus hijos me encomendé para nada. Pecado imperdonable y excomunión infalible. Si añadimos a todo esto que *El círculo de tiza de Cartagena*, con ser mucho mejor obra y más teatro que *Los inocentes de la Moncloa*, tenía una serie de fisuras propias de quien se mete por terrenos desconocidos, y estaba interpretada muy modestamente, amén de estrenarse en un teatro falto de cualquier clase de comodidad, que el público rehuía, si consideramos todo esto es natural que se ensañaran conmigo. Me las arreglé de modo que todo estuviera en contra mía. Y pese a una noche de éxito en que los amigos fieles aplaudieron, al día siguiente la crítica «externa» y los conciliábulos «internos» de los grupos urbanos me condenaron a perpetuidad. Hubo un crítico que manejaba tres organismos públicos

— prensa y radio, e incluso televisión —, y aprovechó todos para desprestigiarme por entero. Claro que mis enemigos no perduran mucho tiempo y, sentado a mi puerta, un buen día vi desfilar ante mí el cadáver de dicho crítico...

Después de aquello — veinte días en cartel con la sala prácticamente vacía — ya me imaginé muy claro lo que me esperaba como autor dramático. Si el ruidoso estreno de *Los inocentes de la Moncloa* no me había abierto ni una sola puerta, el no menos ruidoso fracaso de *El círculo*... me las había de cerrar a piedra y lodo, como así fue, para satisfacción de una inmensa mayoría. Pero yo seguí escribiendo «mi» teatro. Entonces me encontraba en el punto en que yo quería: en el «más difícil todavía», rodeado de hostilidad, porque quería y quiero todavía no estar condicionado por nada. Quería probarme a mí mismo y ver hasta qué punto la hostilidad me crecía, hasta qué punto podía resistir un «umbral máximo» de hostilidad. Se trataba de perecer o salir adelante. Lo que me importaba era hacer una obra libre de presiones de cualquier tipo, exenta del menor influjo de modas o dictados culturales.

Volví, pues, a aquella «Pipironda» en la que no creía para nada, pero que me permitía estudiar el comportamiento de la gente que dice tener vocación teatral y lo que busca es divertirse. Al fin y al cabo el teatro no es una cosa tan solemne como muchos creen, y «la vida es corta y el arte es un juguete».

Me dediqué, pues, a seguir escribiendo tranquilamente y a no dar un paso siquiera a favor de mi teatro. «Si algo vale lo que escribo — pensaba —, ya vendrán a pedírmelo.» Y efectivamente, me pedían obras. Me han pedido muchas obras. El propio José Luis Alonso quiso estrenar una nueva comedia mía: *La vendimia de Francia*, que a algunos les había gustado mucho. Cartas tengo de José Luis Alonso que prueban esto. Pero el posible estreno de esa obra en el Teatro María Guerrero de Madrid, que me hubiera situado — ¡qué horror! — en el escalafón nacional de autores, no pudo llevarse a cabo por varias razones: porque siempre estuve yo demasiado despegado con José Luis, al que no dudé en criticar cuando me pareció conveniente; porque la obra, según el propio José Luis, era demasiado «áspera» para la platea del María Guerrero; porque la censura tampoco la veía con buenos ojos. En fin, por muchas razones. Y yo no me preocupé nada en absoluto por allanar dificultades, sino al contrario, más bien procuraba recalcar sus defectos. La obra, de corte rural — primer pecado —, tradicional en su forma, ofrecía sin embargo mucho

lucimiento a un par de actores, y yo pensaba que si en España no existía ese par de actores que quisiera lucirse, no valía la pena tomarse más molestias. Tanto es así, que cuando un grupo de aficionados del peor estilo me vino a pedir la obra para una de sus pobres «soirées», se la entregué, porque yo nunca he creído que el autor sea propietario de nada y las obras se escriben para que las disfrute quien desee. El mediocre grupo de aficionados estrenó la obra en un teatrillo escolar, dirigida por un director de probada mediocridad, que inhabilitó la obra para el futuro. Cuando yo vi aquella representación me quedé aterrado; pero ya no tenía remedio la cosa, y la culpa era mía, que siempre he creído en todo el mundo y he dado un margen de confianza a cualquiera. También era esta obra superior a *Los inocentes de la Moncloa*, a pesar de su tema y sus derivaciones peligrosas. Por cierto, que los de la «Pipironda», idealistas ellos, me acusaron en juicio colectivo de haber traicionado a los obreros. Pero la obra tenía un lenguaje trabajado y algunas situaciones cálidas. Por fortuna el profesor Ángel Valbuena Prat, en la última edición de su *Historia de la Literatura Española*, la reivindica muy bien señalándola como una de mis mejores obras, porque, aunque pocos, hay hombres justos en el mundo.

El semifracaso de aquella función de cámara — *La vendimia de Francia* — acabó prácticamente con los pocos adictos que me quedaban y me quedé tan solo como estoy ahora. Pero muy a gusto.

Entre tanto, un esforzado y joven actor consiguió, por fin, estrenar los famosos *Inocentes de la Moncloa* en Madrid. Pero, pese a sus buenas intenciones, una serie de factores — falta de ensayos, teatro inhóspito, etc. — dieron lugar, no a un fracaso, pero no al éxito que se esperaba. La crítica fue más o menos favorable, pero el teatro aquel era frío y desolado; el público resultó escaso, y además yo no tenía ya por entonces buen cartel en Madrid, entre otras cosas porque soy madrileño. A pesar de todo se concedió a la comedia el «Premio Larra», por considerarla la mejor obra estrenada en la temporada por escritor nacional joven. La obra se había publicado en una revista, y los «eruditos» sabían de lo que se trataba, y eso fue la salvación de ella y no — me duele confesarlo — la interpretación, que resultó a todas luces fatal y destructiva.

Volví de nuevo a Barcelona para luchar por el teatro «independiente» lo más lejos posible de empresarios y crítica oficial, en busca de un público. Caí en manos de un insensato director

que destrozó una nueva comedia mía que, previamente, había malbaratado la censura. Se titulaba *La trampa*, y tenía un subtítulo, su verdadero título: «Villa y Corte»; una diatriba sangrienta contra Madrid. Otro fracaso de bandera, sólo que como se redujo a una sola noche, la cuestión quedó prácticamente paliada. Pero mi carrera de autor se iba a abajo irremediadamente, aunque las obras que iba escribiendo me salían cada vez mejores. Acababa de terminar lo que muchos — maldito el caso que les hago — dicen que es mi mejor obra y se titula *Bodas que fueron famosas del Pingajo y la Fandanga*; pero respecto a esta obra me propuse no destrozarla ni ponerla en manos de insensato director alguno. Por fortuna, la censura me ha ayudado, con sus continuadas prohibiciones, a que esa obra permanezca inédita y oxidándose lentamente, hasta que desaparezca algún día y así no pueda enturbiarse una vez más el comfortable clima teatral de nuestro país.

Todavía protagonicé un par más de aventuras desgraciadas. Una de ellas, fundamental, fue el estreno de una obra mía, muy floja, en el Festival de Teatro Nuevo de Valladolid, en su primera edición. Creo que vale la pena hablar de esta cuestión, porque es crucial.

Angeles Rubio Argüelles, esposa todavía por aquel entonces de Edgard Neville, tenía — y creo que tiene todavía — un teatrillo en Málaga, el Teatro Ara, donde, por otra parte, todavía no ha hecho nada que valga la pena. Por mediación de unos buenos amigos de Córdoba, la Condesa de Berlanga, o sea Ángeles Rubio, me llamó para pedirme una comedia «atrevida y moderna». Lo único que yo tenía disponible en cuestión de «señoras» era un drama histórico titulado *El vano ayer*, obra floja, repito, pero digna de un festival organizado por el Ministerio de Información y Turismo, susceptible de pasar por la censura y ser escuchada por castos oídos. La condesa aceptó y yo puse como condición dirigir yo la obra, escaamentado como estaba de los destrozos hechos por los directores. La condesa fue, desde luego, generosa y se portó muy bien, salvo que me impuso a una actriz tan favorecida por sus encantos naturales como negada para el arte dramático (la cual, naturalmente, ha conseguido hacerse un nombre en el teatro, cine y televisión). Durante un par de semanas dirigí yo la obra en Málaga y fue muy agradable. Los muchachos del Teatro Ara se portaban muy bien, incluso la actriz-protagonista, persona muy agradable, pero que fue destrozando cuidadosamente el personaje que se le había encomendado.

Lo peor fue cuando llegamos a Valladolid y nos encontramos — para mí fue algo inolvidable — en el reino de la estupidez. No me refiero a la ciudad, claro, sino al «festival» organizado. Una extraña fauna de jovenzuelos, recién salidos de las escuelas religiosas, y acaudillados por «florejillas de sacristía» remozadas por la computadora, propugnaban un teatro «vanguardista», sin saber naturalmente lo que era el teatro ni el vanguardismo. En aquel punto me di cuenta de algo terrible, a saber: que a la ignorancia, la penuria y las limitaciones de ayer, se iba a unir la estupidez de hoy. Y contra la ignorancia, la penuria y las limitaciones se puede luchar, pero contra la estupidez es imposible. Por lo demás, los directores de masas juveniles iban a aprovechar — como así lo hicieron — esa situación para dar otro golpe de muerte a la cultura a través del teatro.

En medio de aquel ambiente de público de colegio religioso en día de la festividad del Patrón, me tocó a mí y a la compañía Ara inaugurar el Festival. Esperaba, esperábamos, como es natural, el fracaso, el pateo. Mi asombro particular fue grande cuando vi que no se «atreveron» los jovencitos «iconoclastas dirigidos» a patear la obra ni el espectáculo, siendo como era el polo opuesto a lo que ellos propugnaban, o les propugnaban. Su tímido intento de pateo fue ridículo. Y al día siguiente, en un coloquio al que asistieron los más «arriscados», tuve que oír la consabida sarta de estupideces que caracteriza a eso que llaman «teatro nuevo». Después, aquella misma tarde, presenciando un espectáculo sobre unos poemas de García Lorca, interpretados por un mariquita, a base de «expresión corporal», me convencí plenamente de que había que apartarse de todo aquello. Conclusión definitiva que se afianzaría por la noche con dos espectáculos de un teatro de cámara provinciano tan pedante como desafortunado.

Volví a Barcelona rápidamente y aún hice algo con la «Pipironda»; pero hasta a la «Pipironda» había llegado la estupidez y se había producido un «cisma» entre sus componentes, alguno de los cuales procedía de otro grupo, de carácter más o menos clerical, y se proponían hacer la guerra por su cuenta, imitando, como buenos alumnos escolares, lo que se prefiguraba desde arriba: vanguardismo brechtiano o algo así.

Como quiera — ya lo he dicho — que contra la estupidez es imposible luchar, decidí desengancharme de aquel enrarecido ambiente y trabajar por mi cuenta, ya que para mí el hecho de no estrenar las obras no me ha privado jamás de las ganas de vivir.

La base de cualquier empeño es el trabajo, y el tiempo ha de decir la última palabra. Mientras, iba terminando mi obra: *Bodas que fueron famosas del Pingajo y la Fandanga, Los quinquis de Madrid, La mano negra, Comedia clásica, Historia de unos cuantos...*, permanecía atento a la actividad de lo que llaman teatro «independiente» y verificando, por tanto, su total y absoluta incapacidad. A partir de entonces me he negado totalmente a colaborar con ellos, como me negué a colaborar con los promotores. Doloroso ha sido, sin embargo, poder comprobar cómo el público huía aterrorizado de semejantes experiencias y el teatro retrocedía hasta casi su desaparición práctica. Por lo demás, los escasos y esporádicos contactos que he tenido con esos «nuevos autores» y ese «teatro difícil» han sido lo suficientemente penosos como para no desear volver a las andadas.

* * *

Poco me queda ya que decir. Creo que el proceso que rápidamente he ido trazando acerca de mí y de mi obra ilustra mejor la situación de mi teatro que si hubiera entrado a analizar meticulosamente cada obra. Bien claro queda que el elemento «social» y aun el elemento «político» ha resultado muy determinante para la posible viabilidad de mis productos. Me consta que el elemento «racial» ha pesado fundamentalmente en el repudio de mis obras por parte de unos y de otros. Nos hallamos ante un proceso de colonizaje a todos los niveles, y ese proceso exige, principalmente, un cambio de mentalidad. Se aspira, principalmente, a hacer un lavado de cerebro en que el pasado se olvide totalmente, incluso el gusto y el sentido del lenguaje se despregia, para proponer un lenguaje tecnológico propio de las computadoras (que es el que utilizan los autores del llamado «nuevo teatro español»). De la inmensa confusión sacan ventaja, fundamentalmente, los viejos y caducos autores, que monopolizaron y siguen monopolizando la escena española, pues el público, al comparar lo «viejo» con lo «nuevo», tiene que repudiar forzosamente éste y reconciliarse, aunque sea a regañadientes, con lo otro. Se han utilizado sabiamente conceptos como «europeísmo», «universalismo», «futurismo» para entontecer a la juventud, y en un terreno tan inculto como está el teatro en España esto ha resultado muy positivo. Por consiguiente, antes de colaborar en esa confusión, yo digo: «¡Que estrenen ellos!»

Estrenos en el Teatro Romea de Barcelona

I. Septiembre-diciembre de 1865

Iniciamos hoy la publicación de un manuscrito existente en la Biblioteca y Museo del Instituto del Teatro, que da cuenta de las representaciones habidas en el Teatro Romea, de Barcelona, desde septiembre de 1865 hasta diciembre de 1872. Se trata de un período teatral poco conocido y de sumo interés, no sólo para la vida artística de la ciudad, sino de toda Cataluña. Durante estos años aparece el denominado «segundo romanticismo», que incorpora al teatro culto el idioma catalán, usado en los años anteriores de manera casi exclusiva en el teatro popular, tanto profano como religioso. Las vicisitudes históricas de este período — en particular la revolución de septiembre de 1868 — quedan reflejadas en la programación de dicho teatro. El manuscrito no da cuenta de los autores de las obras programadas, si bien la mayoría de ellos son de fácil identificación.

Referencia: Manuscrito 1824 N. Caja 1.

SEPTIEMBRE DE 1865

Días:

- Noche, 1.º *El triunfo de Galatea*, cuadro. Compañía de Mr. Farriol, de cuadros plásticos. — Romanza de señor de *La Favorita*, por Maristany. — *Batalla y victoria de las amazonas sobre el puente de Troya*, cuadro. — *Eneas contando a Didó la batalla de Troya*, cuadro. — *El hambre*, cuadro. — Aria de la *Lucía*, por la Raguer. Dúo de tenor y tiple de la misma ópera, por la Raguer y Maristany. — *Jeremías llorando sobre las ruinas de Jerusalén*, cuadro. — *Pasmo de Sicilia*; *El último suspiro*, y *El descendimiento*, cuadros.
- Tarde, 3. *El triunfo de Galatea*, cuadro. — Himno marcial *A Talía*, por la Infantil. — *Batalla y victoria de las amazonas sobre el puente de Troya*, cuadro. — *El hambre*, cuadro. — *Eneas contando a Didó la batalla de Troya*, cuadro. — Aria de *Betty*, por la niña Gimeno. — Coro de la *Saffo*, por la Infantil. — *Jeremías llorando sobre las ruinas de Jerusalén*, cuadro. — *Pasmo de Sicilia*, cuadro. — *El último suspiro*, cuadro. — *El descendimiento*, cuadro.

- Noche, 3. *Tercera función: El triunfo de Anfitrite*, cuadro. — Barcarola de *Un ballo in maschera*, por Maristany. — *Diana y Achteon*, cuadro. — *Las ninfas sorprendidas por los sátiros*, cuadro. — *Ariadna y Baco*, cuadro. — Cavatina de la *Linda*, por la Raguer. — Dúo de dicha ópera por la Raguer y Maristany. — *Fe, esperanza y caridad*, cuadro. — *Pasmo de Sicilia*, cuadro. — *El último suspiro*, cuadro. — *El descendimiento*, cuadro.
- Noche, 5. *Cuarta función: La aurora y la noche*, cuadro. — Himno marcial *A Talía*, por la Infantil. — *Diana y Achteon*, cuadro. — *Las ninfas sorprendidas por los sátiros*, cuadro. — *El triunfo de Anfitrite*, cuadro. — *Stride la vampa*, canzoneta por la niña Gimeno. — Coro del *Giuramento*, por la Infantil. — *El juicio de Salomón*, cuadro. — *Jesús en la columna*, cuadro. — *La elevación de la cruz*, cuadro. — *El último suspiro*, cuadro.
- Noche, 6. *Quinta función: La aurora y la noche*, cuadro. — Himno marcial *A Talía*, por la Infantil. — *Diana y Achteon*, cuadro. — *Las ninfas sorprendidas por los sátiros*, cuadro. — *El triunfo de Anfitrite*, cuadro. — *Addio d'il pasato*, romanza por la niña Gimeno. — Coro del *Giuramento*, por la Infantil. — *El juicio de Salomón*, cuadro. — *Jesús en la columna*, cuadro. — *La elevación de la cruz*, cuadro. — *El último suspiro*, cuadro.
- Tarde, 8. *Sexta función: El triunfo de Anfitrite*, cuadro. — Coro del *Giuramento*, por la Infantil. — *Batalla y victoria de las amazonas sobre el puente de Troya*, cuadro. — *Diana y Achteon*, cuadro. — *Las ninfas sorprendidas por los sátiros*, cuadro. — *Elixir de amore*, por la Infantil. — *El hambre*, cuadro. — *Jesús en la columna*, cuadro. — *La elevación de la cruz*, cuadro. — *El último suspiro*, cuadro.
- Noche, 8. *7.ª función: Neptuno y Anfitrite*, cuadro. — Cavatina de la *Linda*, por la Raguer. — *El tocador de Juno*, cuadro. — *Presentación de Apolo a Venus*, cuadro. — *Rómulo y Remos*, cuadro. — Aria de la *Lucía*, por la Raguer. — *Jeremías llorando sobre las ruinas de Jerusalén*, cuadro. — *Jesús en la columna*, cuadro. — *El último suspiro*, cuadro. — *El descendimiento*, cuadro dividido en dos.
- Tarde, 10. *8.ª función: El triunfo de Anfitrite*, cuadro. — *La naranjera*, canción. — *Batalla y victoria de las amazonas sobre el puente de Troya*, cuadro. — *Eneas contando a Didó la Batalla de Troya*, cuadro. — *Rómulos y Remos*, cuadro. — Aria de la *Betty*. — *El hambre*, cuadro. — *Jesús en la columna*, cuadro. — *La elevación de la cruz*, cuadro. — *El último suspiro*, cuadro.

- Noche, 10. 9.ª función: *Neptuno y Anfitrite*, cuadro. — Aria de *Ana Bolena*, por la Raguer. — *El tocador de Juno*, cuadro. — *Presentación de Apolo a Venus*, cuadro. — *Rómulos y Remos*, cuadro. — Vals de *Venzano*, cantado por la Raguer. — *Jeremías llorando sobre las ruinas de Jerusalén*, cuadro. — *Jesús en la columna*, cuadro. — *El último suspiro*, cuadro. — *El descendimiento*, cuadro dividido en dos.
- Noche, 21. 10.ª función: A beneficio de la Junta de auxilios de Barna: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 3 actos, *Flores y perlas*, 1.ª representación. — 3.º Fantasía del *Rigoletto*, tocada al piano por la niña Albéniz. — Canción española *La rosera*, por la Bonfiliori. — Fantasía de *Un ballo in maschera*, al piano, por la niña Albéniz. — Baile *Paso a dos*, por las hermanas Montoto. — 4.º 1.ª representación de la comedia en un acto, *Mal de ojo*. A las 7 ½. Hubo bandejas.

OCTUBRE DE 1865

- Tarde. Dom. 1.º 11.ª función: 1.ª por cuenta de la Compañía: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 3 actos *La vaquera de la Finojosa* (1.ª vez). — 3. La comedia en un acto, *Mal de ojo* (2.ª vez). A las 3.
- Noche. Dom. 1.º 12.ª función: 2.ª por cuenta de la Compañía: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 5 actos, *El Castillo de San Alberto* (1.ª vez). A las 7 ½
- Tarde. Dom. 8. 13.ª función: 3.ª por cuenta de la Compañía: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 5 actos, *El Castillo de San Alberto* (2.ª vez). — 3.º El sainete *Perico el emperador*. A las 3.
- Noche. Dom. 8. 14.ª función: 4.ª por cuenta de la Compañía: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 3 actos, *Los hijos de Eduardo* (1.ª vez), — 3.º La comedia en un acto, *Furor parlamentario* (1.ª vez). A las 7 ½.
- Noche. Lun. 9. 15.ª función: 5.ª por cuenta de la Compañía: 1.º Sinfonía. — 2.º La comedia en un acto, *Furor parlamentario* (2.ª vez). — 3.º El drama en 4 actos, *Bandera negra* (1.ª vez). — 4.º La comedia en un acto, *Cuento de no acabar* (1.ª vez). A las 7.
- Noche. Juev. 12. 16.ª función: 6.ª por cuenta de la Compañía: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 2 actos, *Amor de madre* (1.ª vez). — La comedia en 2 actos, *Las carbassas de Monroig* (1.ª vez). A las 7 ½.
- Tarde. Dom. 15. 17.ª función: 1.ª de abono de tarde: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 3 actos, *Los hijos de Eduardo*

- (2.ª vez). — 3.º La comedia en un acto, *Furor parlamentario* (3.ª vez) A las 3.
- Noche. Dom. 15. 18.ª función: 1.ª de abono diario y 1.ª de días festivos: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 3 actos, *La oración de la tarde* (1.ª vez). — La comedia en un acto, *Cuento de no acabar* (2.ª vez). — A las 7 ½.
- Noche. Lun. 16. 19.ª función: 2.ª de abono: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 3 actos, *Flores y perlas* (2.ª vez). — 3.º La comedia en 2 actos, *Las carabassas de Monroig* (2.ª vez). A las 7.
- Noche. Mart. 17. 20.ª función: 3.ª de abono: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 3 actos, *La vaquera de la Finojosa* (2.ª vez). — 3.º La comedia en un acto, *Mal de ojo* (3.ª vez). A las 7 ½.
- Noche. Miér. 18. 21.ª función: 4.ª de abono: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 4 actos, *Bandera negra* (2.ª vez). 3.º La comedia en un acto, *¡Pobres mujeres!* (1.ª vez). A las 7 ½.
- Noche. Juev. 19. 22.ª función: 5.ª de abono: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 5 actos, *El rei y el aventurero* (1.ª vez). — 3.º El sainete *El payo de centinela* (1.ª vez). A las 7 ½.
- Tarde. Dom. 22. 23.ª función: 2.ª de abono de tarde: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 3 actos, *La oración de la tarde* (2.ª vez). — 3.º La comedia en 2 actos, *Las carbassas de Monroig* (3.ª vez). A las 3.
- Noche. Dom. 22. 24.ª función: 6.ª de abono y 2.ª de días festivos: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 3 actos, *La campana de la Almudaina* (1.ª vez). — 3.º La comedia en un acto, *¡Pobres mujeres!* (2.ª vez). A las 7 ½.
- Noche. Lun. 23. 25.ª función: 7.ª de abono: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 5 actos, *El castillo de San Alberto* (3.ª vez). — 3.º La comedia en 2 actos, *El primito* (1.ª vez). A las 6.
- Noche. Juev. 26. 26.ª función: 8.ª de abono: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 3 actos, *El toisón roto* (1.ª vez). — Lectura de poesías. — 3.º La comedia en 1 acto, *Un huésped del otro mundo* (1.ª vez). A las 7 ½.
- Noche. Vier. 27. 27.ª función: 9.ª de abono: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 3 actos, *El toisón roto* (2.ª vez). — 3.º La comedia en un acto, *Un huésped del otro mundo* (2.ª vez). A las 7 ½.
- Noche. Sáb. 28. 28.ª función: La Infantil. 10.ª de abono: 1.º Sinfonía. — 2.º Himno *Al Arte*, por el coro de niños. — 3.º Aria de la *Betty*, por la niña Gimeno. — 4.º Romanza de *Maria di Rohan*, por el niño Sánchez. — 5.º La comedia en 3 actos, *La tercera dama duende*. A las 7 ½.
- Tarde. Dom. 29. 29.ª función: 3.ª de abono de tarde: 1.º Sin-

fonía. — 2.º El drama en 5 actos, *El rey y el aventurero* (2.ª vez). — 3.º El sainete *Los palos deseados* (1.ª vez). A las 3.

Noche. Dom. 29. 30.ª función: 11.ª de abono y 3.ª de días festivos: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 3 actos, *El toisón roto* (3.ª vez). — 3.º La comedia en un acto, *Un huésped del otro mundo* (3.ª vez). A las 7 ½.

Noche. Lun. 30. 31.ª función: 12.ª de abono. Beneficio del público: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 3 actos, *Los hijos de Eduardo*. — 3.º La comedia en 3 actos, *Un hidalgo aragonés*. A las 6.

Noche. Mart. 31. 32.ª función: 13.ª de abono: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 3 actos, *El toisón roto*. — 3.º La comedia en un acto, *Las hijas de Elena*. A las 7 ½.

NOVIEMBRE DE 1865

Noche. Juev. 2. 33.ª función: 14.ª de abono: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 7 actos, *Don Juan Tenorio*. A las 7 ½.

Noche. Vier. 3. 34.ª función: 15.ª de abono: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 7 actos, *Don Juan Tenorio*. A las 7 ½.

Noche. Sáb. 4. 35.ª función: 16.ª de abono, La Infantil: 1.º Sinfonía. — 2.º La comedia en 3 actos, *La tercera dama duende*. — 3.º Aria de la *Betty*, por la niña Gimeno. — 4.º Romanza de *María di Rohan*, por el niño Sánchez. A las 7 ½.

Tarde. Dom. 5. 36.ª función: 4.ª de abono de tarde: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 7 actos, *Don Juan Tenorio*. A las 3.

Noche. Dom. 5. 37.ª función: 17.ª de abono y 4.ª de días festivos: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 7 actos, *Don Juan Tenorio*. A las 7 ½.

Noche. Lun. 6. 38.ª función: 18.ª de abono. Beneficio del público: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 7 actos, *Don Juan Tenorio*. — 3.º La comedia en 2 actos, *Las carbassas de Monroig*. A las 6.

Noche. Mart. 7. 39.ª función: 19.ª de abono. Beneficio de los huérfanos y viudas del D.º 4.º B. 2.º: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 3 actos, *El toisón roto*. — 3.º La comedia en 2 actos, *Las carbassas de Monroig*. A las 7 ½.

Noche. Juev. 9. 40.ª función: 20.ª de abono: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 3 actos, *La fuerza de voluntad*. — 3.º La comedia en un acto, *Mentir con suerte*. A las 7 ½.

Noche. Sáb. 11. 41.ª función: 21.ª de abono. La Infantil: 1.º Sinfonía. — 2.º La comedia en 3 actos, *El suplicio de Tán-*

- talo*. — 3.º Romanza de *La Traviata*, por la niña Gimeno. — 4.º Canción española *La Naranjera*, por la Srta. Montoto. — 5.º Coro de la zarzuela *El relámpago*, por todos los niños. A las 7 ½.
- Tarde. Dom. 12. 42.ª *función*: 5.ª de abono tarde: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 7 actos, *Don Juan Tenorio*. A las 3.
- Noche. Dom. 12. 43.ª *función*: 22.ª de abono, y 5.ª de días festivos: 1.º Sinfonía. — 2.º La comedia en 3 actos, *Las riendas del gobierno*. — 3.º La comedia en un acto, *La teta gallinaire*. A las 7 ½.
- Noche. Lun. 13. 44.ª *función*: 23.ª de abono. Beneficio del público: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 3 actos, *La campana de la Almudaina*. — 3.º La comedia en 3 actos, *Las riendas del gobierno*. A las 6.
- Noche. Mart. 14. 45.ª *función*: 24.ª de abono. Circo dramático: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 3 actos, *El toisón roto*. — 3.º La comedia en un acto, *Las hijas de Elena*. A las 7 ½.
- Noche. Juev. 16. 46.ª *función*: 25.ª de abono: 1.º Sinfonía. — 2.º La comedia en 3 actos, *Un hidalgo aragonés*. — 3.º La comedia en un acto, *Tal hi va que no s'ho creu*. A las 7 ½.
- Noche. Sáb. 18. 47.ª *función*: 26.ª de abono. La Infantil: 1.º Sinfonía. — 2.º La comedia en 3 actos, *El suplicio de Tántalo*. — 3.º Dúo de *I Puritani*, por la niña Gimeno y el niño Sánchez. — 4.º Canción española *La Naranjera*, por la Srta. Montoto. — 5.º Escena mímica y tango de negros de la zarzuela *El relámpago*. A las 7 ½.
- Tarde. Dom. 19. 48.ª *función*: 6.ª de abono y última de la 1.ª serie: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 3 actos, *El toisón roto*. — 3.º La comedia en 2 actos, *Las carbassas de Monroig*. A las 3.
- Noche. Dom. 19. 49.ª *función*: 27.ª de abono y 6.ª de días festivos, última de la 1.ª serie: 1.º Sinfonía. — 2.º La comedia en 4 actos, *La rueda de la fortuna*. — 3.º La comedia en un acto, *Mentir*. A las 7 ½.
- Noche. Lun. 20. 50.ª *función*: 28.ª de abono. Beneficio del público: 1.º Sinfonía. — 2.º La comedia en un acto, *¡Pobres mujeres!* — 3.º El drama en 4 actos, *Bandera negra*. — 4.º La comedia en un acto, *Tal hi va que no s'ho creu*. A las 6 ½.
- Noche. Mart. 21. 51.ª *función*: 29.ª de abono. Circo dramático: 1.º Sinfonía. — 2.º La comedia en tres actos, *Las riendas del gobierno*. — 3.º La comedia en un acto, *Mentir con suerte*. A las 7 ½.
- Noche. Juev. 23. 52.ª *función*: 30.ª de abono: 1.º Sinfonía. —

2. El drama en 5 actos, *Los estranguladores*. A las 7 ½.
- Noche. Vier. 24. 53.ª función: 31.ª de abono: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 5 actos, *Los estranguladores*. A las 7 ½.
- Noche. Sáb. 25. 54.ª función: 32.ª de abono: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 5 actos, *Los estranguladores*. A las 7 ½.
- Tarde. Dom. 26. 55.ª función: 1.ª de abono de la 2.ª serie: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 3 actos, *La campana de la Almudaina*. — 3.º La comedia en un acto, titulada *Tal hi va que no s'ho creu*. A las 3.
- Noche. Dom. 26. 56.ª función: 33.ª de abono y 1.ª de días festivos de la 2.ª serie: 1.º Sinfonía. — 2.º La comedia en 3 actos, titulada *Por él y por mí*. — 3.º La comedia en un acto, titulada *Candidito*. A las 7 ½.
- Noche. Lun. 27. 57.ª función: 34.ª de abono. Beneficio del público: 1.º Sinfonía. 2.º La comedia en 2 actos, titulada *Las carbassas de Monroig*. — 3.º La comedia en 3 actos, titulada *Las riendas del gobierno*. — 4.º La comedia en un acto, titulada *La teta gallinaire*. A las 6 ½.
- Noche. Mart. 28. 58.ª función: 35.ª de abono. Circo dramático: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 4 actos, *Bandera negra*. — 3.º La comedia en un acto, *Candidito*. A las 7 ½.
- Noche. Miér. 29. 59.ª función: 36.ª de abono: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 5 actos, *Los estranguladores*. A las 7 ½.
- Noche. Juev. 30. 60.ª función: 37.ª de abono: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 5 actos, *Los estranguladores*. A las 7 ½.

DICIEMBRE DE 1865

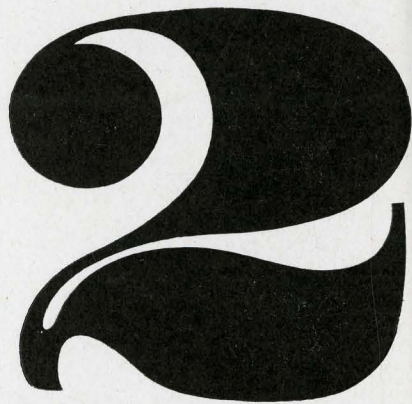
- Noche. Sáb. 2. 61.ª función: 28.ª de abono. La Infantil: 1.º Sinfonía. — 2.º La comedia en 3 actos, *Las indias en la corte*. — 3.º Variaciones de violín por el niño Sánchez. — 4.º Canción *La Naranjera*, por la niña Gimeno. — 5.º La comedia en acto, *Adéu-siau, o el pagès en la corte*. — 6.º Coro y escena de negros de la zarzuela *El relámpago*. A las 7 ½.
- Tarde. Dom. 3. 62.ª función: 2.ª de abono de la 2.ª serie: 1.º Sinfonía. — 2.º La comedia en 4 actos, *La rueda de la fortuna*. — 3.º La comedia en un acto, *Mentir con suerte*. A las 3.
- Noche. Dom. 3. 63.ª función: 39.ª de abono y 2.ª de abono de días festivos de la 2.ª serie: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 5 actos, *Los estranguladores*. A las 7 ½.
- Noche. Lun. 4. 64.ª función: 4.ª de abono. Beneficio del público: 1.º Sinfonía. — 2.º La comedia en 2 actos, *El primito*. — 3.º El drama en 5 actos, *Los estranguladores*. A las 5 ½.

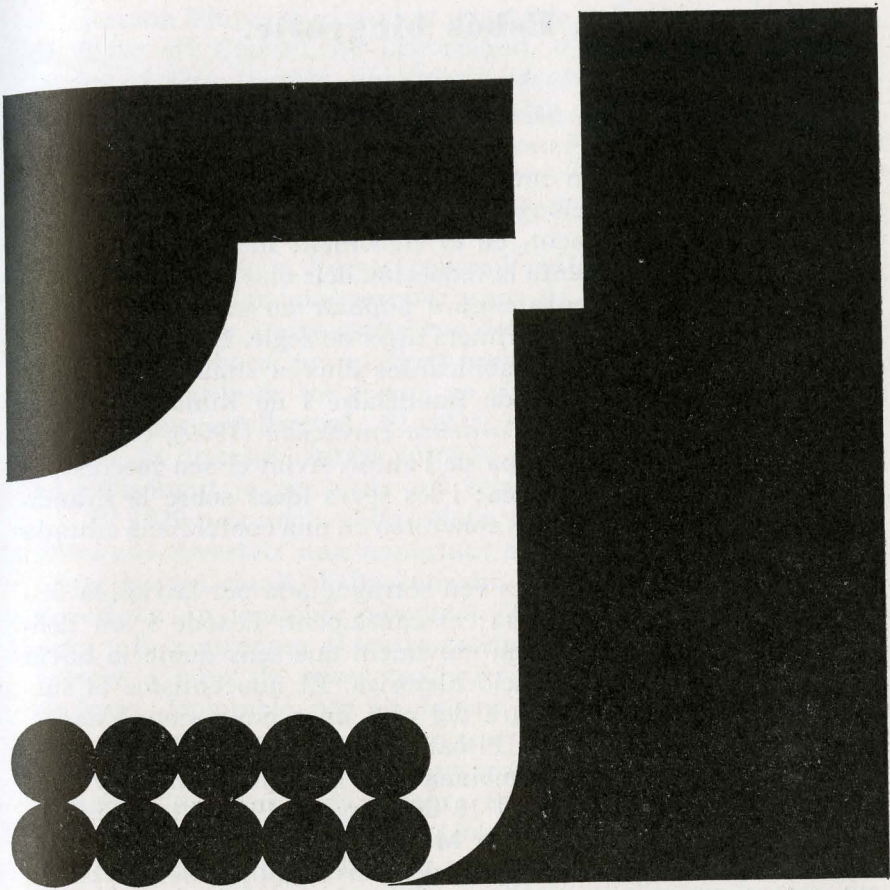
- Noche. Mart. 5. 65.ª función: 41.ª de abono. Circo dramático: 1.º Sinfonía. — 2.º La comedia en 3 actos, *Por él y por mí*. — 3.º La comedia en un acto, *¡Pobres mujeres!* A las 7 ½.
- Noche. Miér. 6. 66.ª función: 42.ª de abono: 1.º Sinfonía. — 2.º La comedia en 4 actos, *Una lágrima y un beso*. — 3.º La comedia en un acto, *Mentir con suerte*. A las 7 ½.
- Tarde. Vier. 8. 67.ª función: 3.ª de abono de la 2.ª serie: 1.º Sinfonía. — 2.º La Comedia en 3 actos, *Las riendas del gobierno*. — 3.º La comedia en 2 actos, *El preceptor y su mujer*. A las 3.
- Noche. Vier. 8. 68.ª función: 43.ª de abono y 3.ª de días festivos de la 2.ª serie: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 5 actos, *Los estranguladores*. A las 7 ½.
- Noche. Sáb. 9. 69.ª función: 44.ª de abono. Infantil: 1.º Sinfonía. — 2.º La comedia en 3 actos, *Las indias en la corte*. — 3.º Dúo de *I Puritani*, por la niña Gimeno y el niño Sánchez. — 4.º Himno marcial *A Talía*, por todos los niños y niñas. — 5.º El sainete *Perico el empedrador*. A las 7 ½.
- Tarde. Dom. 10. 70.ª función: 4.ª de abono; 2.ª serie: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 5 actos, *El castillo de San Alberto*. — 3.º El sainete *El payo de la carta*. A las 3.
- Noche. Dom. 10. 71.ª función: 45.ª de abono y 4.ª de días festivos; 2.ª serie: 1.º Sinfonía. — 2.º La comedia en 4 actos, *Una lágrima y un beso*. — 3.º La comedia en un acto, *Las citas a media noche*. A las 7 ½.
- Noche. Lun. 11. 72.ª función: 46.ª de abono. Beneficio del público: 1.º Sinfonía. — 2.º La comedia en 2 actos, *El preceptor y su mujer*. — 3.º El drama en 5 actos, *Los estranguladores*. A las 5 ½.
- Noche. Mart. 12. 73.ª función: 47.ª de abono. Circo dramático: 1.º Sinfonía. — 2.º La comedia en 4 actos, *Una lágrima y un beso*. — 3.º La comedia en un acto, *Las citas a media noche*. A las 7 ½.
- Noche. Miér. 13. 74.ª función: 48.ª de abono y 1.ª de la Sección Catalana: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en un acto, *L'ajuda de Déu*. — 3.º La comedia en 2 actos, *Tants caps, tants barrets*. A les 7 ½.
- Noche. Juev. 14. 75.ª función: 49.ª de abono: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 5 actos, *Los estranguladores*. A las 7 ½.
- Noche. Sáb. 16. 76.ª función: 50.ª de abono. Infantil: 1.º Sinfonía. — 2.º La comedia en 3 actos, *La tercera dama duende*. — 3.º *La Naranjera*, cantada por la niña Gimeno. — 4.º *A los toros*, canción por el niño Sánchez. — 5.º Can-

- ción coreada por todos los alumnos. — 6.º El sainete *El amo y criado*. A las 7 ½.
- Tarde. Dom. 17. 77.ª *función*: 5.ª de abono; 2.ª serie: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 5 actos, *Los estranguladores*. A las 3.
- Noche. Dom. 17. 78.ª *función*: 1.ª de abono, 2.ª serie y 5.ª de días festivos: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 6 actos, *Isabel la Católica*. A las 7 ½.
- Noche. Lun. 18. 79.ª *función*: 2.ª de abono; 2.ª serie. Beneficio del público: 1.º Sinfonía. — 2.º La comedia en 3 actos, *Las riendas del gobierno*. — 3.º El drama en 6 actos, *Isabel la Católica*. A las 5 ½.
- Noche. Mart. 19. 80.ª *función*: 3.ª de abono; 2.ª serie. Circo dramático: 1.º Sinfonía. — 2.º La comedia en 4 actos, *La rueda de la fortuna*. — 3.º La comedia en un acto, *Un huésped del otro mundo*. A las 7 ½.
- Noche. Miér. 20. 81.ª *función*: 4.ª de abono y 2.ª de la Sección Catalana: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en un acto, *L'ajuda de Déu*. — 3.ª La comedia en 2 actos, *Tants caps, tants barrets*. A las 7 ½.
- Noche. Sáb. 23. 82.ª *función*: 5.ª de abono; 2.ª serie: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 4 actos, *La bondad de Dios o Los pastorcillos*. A las 7 ½.
- Tarde. Dom. 24. 83.ª *función*: 5.ª de abono; 2.ª serie: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 5 actos, *Los estranguladores*. A las 3.
- Noche. Dom. 24. 84.ª *función*: 6.ª de abono; 2.ª serie y 6.ª de días festivos: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 4 actos, *La bondad de Dios o Los pastorcillos*. A las 7 ½.
- Tarde. Lun. 25. 85.ª *función*: 7.ª de abono; 2.ª serie: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 4 actos, *La bondad de Dios o Los pastorcillos*. — 3.º El sainete, *Fuera*. A las 3.
- Noche. Lun. 25. 86.ª *función*: 7.ª de abono; 2.ª serie y 7.ª de días festivos: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 3 actos, *La fuerza de voluntad*. — 3.º La comedia en un acto, *Tal hi va que no s'ho creu*. A las 7.
- Tarde. Mart. 26. 87.ª *función*: 8.ª de abono; 2.ª serie: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 4 actos, *La bondad de Dios o Los pastorcillos*. — 3.º La comedia en un acto, *Las citas a media noche*. A las 3.
- Noche. Mart. 26. 88.ª *función*: 8.ª de abono; 2.ª serie y 8.ª de días festivos: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 5 actos, *Juan Dientes*, A las 7.
- Noche. Miér. 27. 89.ª *función*: 9.ª de abono; 2.ª serie y 3.ª de la Sección Catalana: 1.º Sinfonía. — 2.º La comedia en dos

- actos, *Tants caps, tants barrets*. — 3.º La comedia en un acto, *Un poll ressucitat*. A las 7 ½.
- Noche. Jue. 28. 90.ª *función*: 10.ª de abono; 2.ª serie. Inocentes: 1.º Sinfonía. — 2.º La comedia en un acto, *Es una malva*. — 3.º Tango de la zarzuela, *Una vieja*, por la Bonfiliori. — 4.º Parodia del 4.º acto de *Don Juan Tenorio*. — 5.º El sainete, *La inocente Dorotea*. A las 7 ½.
- Noche. Vier. 29. 91.ª *función*: 11.ª de abono. Circo dramático: 1.º Sinfonía. — 2.º La comedia en 2 actos, *El preceptor y su mujer*. — 3.º La comedia en un acto, *Tal hi va que no s'ho creu*. A las 7 ½.
- Tarde. Dom. 31. 92.ª *función*: 9.ª de abono; 2.ª serie: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 5 actos, *Los estranguladores*. A las 3.
- Noche. Dom. 31. 93.ª *función*: 12.ª de abono y 9.ª de días festivos, 2.ª serie: 1.º Sinfonía. — 2.º El drama en 4 actos, *La bondad de Dios o Los pastorcillos*. — 3.º La comedia en un acto, *Cuento de no acabar*. A las 7 ½.

CRONICA

Ramon Vinyes. Esbós biogràfic.

Ramon Vinyes va néixer a Berga el 9 de maig de 1885; a Berga cursà els primers estudis i escriví les primeres obres de teatre, que no deixaven entreveure encara les futures inquietuds de l'escriptor. Abans dels vint anys, però, es trasllada a Barcelona i intervé, abundantment, en el moviment modernista; forma part de tertúlies, freqüenta la redacció dels diaris, publica escrits diversos, i la seva figura esdevé popular en els cercles de la bohèmia barcelonina dels primers anys de segle. Els seus poemes d'aquesta època, cal comptabilitzar-los dins el simbolisme i hom hi assenyala la influència de Baudelaire i de Rimbaud; citem les proses contingudes a *L'ardenta cavalcada* (1909), com a representatives d'aquesta etapa de l'autor. Aviat el seu interès pel teatre passa a un primer pla; i les seves idees sobre la dramaturgia, en aquest moment, es concreten en una conferència editada el 1908, *De la tragèdia*.

La vida de l'escriptor es veu sotraguejada per la ràpida dissolució del grup modernista; el cansament, l'èxode i, en definitiva, la mort, posen fi a un moviment que sens dubte ja havia acomplert la seva significació històrica. El noucentisme el succeirà i imposarà a la cultura del país unes noves coordenades. Ramon Vinyes, com Josep Pijoan, és dels qui emigren.

La documentació colombiana ens diu que Ramon Vinyes arribà a Puerto Colombia el 16 de juny de 1913. Viatja per la República, fins a Ciénaga i a Magdalena, i finalment, el 1914, obre una llibreria a la ciutat de Barranquilla. Ben aviat la llibreria de Ramon Vinyes es converteix en el focus intel·lectual més important de la ciutat, i de la tertúlia que s'hi reuneix en surt una publicació, *Voces*, de la qual Vinyes esdevé director. Hi col·laboren amb assiduitat Julio Enrique Blanco, Enrique Restrepo, Héctor Parias, Gregorio Castañeda Aragón, Antonio Luis Mac Causland, Gonzalo Carbonell, Miguel Rasch Isla i José Félix Fuenmayor. *Voces* apareix fins el 1918 i és considerada, avui dia, la primera gran revista de crítica i de literatura apareguda a Colòmbia. Ramon Vinyes hi fa conèixer els últims corrents i els últims escriptors; però aquesta activitat no queda circumscrita a *Voces*, car Ramon Vinyes col·labora aviat a la premsa diària de més difusió a Colòmbia, i les seves seccions mantenen un alt prestigi. *Dia*, *El Herald*, *La Nación* publiquen els seus escrits.

Ramon Vinyes és el primer que parla, a Colòmbia de Proust, de Joyce, de Copeau, de Lenormand, d'O'Neill, entre d'altres. «*A los vientos lanzaba nombres e ideas con una precisión de cronómetros* — escriu un articulista amb motiu del darrer viatge emprès per Vinyes cap a Catalunya —, *cada obra y cada autor era presentado con la natural sorpresa del público pensante de Colombia, que ve en este catalán un maestro y un admirable deserto pensador.*»

El 1922 Ramon Vinyes contrau matrimoni amb Maria Salazar Blasco, dama que pertany a una de les famílies més riques de Barranquilla, i això estabilitza definitivament la seva situació econòmica. Alhora, un accident fortuït, l'incendi de la llibreria, ve a deslligar-lo de tot el que no sigui una dedicació exclusiva a l'activitat intel·lectual. El 1923 retorna a Barcelona i, fins al 1931, fa diversos viatges entre la seva pàtria d'origen i la que ha esdevingut ja per a ell una segona pàtria adoptiva.

El 1929 pronuncia a Barcelona una conferència, *Teatre modern*, que revesteix una important significació: Vinyes ataca el teatre burgès català, l'alta comèdia noucentista, que exerceix a Barcelona un veritable monopoli durant els anys de la Dictadura, i la contraposa al teatre produït pels modernistes, inquiet, sempre a punt de noves recerques, renovador. La comparació és força deplorable per als homes que en aquell moment són tinguts com a capdavanters del teatre català. Alhora, Vinyes, demostra estar al corrent, amb una precisió que sorprèn, del teatre mundial; els seus judicis sobre Brecht, llavors un dramaturg incipient, sobre els irlandesos, sobre el teatre *yddish* i el teatre modern soviètic, en demostren un coneixement directe. Apuntem que una actitud tan decidida quallaria en l'animadversió d'aquells qui controlaven els ressorts empresarials de la nostra escena.

El 1931, amb l'adveniment de la República, Ramon Vinyes fixa definitivament la residència a Barcelona. Comença llavors el seu període de màxima activitat en tant que dramaturg. Ja el 1929 havia estrenat *Qui no és amb mi...* i *Peter's Bar*, de la qual Enric Borràs interpretà el paper de protagonista, i que traeixen les influències expressionistes rebudes per l'autor, així com l'intent, no del tot reeixit, d'elaborar un llenguatge poètic. Els títols que ara fa conèixer son, entre d'altres, *Racó de xiprers* (1932), *La creu del sud* (1933), *Els qui mai no s'aturen* (1934), *Fornera, rossor de pa* (1934), *Entre dues músiques* (1935), *Ball de titelles* (1936), *Comiats a trenc d'alba* (1938) i *Fum al*

teulat, estrenat el mes de gener de 1939 i que fou la darrera estrena efectuada per la companyia de la Generalitat de Catalunya. Amb tot, l'obra de Ramon Vinyes no conclou en aquests títols, que són, però, els més coneguts de la seva producció. La seva bibliografia completa comprèn més de quaranta obres dramàtiques, a part d'un volum de proses líriques, *L'ardenta cavalcada*, ja citat, i dos de contes, *A la boca dels núvols* (Premi Concepció Rebull dels Jocs Florals de la Llengua Catalana, celebrats a Bogotà el 1945) i *Plàtans i orxata*. Quant a les seves conferències publicades, ja ens hi hem referit també.

El 1939 Ramon Vinyes passa a França i, al cap d'uns mesos, embarca de nou cap a Colòmbia. De retorn a Barranquilla s'obre una nova etapa de la vida de l'escriptor; es dedica primordialment a l'ensenyament i reprèn les col·laboracions a la premsa del país amb la mateixa agudesa i la mateixa inquietud d'abans. I si en arribar per primera vegada a Colòmbia, el 1913, havia aglutinat al seu entorn la joventut de la ciutat, ara el seu mestratge no és menys fecund. Els joves escriptors colombians estan en contacte amb Ramon Vinyes, i alguns han reconegut de manera ben explícita la seva influència; aquest és el cas de Gabriel García Márquez, que anys a venir passaria a residir a Barcelona portat, en bona part, per la curiositat de conèixer la pàtria de Ramon Vinyes. I és també García Márquez qui recrea literàriament la figura de Ramon Vinyes i el treu com a personatge a la seva novella *Cien años de soledad*, amb la denominació de «*el sabio catalán*».

Durant aquests anys, Ramon Vinyes prossegueix la seva carrera de dramaturg, bé que ara el seu teatre resta inèdit. *Arran del mar Caribe*, que publiquem aquí, *Llegenda de boires i L'arca i la serp*, datada a Santa Fe de Bogotà pel febrer de 1949 i possiblement el seu darrer drama, són els títols més representatius d'aquesta darrera etapa de l'autor.

En sentir-se malalt, Ramon Vinyes decideix de tornar a Barcelona; la premsa colombiana li dóna unànimement un adéusiu que intueix definitiu. Des de Barcelona, però, Ramon Vinyes segueix enviant les seves col·laboracions, assíduament, a la premsa de la República que per dues vegades l'havia acollit. La seva secció *Cartas de don Ramón*, apareguda a *El Heraldo*, denota una inquietud que la malaltia no havia pogut apaivagar; i Ramon Vinyes analitza amb agudesa, per als lectors colombians, l'obra de Sartre o la de Jean Genet, que l'entusiasmen.

Ramon Vinyes mor a Barcelona el 5 de maig de 1952. A casa

nostra les noves generacions el desconeixen, mentre que, a l'altra banda de l'Atlàntic, la possibilitat d'una comunicació constant li ha guanyat la categoria de mestre. Amb motiu de la seva mort apareixen a la premsa de Barcelona alguns articles necrològics escrits en un to més aviat rutinari i amb bastantes imprecisions informatives; l'Institut d'Estudis Catalans, segons un acord del 10 de maig de 1952, fa arribar el condol a la família. A Colòmbia la premsa de tot el país glossa la figura de Ramon Vinyes amb termes encomiàstics. García Márquez l'anomena «*un personaje extraordinario*», i un article necrològic diu que «*acaba de fallecer en Barcelona el dramaturgo, escritor y poeta catalán Ramón Vinyes; este ilustre patricio está íntimamente vinculado al desarrollo literario del país*». Finalment, el governador del Departament de l'Atlàntic, Eduardo Carbonell, i el director d'Educació Nacional del mateix departament, Luis Felipe Palacio, li reten homenatge pòstum pel Decret n.º 236, de 20 de maig de 1952, tot fent destacar que «*es deber del Gobierno reconocer los méritos de aquellos ilustres ciudadanos que en una u otra forma hayan contribuido al progreso y mejoramiento material o cultural de la patria*».

Un estudi crític de l'obra de Ramon Vinyes està encara per fer. No cal dir que, en tant que dramaturg, avui dia està oblidat; però tampoc no sembla que en el moment en què estrenava amb més freqüència, el seu teatre fos acceptat a Barcelona. La crítica va ésser bastant dura amb ell, i en part cal atribuir-ho a la seva actitud combativa i intransigent d'*outsider*, però això sol és evident que no ho explica tot. Va tenir defensors aferrissats entre la crítica més solvent, com Prudenci Bertrana, i entre els autors, com Ambrosi Carrion; i consta que alguns joves amb afanys renovadors li demanaven consell. El teatre de Ramon Vinyes és un teatre ambiciós, però, en general, només en part reeixit. Sens dubte la inquieta personalitat de l'intel·lectual fou superior en ell als dots del dramaturg.

Ramon Vinyes emprà exclusivament el català com a idioma de creació literària, i escriví en castellà només les col·laboracions de crítica que tan profusament aparegueren a la premsa colombiana. Insatisfet de la seva obra, la feia i refeia una vegada i altra, sense donar-la mai per definitiva. Per a ell l'obra teatral només era acabada en pujar a l'escenari, i la col·laboració entre autor i director era imprescindible per a transformar el material literari en substància teatral. Aquest concepte ens pot ajudar a l'hora de valorar el seu teatre i l'hem de tenir present

en llegir *Arran del mar Caribe*. Ens ha semblat que aquesta obra, fins ara inèdita, podria ilustrar perfectament el teatre de Ramon Vinyes, amb totes les limitacions i totes les virtuts que el caracteritzen.

E. E.

Ramon Vinyes,

o una víctima del Noucentisme

El cant de Ramon Vinyes ens ve de lluny. Heus aquí un cant d'exiliat, un més de la Diàspora catalana anterior a catàstrofes tan grosses com la guerra civil. L'angèlic Joan Maragall, encara jovenet, ja deia, en una carta adreçada a un íntim amic, el drama de les contradiccions a casa nostra: «Ah, Catalunya, m'has ben fotut!»

Sabem que Ramon Vinyes venia dels rengles del Modernisme. Fou aquest, culturalment i social, un moviment de monstres, però de monstres gloriosos. El Modernisme va ésser una festa bigarrada i boja, en què l'esnobisme de la joventut daurada s'unia a uns afanys anarcoides de revolució social. A un dels més caracteritzats intel·lectuals modernistes, Pere Coromines, encartat al famós procés de Montjuïc, poc li faltà perquè l'afusellessin. Llavors, les persones d'ordre van començar a meditar el proverbi: «Déu ens guardi de bojós en lloc estret». La burgesia instal·lada, com lògicament hom podia esperar, es posà en moviment i enllistí les bateries ideològiques del Noucentisme. Era el moment de la «Marsellesa de l'Autoritat», com va definir l'Eugeni d'Ors.

No li falta, al Noucentisme, una categoria inqüestionable; per això va ésser fonda la seva petjada a la cultura del país. Es tractava de trobar un camí nou per a l'art i la política, defugint, d'altra part, els trencacolls revolucionaris del Modernisme. Tot canviaria, segons la fórmula del Príncep de Lampedusa, perquè tot continués com sempre. Ara: en aquest cas, la fórmula reaccionària comportaria aspectes altament demagògics. Encara que invoquessin la «Santa Continuïtat», els noucentistes s'alçaren alhora contra l'herència jocfloralesca i les audàcies del Modernisme. I es va inventar la imatge d'una Catalunya clàssica, hel·lènica i assenyada, enfront, d'una part, del romanticisme pairal, i de l'altra, dels excessos anarcoides. En la seva vocació d'ordre, el Noucentisme tingué, sens dubte, un aspecte positiu; n'és deutor, començant per la definitiva reestructuració de l'idioma, tot el caire de la cultura catalana al segle xx. Tot això, tanmateix, comportaria, d'altra banda, una mena de genocidi cultural. En freudiana revolta contra uns pares titllats de carrinclons, els joves noucentistes feren el possible per a desacreditar la tradició

de la Renaixença i, esporuguits davant els corrents revolucionaris, s'oposaren a l'empenta renovadora del Modernisme, precedent, en molts aspectes, d'avantguardismes posteriors.

De com el Noucentisme desprestigià les grans figures anteriors, en parla el propi Ramon Vinyes en la conferència que va donar a l'Ateneu Polytechnicum de Barcelona el 1929:

«Com podeu capir, no hem parlat perquè sí del teatre de Polònia, del teatre d'Irlanda i del teatre jueu. N'hem parlat perquè consideréssiu si la direcció del teatre català, iniciada per Guimerà, Iglésias i Russinyol, era més nostra, més fecunda, més necessària, més patriòtica, més nova, més actual, més lloable i més aprofitadora que la correntia teatral que els ha volgut arraconar per passats de moda. També us hem mostrat d'esquitlletes el teatre rus novíssim i el teatre alemany novíssim, per a provar-vos que l'esperit del teatre modern s'apropa més als mestres rebutjats que al teatre d'ara, o millor, al teatre que ens volen fer creure que és d'ara.

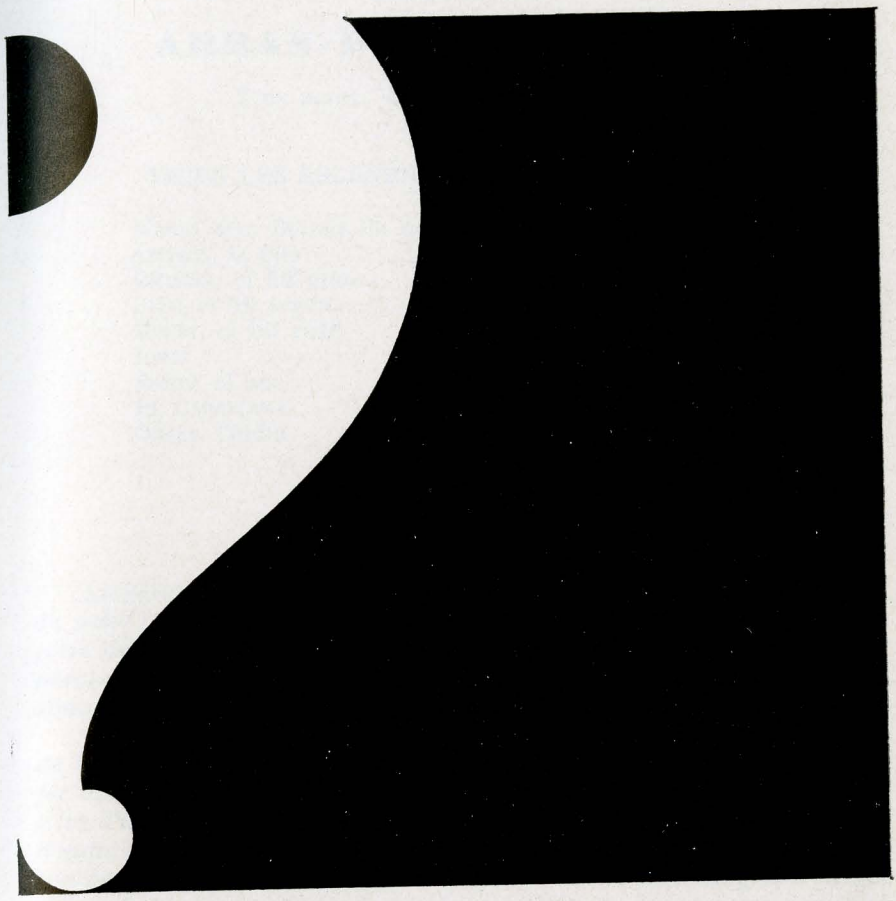
»Anotem, en passar, que de l'arraconament dels Mestres n'han sofert tots els que a Catalunya han fet teatre personal, tots els que han fugit del conglomerat del teatre del dia. Qui no sap els noms de la gent allunyada en absolut de la nostra escena o bé gairebé allunyada? Qui no recorda de les bàrbares escomeses crítiques contra tots els qui tenien un nom en el teatre català, fetes des d'un diari representatiu, i fetes amb mires que no volem escatir?»

Sabem que, des de 1913, Ramon Vinyes va viure fora de Catalunya. Bona part de les seves tasques culturals s'acompliren a la República de Colòmbia, on seria tota una figura: el «*sabio catalán*» de qui, a *Cien años de soledad*, ens parla García Márquez. Vinyes, amb tot, va fer un intent d'arrelar-se de nou al nostre país pels anys de la República, però la guerra civil, com en tants casos, li imposaria una altra vegada el camí de l'exili. També, com tants, tornaria a Catalunya, simplement, per a morir a la terra.

Pel que s'enclou en aquestes pàgines, hom pot comprovar que Vinyes era un escriptor d'interès indiscutible. Tanmateix, fou pràcticament rebutjat per la circumstància del país. Ell, al seu torn, en desarrelar-se defugiria, fins a cert punt, la seva presència en els delers de Catalunya. Perquè, al capdavall, el país no pogué assimilar-ho ni ell tampoc no va assimilar-s'hi. Heus aquí, sota el meu punt de vista, un dels més greus problemes de la cultura catalana en aquest segle. Greu és, en efecte, la qüestió, perquè

una cultura que s'automutila no pot anar gaire lluny. Aquella claror mediterrània volguda pel Noucentisme fou i serà un engany, una falsa mà de pintura europea per a cobrir velles nafres, mentre la nostra cultura no tingui prou pit per a rebre, aprofitant-ne la força creadora, els vagabunds, estranys i rebels per l'estil de Ramon Vinyes.

ÀNGEL CARMONA I RISTOL

RAMON VINYES

ARRAN DEL MAR CARIBE

Tres actes. dividits en nou quadres

VIUEN LES ESCENES D'ARRAN DEL MAR CARIBE:

MARIA DELS DOLORS, la mare	LA FLORISEL-LI
AMARGA, la filla	LA SUCRE-ROIG
CRISTIÀ, el fill gran	EL POLONÈS
LLEÓ, el fill segon.	EL NEGRE
BENET, el fill petit	L'INSPECTOR DE POLICIA
JORDI	UN ALTRE INSPECTOR
RORIC, el bus	UNS PESCADORS
EL CARAPLANA	UNS POLICIES
ORALA, l'Índia	

Època d'ara

ACTE PRIMER

Llogaret de Santa Rosa, en una cala del mar Caribe. Casa coberta de palla i ràfecs sostinguts per pals. La casa és més gran que la majoria dels «ranxos» del poble i té grises parets de «yotojoro», o sigui parets fetes de penques seques i de cor d'una cactància especialíssima.

A l'esmentada casa del llogaret — en plena península colombiana de la Guajira —, hi han vingut a raure uns catalans. Les dones han fet els possibles perquè les cambres del seu nou fogar s'assemblin a les d'una llar de la nostra terra. Treball debades. La Guajira — terra d'indis — i el mar caribià — mar d'onatge abrupte i no gens llatí — treuen el cap arreu. En una de les parets hi ha una litografia acolorida i de bona grandària de la Mare de Déu de Montserrat (aquesta litografia és el tros més pairal que hi a la casa). Decoren l'estampa dos pitxers amb floretes de paper i un llantió, posat en una lleixa.

La cambra està emblanquinada a la calç amb una faixa saur, separada del blanc per una ratlla blava. Una taula de fusta té un cobertor casolà fet de retalls. Llum de petroli, car l'electricitat no ha arribat encara al llogaret de Santa Rosa.

La porta de la dreta de la cambra comunica amb una mena de botiga on venen articles de primera necessitat: arròs, fesoles, mantega i sagí de porc, conserves en llaunes, altres queviures. S'hi venen també: espelmes, llànties, avarques, grans capells per al sol fets amb palla del país, articles farmacèutics, etc. I rom, estimulant imprescindible a la Guajira.

A la paret de l'esquerra hi ha dues portes, les de les cambres de

dormir. Generalment els homes de la costa del Caribe dormen en hamaques que pegen sota de qualsevol porxo. Entre les dues parets hi ha una gran alfàbia de terrissa per a l'aigua.

Cadires de fusta. Postals de Catalunya, enganxades en una mena d'estoreta japonesa. Decora el sostre una cadeneta de paper de color, que vol dissimular la coberta de palla i els pals que la sostenen. El sòl està encimentat. Al fons, dues finestres i una gran porta, oberta sobre una platja, estesa i groga, plena de desolació. A l'últim terme el mar, un mar gris de violent onatge, ben distint — com s'ha insinuat — de la Mediterrània.

(Els catalans que viuen en la casa del llogaret de Santa Rosa fa temps que deixaren Catalunya. El cap de casa morí i ara timoneja els seus Maria dels Dolors, dona d'uns cinquanta anys, encara ferma, però marassa. El seu pregon amor pels fills, sobretot pel fill petit, l'ha privada de controlar-los i conduir-los com calia. És una dona catalana, però des que la trasplantaren viu amb les rels enlaire. I tot són ferides.

Clareja sobre el llogaret un dia d'agost, ja ardent des de primera hora, i abans que surti el sol. El sacseig profund del mar omple la casa. Ni un moment no es deixen de percebre els seus ahucs que s'estaborneixen sobre l'assedegat sorral de la platja.

Maria dels Dolors, la mare, ha escombrat i feïnejat. El primer matí entra punxant, mascle, per la porta i per les enreixades finestres. Enllestida la tasca preferent, Maria dels Dolors va a obrir la botiga, car la clientela és matinera. Es fica per la porta de la dreta i deixa de veure's.

En aquest interval compareix, emmarcat sota el ràfec pallenc, Jordi, un home d'uns trenta anys — jove, ben jove, malgrat els trenta —, sortit fa poc de Catalunya. Jordi ha arribat al llogaret de Santa Rosa en lluita per la vida, una lluita desconcertant que l'obliga a fer el més escabellat i el més estrambòtic... Ara cerca perles a bon preu. Li han parlat de la Guajira i dels pescadors margaritenys com a lloc i com a homes propicis als afers grossos. Jordi sent que, des de la seva sortida de Catalunya, tomballoneja. I només pensa — ara com ara — en l'hora del retorn. Vesteix un xic d'explorador estrambòtic: sabates altes, vestit caqui, salacot, camisa de coll obert.

Silenci. El trenca la nova entrada de Maria dels Dolors a la cambra.)

MARIA DELS DOLORS: Llevat?

JORDI: Fa una hora que em dedico a l'astronomia.

M.ª DELS D.: Ha vist molts estels nous?

JORDI: Tots! Entre l'hamaca i l'udolar del mar, qualsevol dorm.

M.ª DELS D.: Cal habitualment s'hi. (*Pausa. MARIA DELS DOLORS ha somri-gut.*) S'haurà llevat el gran? (*Gest vagarós de JORDI.*) «Si veu que demà no em llevo, cridi'm a punta de sol.» Sur-ten cap a La Guayra i ha d'embarcar vint-i-cinc tortugues.

(*MARIA DELS DOLORS desapareix. JORDI resta al lllindar de la casa i contempla la platja. Per la porta de l'esquerra de segon terme entra AMARGA, filla de Maria dels Dolors, la més gran de tots els fills: trenta-quatre anys i tutora dels germans, car és l'ú-nica que els renya. Amarga es fa sentir. La mare es plany.*)

(*Amarga a Catalunya hauria estat bonica. Llan-gueix fora del seu aire i mostra, sense maquillatge, l'esterrida cara que dona el tròpic. Cau i es redreça seguidament en afany d'ésser l'aspre de la família. Amarga vesteix per anar vestida, no per presumir. Robes clares i lleugeres.*)

AMARGA: Bon dia, Jordi.

JORDI: Bon dia.

AMARGA: Esguardava els burrets dels indis que van a cercar aigua?

JORDI: No esguardava res precís. En el fons d'aquest soroll, sento que hi espatega una mena de silenci. Mar feréstec; sol rabiós; camins d'arena.

AMARGA: Camins amb voreres de cardots, de nopals, de «gua-rumos». I un mar negre.

JORDI: De tan blaus, fins són negres el cel i la llunyania...

AMARGA: Blau que s'arriba a sentir com la negror del negre.

(*Un silenci.*)

JORDI: Parla amb molt de desencís, Marga.

AMARGA: Amarga! Els meus germans em diuen: «Marga». Vostè em pot dir el nom autèntic. Maria de l'Amargor. Amarga! Amarguesa oculta a sota d'un nom: el de Maria.

JORDI: Engega a sol ixent una tirallonga de paraules que semblen un vol de corbs.

AMARGA: Si ho sabia!

JORDI: Acabo d'arribar: no em crucifiqui.

AMARGA: Nosaltres fa quinze anys que rodem per Amèrica. És per això que, en moments de fel sobreixit, puc ésser una ratxa de vent del Caribe, o un tirabuixó gris del seu onatge. (*Canvi d'Amarga. Reacció feréstega.*) Amarga!

Amarga! (*Gest amb el cap, com si sortís d'un mar on s'hagués capbussat.*)

JORDI: Res de desmais!

AMARGA: Tot el meu esforç s'encamina a ésser dona que sap el que vol.

JORDI: Què vol, ara?

AMARGA: Ara?... (*Nova reacció.*) Em vull acarar a la feina del dia, que n'hi ha molta! Sobretot després de l'arribada dels germans! Veu, Jordi? Ric! (*Canvi.*) Què me'n diu, d'aquesta terra? Sol ixent... i se sua...

(*Atravessa la cambra una índia guajira: ORALA, quinze anys. Cos bonic, cara oliosa, mongoloide, cabell llardós. I molt dona malgrat els pocs anys. Ves-teix amb roba d'olà blanc, i porta al cap una mena de garlanda de lianes, i al coll molts collarets de vidre acolorit. És una dona callada, enigmàtica, sor-ruda. No esguarda de fit a fit. AMARGA la interroga.*)

AMARGA: On vas? S'ha llevat el mitjà?

(*ORALA afirma amb un moure el cap.*)

AMARGA: On és?

(*ORALA assenyala la platja.*)

AMARGA: Embarquen les tortugues?

(*Negació d'ORALA.*)

AMARGA: No? Has perdut la nit guardant-les?

(*Afirmació de l'índia. AMARGA explica.*)

AMARGA: Deu tenir son.

ORALA: No!

AMARGA: Uns crancs de mar grossíssims i matussers omplen els carrers sorralencs de Santa Rosa i s'entaforen a les cases. Com que les tortugues es guarden panxa enlaire, cal lliurar-les de les alicates dels crancs.

VEU DE LLEÓ (*des de dintre de la casa*): Cafè negre! De pressa!

AMARGA (*a ORALA*): Porta-l'hi. (*Crida a LLEÓ*;) Te'l servirà Orala! Sortiu?

(*LLEÓ no contesta. ORALA recula i torna a entrar per la porta que li havia donat sortida.*)

AMARGA: Prendrà una tassa de cafè negre, Jordi?

JORDI: Sí! No faig compliments.

(*Sortida d'AMARGA. JORDI resta enmig de la cambra; i s'estira com desensopint-se. Va a sortir el sol. La platja es fa roja i cruix. Els mascarells pesquen. Retorna MARIA DELS DOLORS per la porta de la botiga. L'acompanya BENET, el fill petit: divuit anys. La mare i la germana tenen una debilitat per aquest*

Benjamí i lluiten per controlar-lo. Benet se'ls escapa un xic cada dia. Qui més influència exerceix damunt d'ell és el germà mitjà: Lleó. Benet n'admira la selvàtica homenia i la felinitat índia que li ha encomanat la Guajira. Fins l'imita. Vesteix roba de dril blau a la marinera, amb una mena d'overol de mànega curta. Peu nu dintre una mena de sandàlies primitives.)

M.ª DELS D.: Et trobo desmillorat, fill meu.

BENET: Quinze dies en mar no em poden haver desmillorat.

M.ª DELS D.: T'enyoro tant!...

BENET: Tinc divuit anys, mare; es pot dir que sóc als vint. Per a vós encara porto un xumet als llavis...

M.ª DELS D.: No sabré mai veure't home. Vols un got de llet?

BENET: Vull que no em poseu en ridícul. A la botiga hi ha clients.

(S'han vist siluetes de pescadors passar davant les reixes. Un d'ells treu el cap a la cambra per donar el bon dia.)

UN PESCADOR: Bon dia!

BENET: Bon dia! (MARIA DELS DOLORS surt. Es dirigeix a JORDI.) Pescadors de les illes. Són els que avisaran el bus que vostè li ha de proposar un negoci.

(Sortida de BENET vers la botiga. Pausa. Entra LLEÓ, fill segon de MARIA DELS DOLORS. LLEÓ porta ORALA abraçada i bregant-la. Aquest fill segon és el més tèrbol de la família. Vint-i-vuit anys. Juga i pinxeja. És fervorós de les disbauxes. S'ha després d'un tot de Catalunya, deixant-se engrapar per la Guajira, terra primària d'aventura i violència. Sempre va armat. Ha tirat els escrúpols a l'aigua i porta sense empatx a casa seva les dones que arplega on sigui.)

LLEÓ: No aprendràs mai a fer petons, índia, rebeca!... (Empenca l'índia guajira vers la porta. ORALA desapareix.) Com va la nit, senyor Jordi?

JORDI: Bé.

LLEÓ: Les índies són fetes d'arena: pell calenta i bonica; no res més. Les dones d'allà tenen la blancor tova. Les d'ací llueixen una pell color de cacauet torrat... (JORDI fa un gest vagarós.) Orala té quinze anys. En vaig furta una als indis de la serra Macuira que en tenia dotze. Les índies tempten ja als vuit anys...

JORDI: Coses del país.

(BENET retorna de la botiga.)

BENET: Un margariteny que hi ha entre els pescadors m'ha promès d'enviar-me el bus. Diu que el negoci de les perles va escàs...

LLEÓ: Cal esperar temps nous!... (*Canvi.*) El país no és avorrit, senyor Jordi. Hi ha beguda, dones! Nosaltres ens hi trobem més bé que allà. Fem el que volem. (*Altre canvi.*) Vol prendre una copeta de rom per encetar la coneixença de la Guajira?

JORDI: Prefereixo el cafè que m'ha ofert la seva germana.

LLEÓ: El cafè després: desemboira. Ací, cal portar sol a dintre per fer la competència al sol. Gall masclíssim, el sol caribe. (*Canvi. El sol ja és tot a fora. Punxa amb 'roig. LLEÓ no s'entreté pas a contemplar-lo. Qui ho fa és JORDI.*) Benet; afana a la mare unes ampolles de rom del fort. Ací, d'aquest rom, en diem «llet de tigre».

(*Gest d'aquiescència de BENET. El petit obeeix, joiós de poder servir el germà. JORDI continua contemplant el sol.*)

JORDI: És probable que m'avesi al país. Però d'ahir a avui el trobo tan rar, tan desolat! Fa estona que contemplo un parell de vaques que hi ha a la platja i que sembla que pasturin foc amb els ulls. I aquests burrets que van i vénen portant aigua. I la indiada. I el poble amb les seves cases de fang i palla. I aquests alcions que passen el dia pescant amb el seu bec i amb el seu vol de llança.

(*AMARGA retorna portant a JORDI la promesa tassa de cafè.*)

AMARGA: Li he fet esperar. M'ha calgut fer cafè nou; sort que l'aigua em bullia. Aquest se l'havia acabat... Ara em caldrà anar a cercar aigua a les «cacimbes».

JORDI: Les «cacimbes»?

AMARGA: Són sots encimentats fets per arreplegar i guardar l'aigua de la pluja. Aquest mes d'agost, el setembre que ve i fins a l'octubre, que plou, la Guajira es retorça de set... (*Un curt silenci. MARGA es dirigeix a LLEÓ.*) Cristià m'ha dit que avui no podeu sortir cap a Veneçuela.

(*LLEÓ contesta a la germana movent les espatlles. JORDI, glop a glop, s'ha anat bevent el cafè que li ha portat AMARGA. Ja llest, retorna la tassa.*)

JORDI: Bon cafè!

AMARGA: Millor que el de Canaletes?

JORDI: Per aquí, sí! (*Somriu.*)

AMARGA: Ai la meva terra! I pensar que me n'he acomiadat per sempre! Per sempre més!

(En anar-se'n AMARGA amb la tassa a la mà, veu que BENET surt de la botiga amb un parell d'ampolles. En adonar-se BENET de la germana fa gest d'amar-les. El posat del petit crida més l'atenció d'AMARGA.)

AMARGA: On vas amb les ampolles?

BENET: Per als pescadors de la xaica del Borni.

AMARGA: Ja hauran passat la punta dels Dofins. Les vas a portar mar endintre?

LLEÓ: La «paraulata» és un ocell amb veu de soprano. Tu la tens de baríton, veu de mascle!...

AMARGA: Barreges el petit a les teves berganteries? Ets un parrac; no vulguis que el teu germà s'hi converteixi... (AMARGA es dirigeix a BENET.) Deixa per al mitjà l'honor de matar la nostra mare amb les enquimerades que li dona.

(MARIA DELS DOLORS ha sentit, des de la botiga, la veu pujada d'AMARGA i traspunta per la porta. AMARGA vol dissimular. MARIA DELS DOLORS interroga.)

M.ª DELS D.: Deies?...

AMARGA: No res. Benet porta rom als del gussi del Borni i ja són en mar. Guardeu les ampolles.

(El mitjà agafa les dues ampolles de mans del petit, el qual, indecis, lluitava entre obeir i fer de les seves.)

LLEÓ: El rom és per a nosaltres, prou embuts. No som nois-tòfones perquè ens calgui caminar entre faldilles.

AMARGA: Amb aquest to et dirigeixes a la teva mare?

(LLEÓ destapa una de les ampolles de rom.)

LLEÓ: La culpa és teva! Aprèn a no ficar-te en les coses dels homes de barba tancada i calces plenes.

(Amb el broc de l'ampolla a la boca, LLEÓ ha anat fins al portal del fons. BENET l'acompanya, més enamorat que mai del germà. En el precís moment en què LLEÓ posa els peus a l'arena del davant de la casa seva, xiula una sageta que s'enfonsa a la paret. LLEÓ recula. Deixa l'ampolla a terra, es treu el revòlver i va a engegar-lo. ORALA se li tira damunt i li paralitza els moviments. Gran crit de les dones. JORDI no sap on viu, BENET apitrat, pren part a l'escena.)

M.ª DELS D.: Fill!

LLEÓ: No em fermis!

BENET: Una sageta d'indi... (*Ha sortit a fora de la casa i torna entrar, portador de la sageta.*) Xiulava!

LLEÓ: Si Orala no em subjecta hauria tingut temps de fer blanc. Qui ha estat el fatxenda?

(LLEÓ pregunta a ORALA. *Aquesta arronsa les espalles.*)

LLEÓ: L'has vist, Benet? Algun teu enamorat, Orala? El teu pare? Encara li dec una vedella de les tres que em costes.

(ORALA no respon cap de les preguntes que li ha fet LLEÓ.)

LLEÓ: Parla! Ensenya les dents. Els indis les porten netes com els gossos. (*Canvi.*) Te verí la sageta?

ORALA: Suc de serp mapana i d'herbes musques: «curare».

LLEÓ: Verí mortal i ràpid. (*Amenaça ORALA.*) Em vénen ganes de punxar-te...

(ORALA, *esferèida, s'aparta de la sageta i recula vers la paret, protegint-se amb les mans. Gran crit.*)

ORALA: «Tei!» Mare!

M.ª DELS D.: Retorna-la, si n'estàs tip. No la martiritzis...

LLEÓ: No pot tornar als seus. L'esberlà un home blanc. I no és que la sageta volgués venjar una puresa ja sense balda. Venjava l'incompliment d'un contracte. (*Pausa breu.*) A la punta de la sageta hi ha «curare».

(LLEÓ juga amb l'arma. ORALA es torna a estremir.)

AMARGA: La mare t'ho manat que la deixassis estar. Apropa't, Orala!

(LLEÓ fa un canvi i ofereix a JORDI la sageta que té a les mans. ORALA s'arrecera prop d'AMARGA.)

LLEÓ: Tingui, Jordi. Comenci a fer collecció de coses guajires. Li cercaré l'arc amb què han engegat. Anem, Benet!

AMARGA: Benet!

M.ª DELS D.: No, fill!

LLEÓ: Véns o no vén's? Sigues serp de cascavell amb cascavells, i no floreta de nopal.

(LLEÓ desapareix masclament. S'ha emportat les ampolles de rom. A la mà que li deixen lliure les ampolles porta el revòlver. BENET el segueix. Les paraulles del germà han estat esperó efectiu; es clavaren en carn jove. Un silenci llarg.)

M.ª DELS D.: L'últim que ens quedava!

(AMARGA parla per aconhortar la mare i raonant per a ella mateixa.)

AMARGA: Té divuit anys, mare. I cal donar un xic de llibertat als homes de divuit anys. (*Una nova pausa.*) He deixat ací la tassa de cafè que ha pres en Jordi: en vol una altra?

JORDI: No!

AMARGA: Fes-me el favor de tornar la tassa a la cuina.

(AMARGA dóna a ORALA la tassa amb què ha servit cafè a Jordi, deixada damunt una cadira. L'índia surt. Altra pausa. AMARGA dialoga, però es veu que segueix un monòleg interior.)

AMARGA: El Caribe exigeix timoners molt experts...

JORDI: Vaig saber pel Benet que feia en la goleta que em va deixar a Santa Rosa el seu primer viatge de mariner.

AMARGA: La mare arrufava el nas davant la idea que el petit traficuegés per rius i per mar. Per a no moure's d'ací intenta fer de bus i cercar perles.

M.ª DELS D.: Ai, quan el vaig veure sortir de l'escafandre amb els ulls sagnosos, amb les orelles rebentades, amb el nas obert a la sang, degut a la pressió de l'aigua! Impossibile que el meu fill faci de bus!

AMARGA: Impossibile el que sigui, per al noi tendre. Què ha de fer, doncs? Vestidets de nina? Randes al coixí? (*Canvi.*) No sap, Jordi, on ha caigut...

JORDI: Al llogaret de Santa Rosa, en una cala del mar Caribe. Jo he vingut per força. Vostès... (*Pausa.*) Com se'ls va ocórrer embarcar cap a Amèrica? Ací no es guanya el pa amb la suor del front; es guanya amb la suor de tot el cos.

AMARGA: Conte-li com se'ns va ocórrer venir a Amèrica. Jo vaig un moment a veure si ens han portat aigua, i torno. Bevem aigua tapada, sense cel.

(AMARGA ha anat fins a l'alfàbia d'on treuen l'aigua de beure i n'ha aixecat la tapa.)

AMARGA: Ai, quan recordo les nostres fonts d'aigua clara i abundosa!

(*Sortida d'AMARGA. MARIA DELS DOLORS coordina els seus records.*)

JORDI: Tanta arena i tant sol deuen portar a un estat d'assedegament rabiós.

M.ª DELS D.: Acaba d'arribar i ja imagina això? Figuri's com ha sabrem nosaltres que fa un any que ens arrosseguem per

la Guajira i tretze o catorze per Amèrica. (*Silenci curt.*) El meu espòs, que al cel sigui, tenia ficada al cap aquesta Amèrica que fa somniar tants i tants. Ell era un pacífic forner, però cobejava ésser pirata o bé un pastor de xacals entre solfatares. En els últims temps, quan vivíem a Olesa de Montserrat, ens feia pujar als nois i a mi a Sant Jeroni perquè endevinéssim el mar, no perquè gaudíssim la muntanya. (*Pausa.*) Si li conto el que hem corregut per Amèrica se'n farà creus; ni els zíngars. Primer caiguérem a Venèçuela, en un poble del delta de l'Orinoco que es diu Tucupita. Després el meu home s'enderia a anar a l'Amazones i ens portà als quatre fills i a mi a Manaos. Els nois emmalaltiren de paludisme i calgué treure'ls. Aleshores anàrem a raure a una «ranxeria» del llac de Maracaibo. Distàncies immenses. En el llogaret férem uns diners, treballant en el petroli, i posàrem botiga. Ens calgué vendre-la perquè el meu home se n'anés a Catalunya a operar-se d'un mal que li havia sortit al paladar. Era un càncer i en morí! La carta d'uns seus parents de Gósol ens portà la nova. Reposa en aquell poble de fonts i Pirineu, on havia nascut. Pobre Roc! (*Pausa.*) Roc, malgrat tot, era bo. Em donà set fills, quatre que en tinc de vius i tres que se'm moriren. Déu li hagi perdonat les errades. (*Nova pausa. S'eixuga una llàgrima.*) Mort el vell, i sense un pa a la post, el noi gran es convertí en cap de casa i ens féu continuar l'èxode. Retorn a l'Amazònia. Entrada a Colòmbia pel Cataumbo. Un temps difícilíssim, i un nou desplaçament per un negoci de cercar orquídiess a la Serra Nevada de Santa Marta, a les ordres d'un ianqui capriciós. L'aventura de les flors exòtiques que creïem que seria un fracàs violent, deixà a Cristià algun dineret. Amb aquest dineret i uns terminis al fiat, va comprar una goleta i vinguérem tots plegats a Santa Rosa; nosaltres a posar un botigot i fer la viu-viu; ells a ésser homes de mar i a plantar cara a tota mena de perills per guanyar-se la vida. Quina lluita, Jordi! I sense esperances de canvi!

JORDI: Ni l'esperança de retornar a la pàtria?

M.ª DELS D.: Amèrica els ha fet seus. Per la meva part hi tornaria avui, i que demà fos festa. La noia també. Ells, no sols han fugit de la terra, sinó que han fugit de la mare. Són d'aquest sol de ràbia, d'aquest ermot sedent, d'aquesta mar folla.

(Treuen el cap per la finestra de l'esquerra, la FLORISEL-LI i la SUCRE-ROIG, dues dames de carrera

La FLORISEL·LI pot ésser italiana; la SUCRE ROIG diu que és turca, però pot ésser armènia o de l'Irac. Tant l'una com l'altra han arrossegat la sífilis per tots els rius de Colòmbia, Veneçuela, Brasil i Bolívia, i encara viatgen en servei actiu, saltant balandres i agafant goletes, de port en port i de campament en campament. Els maquillatges de màscara els han rosegat el rostre. La FLORISEL·LI és la més jove. La SUCRE-ROIG — molt bruna de pell — ha entrat ja a la tercera reserva. Però, on no hi ha res més, la carn es cotitza, car la fam és aguda. Les galiotes ho saben i ho exploten. Vesteixen fetes un renec. Porten flors artificials al cap. En anar pels carrers es defensen del sol i dels esguards massa penetrants amb una mena de xal de roba negra, que es posen al cap i que els abriga mig cos, una mena de mantell deixat a Amèrica per les dames hispàniques de companyia. Les dues bagasses esguarden la cambra des de darrera les reixes de la finestra i sense dir res. MARIA DELS DOLORS se n'adona i les saluda, creient que cerquen la botiga. Elles, apressades, contesten la salutació.)

LA SUCRE: Senyorrà! Senyorrà!

M.ª DELS D.: Si volen comprar alguna cosa de les que tenim, entrin per la porta de la cantonada.

FLORISEL·LI: Siamo passatgeres de la goleta. Guaita il caro...

LA SUCRE: El «caro» no fa cas de nosaltres.

(Ambdues dones parlen posant accent estranger a les seves paraules. El «caro» de la italiana es refereix a Jordi. JORDI saluda amb el cap molt llunyament.)

M.ª DELS D.: Qui són?

JORDI: Dues dones que vingueren ahir en la goleta del seu fill, on jo venia.

M.ª DELS D.: Oh!

FLORISEL·LI: Segueixes viaggio, tu?

JORDI: Em quedo.

FLORISEL·LI: Nosaltres andiamo.

M.ª DELS D.: Entrin! No s'estiguin al sol.

JORDI: Les fa entrar?

(A JORDI se li escapa la pregunta. Vol indicar a MARIA DELS DALORS de qui es tracta, però no s'atreveix a fer-ho davant d'elles.)

FLORISEL·LI: No ho voles?

LA SUCRE: Entrem! La vella és amable. Aquest és un xinxa.

(Va marcada l'especialíssima pronunciació que les dues dones donen a les paraules, tenint en compte la fonètica, no l'ortografia, dels idiomes originaris. A l'oferiment de la mare, les galiotes deixen la finestra i s'esmunyen a la cambra. En entrar es desabriguen dels mantells negres i mostren el seu bigarrament. Fin: MARIA DELS DOLORS rep amb sorpresa tan atorrentat tropicalisme.)

FLORISEL-LI: Fa calore!

M.ª DELS D.: El del tròpic.

LA SUCRE: És que la Floriselli ha treballat a Bolívia fins fa poc, prop dels pics de l'Illimani; munyia llames. Jo estei feta al calor i a munyir xibits de la Guajira. Ella ha passat del gel al foc i l'estranya. Jo, no. A Santa Rosa hei estat...

M.ª DELS D.: Ha estat al poble altra vegada?

LA SUCRE: Oui! Altres. Conec al Leon, el vostre noi.

FLORISEL-LI: Anque jo. He conegut també il piccolo, en la goleta. Beneto, bello...

(MARIA DELS DOLORS està un xic alarmada per les coneixences dels seus, que tenen aquella mena de dones de parlar i vestir tan bot de pus, autèntics ocells equatorials.)

M.ª DELS D.: Seguin.

FLORISEL-LI: Seu, Sucre-Roig. Gràcies.

(FLORISEL-LI seu. La SUCRE-ROIG, no.)

M.ª DELS D.: Van a Curaçao?

LA SUCRE: No ens plauen pobles grrans. Cerquem poblets; ens reben millor. Ens estimen aprretant.

M.ª DELS D.: Com?

FLORISEL-LI: Ens estimen più.

M.ª DELS D.: De què fan vostès..., si es pot saber?

LA SUCRE: Viatgem.

M.ª DELS D.: Per negoci? Per plaer?

FLORISEL-LI: Per fare negoci, i donar piacere..

LA SUCRE: Es pot dir que viatgem amorr...

FLORISEL-LI: Ecco.

LA SUCRE: Amorr honest, sap? Jo fins vaig tenir un fill. En conèixer el Leon a Managua...

M.ª DELS D.: Va conèixer el Lleó a Managua? Era un infant...

LA SUCRE: Com ara el Beneto. Ho anava a explicar. Satanàs, el Leone. Sabeu qui em va treure la «Sucre-Roig»? Ell.

(Silenci curt.)

LA SUCRE: Vaig néixer a Scutari, prop del Bòsfor, o per allà. Uns em deien turca; per a altres sóc armènia; per a altres

de l'Irac. Vaig néixer molt morrena. Leon em va veure donar mamar al petit i em va dir que erra impossible que el nadó xuclés llet blanca. Les morrenes donen als marrecs aigua amb «panela», en lloc de llet: «sucre roig», saben?

(FLORISEL-LI fa una gran riallada.)

FLORISEL-LI: Quin «tortopino», aquest Leone.

M.ª DELS D.: Quin què?

FLORISEL-LI: «Tortopino». Noi, ens entenem i ballem soles.

JORDI: Ballen soles quan no enganxen companyia.

M.ª DELS D.: Començo a comprendre...

LA SUCRE: Tu fica't la llengua a la butxaca, peixet de torrençtera.

M.ª DELS D.: No cal que ell parli. Són vostès les que indiquen ben

clarament la seva contextura moral.

LA SUCRE: Noia, alça la cama i balla. «Contexturra mogal.»

FLORISEL-LI: Quina vequia! Diga-li si el naneto és del Leone...

LA SUCRE: Qui sap!

(MARIA DELS DOLORS fa un gest de rebuig.)

LA SUCRE: Li espanta que poguem ésser parents? Doncs vegi; amb nan o no, ho som.

M.ª DELS D.: Jo, parentiu amb puputs de sis crestes? I ca! Vostès són púrria, xerigot podrit...

FLORISEL-LI: Què siamo?

LA SUCRE: Púgrria! Xeguigot!

JORDI: Em sembla que seria prudent que deixéssiu la casa.

LA SUCRE: No t'hi fiquis!

M.ª DELS D.: Jordi ha parlat per mi. Em plauria que se n'anessin...

FLORISEL-LI: I tot per haver-li detto que coneixem el Leone i il bellino Beneto...

LA SUCRE: Hi ha marres que voldrien portar el candor del fill en un relicari.

(Riallada de les dues dones. Entra CRISTIÀ, el fill gran de Maria dels Dolors: trenta-un anys. Així com Lleó és aigua atollada, Cristià és home de vent. Li plauen les aventures, córrer món, però és obert i no veler, no gaire res més. És el retrat del seu pare. Possiblement hi ha en el fons d'ell una ànima de forner, malgrat s'hagi llançat als perills del contraband i es trobi bé en l'ambient angoixós de la Guajira. Vesteix oberol blau. Aspecte d'home que navega.)

CRISTIÀ: Bon dia! Quines rialles! D'on sortiu, vosaltres?

FLORISEL-LI: Hola, patrone!

CRISTIÀ: Què heu vingut a fer a casa meva?

LA SUCRE: Indagarr per la goleta.

CRISTIÀ: Sortirà demà a l'alba. A quin port baixeu?

LA SUCRE: A La Guaira. D'allà passarem a Coro.
CRISTIÀ: On anireu des de la Guaira és compte vostre. Llestos!
M.ª DELS D.: Coneixes semblants dones?
CRISTIÀ: Les he portades de Riohacha a Santa Rosa. Qui no les coneix?
FLORISEL-LI: A mi pocco. Sono nova en aquesta Guajira.
CRISTIÀ: En aquesta Guajira tal vegada, però en altres llocs ets com un cuiro de cadira vella. He dit, llestos!... La goleta surt demà a punta de dia.
FLORISEL-LI: Vindrà Beneto?
CRISTIÀ: Què n'has de fer, del Benet? És clar que ve...
M.ª DELS D.: No, no vindrà...
LA SUCRE: La vella perfon el noi amb un ciri. No permet que l'encinguin perquè no se li gastí la cera...
FLORISEL-LI: Eccolos ací. Beneto! Leone!...

(La FLORISEL-LI surt de la casa, anant a l'encontre de BENET i LLEÓ, els quals arriben pel fons. Molt esbojarrament. Per la porta de l'esquerra de primer terme compareixen ORALA i AMARGA amb dos barrils d'aigua que deixen arraconats prop de l'alfàbia. La FLORISEL-LI ha agafat BENET pel coll, gairebé besant-lo. BENET se sent avergonyit; l'atemporeix la casa. Entra amb la FLORISEL-LI i, en veure la mare, allunya la dona d'un tot. JORDI desapareix pel fons, dissimulant. No vol presenciar l'escena.)

BENET: Em fas suar. M'ofegues.
FLORISEL-LI: Aquesto vull; ofegar-te, i que suis. Et fare sudare encare più.
LLEÓ: Più; più! Com si ací tinguéssim pinsans.
CRISTIÀ: He manat que desocupin la casa. Atenció, senyoretetes.
LLEÓ: Deixa-les, mestre d'aixa. Són efusives i van de viatge. No havien vist el Benet des d'ahir a la goleta.
CRISTIÀ: I a tu?
LLEÓ: A Santa Rosa, la gent es troba sense cercar-se.
M.ª DELS D.: Em figuro com serà cercant-se.

(Silenci curt. MARIA DELS DOLORS pren un to decisiu.)

M.ª DELS D.: Mireu, fills: he fet els ulls grossos en moltes coses per a no haver de dir-vos que la vostra corrupció i la vostra gosadia passen de ratlla. A tu, Lleó, et poso a primer lloc. M'has portat dues o tres índies a casa, i ho he passat. T'he vist embriac, estirat damunt l'arena dels carers del llogaret, i ho he passat també. Però ja n'hi ha prou. El que va començar el mitjà ho ha seguit o ho poden seguir els altres...

BENET: Ens coneguèrem a la goleta. Són passatgeres alegres...
M.ª DELS D.: Moltíssim. Però el que és alegria per a un fill pot ésser punyalada per a una mare. No em facis dir amb totes les lletres el que aquestes dones són i el que sou vosaltres, car no em vull empastifar els llavis. Que els meus renyes us revoltin? Que la mare no es fa càrrec que ja teniu ales per a volar? Si és així, voleu. Però voleu lluny, deixeu-nos d'una vegada. La vostra germana i jo farem camí soles. Si heu de seguir vivint prop nostre, i voleu tenir casa, la meua, recordeu-vos que la casa sóc jo, que sóc una mare catalana i que seré catalana mentre visqui, ferma sense desarmament. Sigueu caribes, salvatges, el que us passi pel baterol; emporqueu-vos; feu-vos fang dintre el fang, però no prop meu. Porto dintre un passar que serà tot el ranci i l'estantís que volguen, però és el meu passat, jo mateixa, i no puc ni vull renegar-ne. Sóc vella. Espereu que mori, que no trigaré. Ja morta em podreu afrontar. En presència no, no, no...

(MARIA DELS DOLORS surt per la porta de la botiga. AMARGA va darrera de la seva mare. Abans de sortir pregunta, angoixadíssima.)

AMARGA: Què li heu fet? Fins tu, Benet? Mals fills!

(La sortida i les preguntes han deixat com un buit d'aire. LLEÓ ha estat el més impassible, impermeabilitzat als planys de la seva mare. És el que trenca el silenci.)

LLEÓ: Repapieigs de vella. Encara em voldria covar...

BENET: Pobra mare!

LLEÓ: Una nosa!

BENET: Això no!

LLEÓ: Un entrebanc, sí.

FLORISEL-LI: Il mio amore és sentimental. Et petonejaria...

LLEÓ: Espera la nit per a fer-nos encendre espelmes... Avui poso cúmbia. Si et fons massa a primera hora no et quedarà res per al ball...

CRISTIÀ: Demà hi ha goleta.

LLEÓ: La primera ventada de l'alba caribe s'emporta la més pregona guaiabera de rom.

FLORISEL-LI: Anem! La llagrimosa vequia pot tornar i trobar-nos encara ací.

LA SUCRE: Hora de la «cumbiamba»? Les nou?

(Tots els que parlen de la cumbiamba se sacsegen recordant el ball i insinuant-lo...)

FLORISEL·LI: Les nou? Sono les... (*Un rellotge toca hores. FLORISEL·LI les compta.*) Les sete...

CRISTIÀ: Les set..., i el sol ja ortiga...

FLORISEL·LI: Tempo llarg! Manquen moltes hores per a fer-te mio. Amore!

(La meuca italiana fa una manyaga al seu galant. Pausa. Les dues dones s'han tornat a embolicar amb els mantells negres, i surten. Mentre la SUCRE-ROIG s'embolica, LLEÓ li dóna un mossec al coll. Crits de la daifa. FLORISEL·LI surt tirant petons a BENET.)

CRISTIÀ: Quin parell de pampanes! Italiana l'una; diu que és de Sicília. Turca l'altra; diu que és d'Scutari. Equivalen a dos paquets de cotó fluix i un flascó de permanganat. No t'hi arrambis massa, Benet!

(BENET, molt complagut del seu triomf d'amor, és a la porta, on segueix acomiadant la FLORISEL·LI. ORALA, l'índia, s'ha arraconat a un primer. Sembla que no veu res i ho veu tot. La seva cara està immòbil, però els seus ulls esguarden, plens d'esbalament.)

CRISTIÀ: Fixeu-vos com ens esguarda a tots l'índia Orala! Els europeus són boigs, es deu dir... I el cert és que ho som un xic...

(Obscuretat completa.)

(Van apareixent fanals encesos, de llum esmor-teïda, portats per gent que no es precisa, i comença a sonar el tabal indi de la cumbiamba. Sons pe-netrants i monòtons com la terra: tam-tam; tam-tam; tam-tam. Unes campanades, més vibrants que que les del rellotge que hem oït tocant set hores, mar-quen les nou del vespre. El soroll del mar es barreja ostensiblement amb el so del tabal. La veu d'AMARGA posa un sospir en la nit. S'escolta la seva veu, però AMARGA és invisible.)

VEU D'AMARGA: Nits de la meva terra, tant diferents d'aquesta! Enyo-rança.

(Sembla que li contesti la veu de JORDI. Les veus surten de diversos llocs.)

VEU DE JORDI: Constel·lacions que no coneixia: Rigel. Parpalleig ru-tilant de Vega, Betelgense, Aldebaran. Antares, en la torta sinuosa de l'Escorpió...

(Una resplendor roja, que es va intensificant, deixa veure en la fosca una gran màscara caribe: boca tallada; maquillatges blancs que arrugen el roig. Les ombres d'una parella s'escorren de la llum sagnosa que ha envaït la nit i que els ha sorprès entrelligats. Ella arrossega l'home; felinitat de boa. Altres parelles s'entrelluquen. Barrejats amb els sons del tabal es precisen alirets de clarinet de cum-biamba — el ball africà trasplantat a Amèrica — i fregaments de maraques. Entra LLEÓ i fa retallar la seva silueta per la màscara caribe, que emplena la nit. L'acompanya el CARAPLANA, un ex-valencià, amic del noi segon de Maria del Dolors, i el seu intro-ductor i guia en les nits guajires. CARAPLANA és un raquí perillosíssim, més indi que els indis, i més salvatge que els salvatges. Porta un arsenal damunt: ganivet, punxó, raor, i un revòlver antigalla Smith & Wesson. Tot ho liquida a trets, a punyalades, a damunt. Les males llengües li carreguen cinc morts da-munt. Tant LLEÓ com el CARAPLANA trontollen, com-pletament embriacs. CARAPLANA té pèl de panotxa, dents corcades i cara plena de brians.)

LLEÓ: Com em plauen aquestes nits de calor, barrejades amb flaire de peix, d'algues, de salanc! Les sents com si fi-quessis el nas i la boca en una sotaixella profunda...

(Pausa. LLEÓ respira la nit per tots els porus. Rom a broc d'ampolla. Després imita el tam-tam del tabal.)

LLEÓ: Què deia la cobla? Tam-tam! Tam-tam!
CARAPLANA: Damunt d'un pujol d'arena
s'hi adollava la Carmeta...
Li he vist dos ulls grandolots
i la boca xicoteta...

LLEÓ: Bonic!
(Riallada dels dos embriacs. El CARAPLANA mou tot el cos en sacseig de cumbiamba, i es repeteix una i altra vegada, amb la tossuderia dels embriacs.)

CARAPLANA: Carmeta López m'ho donà, Carmeta López m'ho donà, Carmeta López m'ho donà. Qui vol encendre amb mi un feix d'espelmes per a ballar cumbia?

LLEÓ: Ball de foc! Tam-tam! Tam-tam! Vinga altra cobla.

CARAPLANA: Et demano poca cosa.
Negra! Negra! Negra! Negra!
El més negre del teu cos
negre!

(Altra riallada. El CARAPLANA és sacsejat tot posant a la nova cobla la retronxa.)

CARAPLANA: Carmeta López m'ho donarà! Carmeta López m'ho donarà!

(La FLORISEL·LI entra corrents en joc amb el BENET. Aquest babeja darrera la dona.)

FLORISEL·LI: Papallona! Farfala! No m'atrapes.

(FLORISEL·LI i BENET senten també els efectes del rom, de la xitxa i de la nit guajira. CARAPLANA caça la FLORISEL·LI al pas. I la reté.)

CARAPLANA: Encén els teus fòsfors, Floriselli, calamar llaminer...

FLORISEL·LI: Vas ple de xitxa i rom... Sóc del Beneto.

(CARAPLANA, sense deixar-la, es torna a retorçar lascivament, i canvia el recoble.)

CARAPLANA: Tam-tam! Tam-tam! La Floriselli m'ho donarà! La Floriselli m'ho donarà: Epa! Foc, en la mà alta. Ball negre. Tam-tam!

(LLEÓ escarneix el seu company.)

LLEÓ: Encén la torxa si vols ballar cumbia. Tam-tam! La Floriselli ens ho donarà. Ball de negres. Foc...

FLORISEL·LI: T'he detto que no em grapegis.

CARAPLANA: Tam-tam! La Floriselli m'ho donarà a mi, a tu, a ell. La Floriselli ens ho donarà. Tam-tam!...

(L'escena és portada a ritme de ballet. Rojor forta i música llunyana de cumbia.)

- BENET: Deixa en llibertat la Floriselli: és meva!
CARAPLANA: Quins temps corren! Fins aquest morro enlletat creu que pot tenir dona! Tam-tam!...
BENET: T'ho dirà ella, si en puc tenir. A qui estimes, Floriselli? A mi? Al Caraplana?
CARAPLANA: El que et deia! Vés, pregunta a una dona si t'estima. Què saben elles? (*Canvi.*) A les dones se'ls mana: ho sents, xicó? Estima'm, Floriselli. I no és que les italianes em plaguin; recorden les tallarines i la polenta.
FLORISEL·LI: Que borratxone estàs!
CARAPLANA: Estem! Tam-tam! Ell, tu, tots...!
LLEÓ: La Floriselli ens ho donarà! La Floriselli ens ho donarà. Unta't amb sèu de carro, Benet. Enganxa. Tam-tam!, tam-tam!
BENET: No us fiquen amb la Floriselli. Ni amb mi. Au, Caraplana!

(BENET fa gest d'agarbonar-se a CARAPLANA. Aquest el rebutja, violentament, empentant-lo amb un braç. Amb l'altre reté la galiota.)

- CARAPLANA: Si et tornes a apropar et faré mal...
BENET: Lleó, ajuda'm!
LLEÓ: En veure't afaitar en el trinquet de la goleta creia que t'afaitaves pèl i no borriressol. Els caganius no surten de casa. Beu i agafa força.

(BENET rebutja l'ampolla de rom que li ofereix el seu germà i es torna a agarbir al CARAPLANA.)

- BENET: Deixa'l, Floriselli.
FLORISEL·LI: No puc venir! M'estringe...
BENET: Te la reclamo, Caraplana. Va!
CARAPLANA: Tam-tam! Té! Agafa això!, i aprèn... És l'«introito»...
(CARAPLANA punxa BENET, el qual llança un ai!
FLORISEL·LI xiscla. LLEÓ reacciona...)

- LLEÓ: L'has ferit?
CARAPLANA: Una bursadeta amb el punxó. No he fet servir ni el ganivet, ni el raor, ni la Smith & Wesson. És un teu germà i un marrec. Cal que es faci mascle. Li convé una punxadeta. Tam-tam!
LLEÓ: Però...
CARAPLANA: Negues que li convé fer-se mascle?
LLEÓ: No ho nego... Però una punxadeta...
CARAPLANA: Què millor per a fer-se mascle?
LLEÓ: Res! Que es faci mascle! Li convé. Fes-te mascle, germanet! Fes-te masclissim com el Caraplana, com jo.

Tam-tam! Carmeta López m'ho donarà, Carmeta López
m'ho donarà! Cumbiamba! Foc! Rom!

(LLEÓ i CARAPLANA se'n van, emportant-se la FLO-
RISEL·LI i cantant ambdós compàs de cumbiamba.)

LLEÓ I CARAPLANA: Digues: «La Floriselli ens ho donarà! La Flori-
selli ens ho donarà!» Tam-tam!

(CARAPLANA s'emporta la FLORISEL·LI, carregada
al coll. BENET, ferit, s'ha apuntalat a la màscara. Re-
pics de tabal. Cumbiamba al lluny.)

BENET: Ai!

(La llum roja i la dels fanals s'apaguen.)

(Obscuretat completa.)

(En fer-se clar ens trobem altra vegada a la cambra on viuen els catalans, en el llogaret de Santa Rosa, coronament d'una cala del Mar Caribe. Són quarts de sis de la tarda i fa quatre dies que punxaren Benet, dintre la rojor d'una embriaguesa de cumbiamba i rom. La punxadeta del Caraplana — malgrat ésser punxadeta — ha retingut Benet enllitat i amb febre fins avui que roda per la casa com si es trobés en la cella d'una presó. El noi petit s'ha desmillorat i és visible el rau-rau que sent per dintre. A la cambra, RORIC el bus i JORDI dialoguen un xic desentesos del passeig i dels nervis de BENET. RORIC, el bus, és un altre català presoner del Caribe. Fa temps que roda món. Coneix el mar com no coneix gaire gent, i l'estima en poeta. De Catalunya, en té una visió llunyana. És la terra dels somnis, on sap que no ha de tornar. Tipus de llop de mar; quaranta-cinc anys.)

- RORIC: En aquests dies la sort se m'esmuny de la xarxa. Ahir mateix vaig sortir d'una gran profunditat amb vuit petxines buides, ni mareperla se'n podia treure. Pesco per a un polac...
- JORDI: Què hi farem!...
- RORIC: No es desanimi.
- JORDI: No? *(Canvi.)* Deu ésser molt bell el mar per dintre...
- RORIC: Quan hom n'és fora i el recorda, sí. Bell? Sorprenent. Et passen pel costat peixos de tots colors, cavalls marins raríssims..., quina mobilitat en el fons; madrepores, meduses elèctriques que naveguen amb tots els reflexes dels antres subaquàtics. Múrexs, que deixen un rastre de porpra. Glòries del mar, flors de meravella, fetes de cucs llefiscosos. L'esguard corre darrera tanta monstruositat, però així que bades, et tornen a recordar que ets bus i no espectador uns tentacles que cacen, lentíssims i ondulats, o un peix espasa que et passa per davant del vidre del casc de l'escafandre i que et fa sentir que et pot ratllar el tub d'aire que et comunica amb l'exterior. Hi ha vegades que t'assota una cabellera immensa d'herbes marines; d'altres, que t'emplena d'ombra un estol de taurons miops que passen, mostrant la seva boca angulosa i les seves dents còniques, on guspireja el perill. Veus peixos desconeguts i peixos coneguts. Els dofins de la nostra mediterrània rellisquen també ací solitaris i lents. Musclos gegantins, de metre i mig, obren les closques com caixes de sorpresa. Si un bus hi fica el

braç es tanquen voraços i no afluixen. Lliris filamentosos espïen i fan d'aranyes d'aigua fonda. He vist coses que molta gent no veurà mai. És la meva riquesa. Tants anys d'Amèrica i de perills en molts mars, no m'han donat ni un clau. He viscut i enriquit els ulls..., la butxaca, no.

JORDI: Ha viscut, que ja és molt. Jo pogués viure, per ara...
RORIC: Vostè pot dir: Per ara. Jo he de dir: Per sempre. I em faig vell. Ves, Benet, què diu el senyor Jordi: Jo pogués viure, per ara. El senyor Jordi tornarà a Catalunya: veritat, Benet?

JORDI: O no hi tornaré!

RORIC: Hi tornarà! Nosaltres...

BENET: Jo no hi vull tornar...

RORIC: Jo no hi puc tornar. Què hi faria?

JORDI: El que fa ací...

RORIC: Quina diferència! M'he americanitzat, ja... Ací, el dia que agafo por al mar, no hi entro. I ho encerto! Un dia que el cor em va dir que hi havia perill, passà una cosa rara. Dos bussos que treballaven a capes fondes d'aigua contaren que el mar s'omplí de sobte d'una gelatinositat estranya i que passaven uns animals que portaven els ulls a les puntes d'uns llargs peduncles: els ulls els brillaven i el mar s'encengué per dintre com de fòsfor de foc geladíssim que els travessà els escafandres. Sortiren plagats i les plagues eren infectes. Moriren ambdós.

JORDI: En la mediterrània no hi ha aquests perills. Tinguéreu sort...

RORIC: Molta!

BENET: En tenir por no entreu en mar?

(RORIC fa que no amb el cap.)

BENET: Veieu? Em creia l'únic cobard de la Guajira i m'acabo d'assabentar que hi ha bussos que també ho són i que, aquests, la gent no els critica...

RORIC: Toques campanes perquè sí, o les toques cridant les beates a missa?

BENET: M'entenc, i n'hi ha prou.

(BENET surt a la porta, deixant estranyats RORIC i JORDI.)

RORIC: S'entén i n'hi ha prou! Passem-hi l'esponja!

(MARIA DELS DOLORS treu el cap per la porta de la botiga.)

M.ª DELS D.: M'havia semblat oir la veu del Benet...

RORIC: És a la porta.

M.ª DETS D.: No surtis a fora, noi...

BENET: Per què?

M.ª DELS D.: La humitat del mar no t'és bona... La ferida...

BENET: Deixeu-me estar a mi i la ferida...

M.ª DELS D.: Però fill meu...

BENET: No sigueu agafa-sopes, mare!...

(BENET torna a sortir al carrer. Aquesta vegada sense que se'l vegi.)

M.ª DELS D.: Agafa-sopes! (*Pausa.*) M'han canviat el fill. Fa quatre dies que me'l deixaren ple de rom i sang. Les restes del noi que hi havia en ell han fugit pel trau de la ferida que li obriren. (*Canvi.*) Marga: on ets? què fas?

VEU DE MARGA: Sóc al forn amb Orala. Fenyem el blat de moro per fer pa. Què voleu?

M.ª DELS D.: Saber on ets. (*Pausa.*) La pobra! Tot cau damunt d'ella.

JORDI: Marga és un escarràs de feina. No para en tot el dia.

(*Sospir de MARIA DELS DOLORS.*)

M.ª DELS D.: I què Jordi? Hi ha alguna possibilitat de tractar amb el bus?

JORDI: Cap.

RORIC: Tinc compromès el treball amb el polac de Manaure, però parlaré a altres pescadors. En conec del port de Carrizal...

M.ª DELS D.: Hauries d'ajudar-lo (*Silenci curt.*) Un altre català caigut en aquestes platges, i aquest fa anys! Trobarà catalans en el racó més racó d'Amèrica...

JORDI: Darwin, en el seu *Viatge al voltant del món*, conta que un dia que entraren d'ancoratge forçat a una badia de la Terra de Foc, varen trobar un home que comerciava amb les diferents tribus dels indis Ones de la Terra Foguina; era un català. Vivia sol, sense lligams amb ningú, aventurer de totes les gosadies.

(*Entrada d'AMARGA. Ve eixugant-se la suor amb un davantal que s'ha posat per a treballar i que ara es treu.*)

AMARGA: Se sua, però la feina ha quedat llesta. On és Benet?

M.ª DELS D.: Al carrer. No surtis ni li parlis. Jo l'he interrogat i se m'ha tret de damunt a fàstics.

(AMARGA surt fora, malgrat l'advertiment de la mare. MARIA DELS DOLORS s'atansa també a la porta, malgrat no voler-ho. Li sembla que MARGA li servirà per a exculpar-se, cas que el fill es torni a enfuriar. L'escena s'ha de marcar.)

RORIC: Farà cosa d'un mes que a l'illa perlera de Cabagua, traqueren del mar un cargol amb una perla rosada. Ací mai no s'havien vist cargols d'aquests; és el cargol Xanh de l'Índia. (*Pausa curta.*) Qui ho diria, que la més bella perla no passa d'ésser la tomba sumptuosa d'un cuc immund? Els paràsits que entren a la petxina són colgats amb bavositats: la perla. (RORIC *trenca sobtadament la seva informació i diu com si ara, des de l'entrada d'AMARGA, traduís més el que pensa, que el detall de les perles.*) Marga és molt simpàtica! Què en diu?

JORDI: Molt simpàtica.

RORIC: Llàstima de noia! (*Silenci.*) Podria fer la felicitat de qualsevol. Li ho sembla, Jordi?

JORDI: M'ho sembla...

(BENET ha retornat a la cambra, travessant el grup que fan fora de la porta — però visiblement — AMARGA i MARIA DELS DOLORS. BENET entra fumant ostentosa.)

BENET: Sóc prou gran perquè no calgui que em vigilin dues mainaderes.

AMARGA: Perquè ets i et sabem prou gran, mai no ens hauria passat pel magí que la sortida de la mare al carrer i la meva et poguessin semblar afer de vigilància. Ai, home-nots! Vine ací! Et mostraré el que em crida l'atenció: el sol.

(AMARGA ha agafat BENET per l'espatlla i l'ha posat de cara al ponent.)

AMARGA: Avui es veurà aquella flama morada que el disc de foc deixa quan desapareix d'un tot en la ratlla del mar. Bonic...

BENET: Molt.

(BENET parla amb marcat menyspreu.)

AMARGA: A la Guajira, si no res més, hi ha postes de sol magnífiques. (*Canvi.*) Per sort no he convidat Jordi i Roric a veure l'espectacle. Benet hauria pensat que érem quatre els qui vigilàvem.

BENET: Insisteixes?

AMARGA: Aclareixo. Des del dia de la punxada fa unes rebequeries de noi, no d'home.

BENET: Ai, Amarga, amarguíssima! (BENET reacciona i s'acusa ell mateix, perfidiosament.) Ho sé, que un home no fa llit per una punxadeta; un marrec sí. El meu germà Lleó va fer unes grans rialles abans d'embarcar-se: «El noi tendre juga, malgrat que els jocs l'allitin. Qui no aguanta

un trau d'arma, és que ell no té arma per a fer traus.»
«És un xavalic, aquest Benet», deia l'altre. Vaig voler jugar i m'he quedat estès quatre dies. Han passat tantes coses pel meu cap de noi, en aquests quatre dies d'enllitat... És cert que el Caraplana m'ha fet un servei en voler-me endurir, puntxant-me. Ací, qui no resisteix punxó, ganivet, navalla o un tret, no és mascle i, com a conseqüència, no pot tenir dona...

M.ª DELS D.: To no has de tenir dona; per què?

BENET: Això: per què n'he de tenir? No sóc carn ni peix. He estat, sóc i seré un nadó tota la vida. Els meus germans poden tenir les que vulguin, i fins portar-les a casa. El Caraplana també; el Polonès també. El bus, el Jordi i els veïns, també... Jo, no! Jo he de passar amb melindros, car els meus divuit anys són de bressol i de mató de monja. No! La Marga em demostra amor de germana fent-me contemplar albes i postes de sol, cardots i serps coralls, pintades d'or i roig, semblants a joies. Excellent haver vingut a Amèrica a contemplar postes de sol, punxes de cardots i el color de les serps verinoses!

AMARGA: Excellent haver vingut a Amèrica per a reclamar a crits el dret a tenir dona. Casa't..., i en tindràs...

BENET: Amb qui? Amb tu?

AMARGA: Amb la filla del cacic dels indis d'Ahuiama. No ets marrec perquè et calgui preguntar a la germana amb qui et pots casar! Tanta homenia tu, i el Lleó, i el Caraplana, i tants i tants, i l'exerciu no fent d'homes, sinó fent de tractants del que sigui, i escorrent-vos la butxaca de diner. No enamoreu, compreu. A tu no et punxaren per una dona; et punxaran per una bagassa!

BENET: Calla! Me n'aniré de casa!

AMARGA: Una alta solució d'home.

M.ª DELS D.: No l'exasperis.

JORDI: Deixin-ho córrer!

BENET: És ella qui ha canviat. Abans no em tractava així...

AMARGA: Cercava embadalir-te amb les serps corall i les postes de sol.

BENET: Estimaves el marrec que hi havia en mi i el volies fer perdurar. Jo era per a tu un bon xic el fill que no tens ni tindràs mai...

M.ª DELS D.: Benet!

AMARGA: Deixeu-lo! Noi valent amb les dones!

BENET: Em vols dir covard?

AMARGA: Covard sabent, com saps, fujetejar la teva mare i la teva germana?

JORDI: Calma!

RORIC: No se'n parli més.
BENET: Se n'ha de parlar.
M.ª DELS D.: No!

(Aparició sobtada del CARAPLANA a la porta de la casa. L'escena dels de dintre queda interrompuda en absolut.)

CARAPLANA: Bona tarda, gairebé bona nit... Quins crits! He oït que es tractava de tenir calma i de no parlar-ne més. Es referien a mi?

(El CARAPLANA parla pinxejant i mofeta. Ve amb el POLONÈS, la FLORISEL-LI i la SUCRE-ROIG. El POLONÈS — gros, sibillí, agre, cinquanta anys — s'ha quedat més enfora del carrer amb les dues trotaires, però avancen a mesura que el CARAPLANA avança. Les dones porten el mantell negre al braç, car el sol s'ha amagat. Ara, en bigarrament, fan la competència al crepuscle. La interrupció del CARAPLANA i la seva entrada han angoixat els que dialogaven. El soroll del mar colpeja el silenci. BENET es refà i dissimula per un esforç de voluntat portat a l'extrem. El que més el podia impressionar en aquests moments és la presència del CARAPLANA i les dones. El giravolt de BENET es marcadíssim. AMARGA s'ha eixugat les llàgrimes dissimuladament. Ha plorat malgrat ella.)

BENET: Et vaig a dir de què es tractava. Aquesta terra d'arena ens fa cruixir per no res. Parlàvem de perles i de coses del mar. Tenia la paraula el Bus, que sempre vol saber més que els altres...

CARAPLANA: El Bus?

(La pregunta del CARAPLANA ha estat sarcàstica i mal intencionada. BENET fa com qui no se n'adona. Parla refrenat.)

BENET: El Bus i la meva germana, que li donava corda i aquiescència. Per què no entren d'un tot, vostès?

M.ª DELS D.: Benet!

BENET: Per què no entren?

(JORDI agafa la mà d'Amarga. Li priva de seguir la brega.)

POLONÈS: Anyem de pas.

LA SUCRE: Molt honorrades...

(FLORISEL-LI és la primera que s'atreveix a entrar. Els altres la segueixen.)

FLORISEL-LI: Estàs bene?

BENET: Com qui s'ha arrencat un queixal corcat. Mandrejo uns dies, mentre els meus germans treballen per mi a la goleta. I vosaltres?

LA SUCRE: Ens hem quedat, també, El Polac ens retira de circulació.

FLORISEL-LI: Passaren tantes coses en aquella nit de foc...

BENET: Tantes?

FLORISEL-LI: La Sucre m'ajudà a deixare il Caraplana. L'infeliç estava embriaco des dels sabatots fins a la crinera.

LA SUCRE: Després la vaig presegtar al Polonès. Ell no ens va deixar embarcar. La Flori li va plaure...

FLORISEL-LI: El Polac té molt argento...

POLONÈS: Embustega!

LA SUCRE: Molto! Perrò no és gaire mà obergta. Té l'«orro» molt enfonsat a la «poxa».

(La SUCRE-ROIG ensenya el seu moneder, per fer veure que vol dir la butxaca.)

FLORISEL-LI: L'afare és que estiguis guarito...

BENET: D'un tot. Una punxadeta d'un punxonet. El portes, Caraplana?

CARAPLANA: Sempre.

BENET: És un punxó de juguina. Em plauria mostrar-lo a les senyoretas. *(Un canvi.)* Coneix el Caraplana, Jordi? Diu que es valencià, però vagi a saber d'on és. De València no recorda sinó les falles i les taronges...

CARAPLANA: I l'arròs... Aquell arròs «passejat» que fan a Gandia...

JORDI: Poca cosa.

CARAPLANA: Més del que cal. Per què recordar?

BENET: Ben cert. Per què recordar?

(Giravolt a la conversa.)

BENET: Deixa'm veure el punxó, Caraplana...

CARAPLANA: Capricis? Què en vols fer?

BENET: T'ho he dit. Demostrar a les senyoretas el poc mal que em pogué fer la punxadeta.

(El CARAPLANA allarga el punxó a Benet, no sense abans haver tret la pistola Smith & Wesson. Dóna el punxó i agafa la pistola.)

BENET: Prens precaucions contra un adolescent? Em faràs estarrufar. I vosaltres: reculeu? Els crepuscles són molt diferents de les nits de cumbiamba. Veieu quin punxonet? Veureu com ni es clava. On el provarem? Ací, a la taula. Aproveu-la. Fora el cobertor. Té, Marga. El punxó gairebé no hi farà forat. Caraplana em volgué ensenyar

a ser home, i em féu un gran favor. Veieu com el punxó no es clava gaire?

(BENET ha fet, i l'han ajudat a fer, tot el que indica en el seu monòleg. Els presents han exterioritzat el que senten: estranyesa, por, esglai, inquietud, engoixa.)

FLORISEL·LI: No es clava gaire!

BENET: No gens. (Canvi.) S'aprenen moltes coses ballant cumbiamba a la Guajira. S'aprèn que el diner i els punxons són totpoderosos i que les dones pertanyen als qui tenen or o manegen armes. Per sort el punxó de Caraplana no fa res. Veritat que no, Caraplana?

CARAPLANA: No fa res!

(Riallada sarcàstica del CARAPLANA.)

BENET: Veieu com no fa res?

(BENET aprofita un moment de distracció del CARAPLANA, mentre té la mà de la pistola damunt la taula, i li travessa d'una gran punxada. Llest com un gat que salta damunt la presa, retira la Smith & Wesson de l'abast del ferit i s'arma ell.)

CARAPLANA: Ai!

BENET: No siguis menys valent del que vaig ésser jo. Veieu? No fa res...

(JORDI ha arrancat el punxó de la mà on BENET l'ha deixat clavat. BENET es posa a la defensiva. I segueix el joc amb nerviositat de noi que es juga el tot pel tot, però amb nerviositat reprimida que gairebé no se li nota, sota la seva falsa calma. Les meuques han xisclat i reculen vers la porta, posant de pantalla el POLONÈS. Aquest tampoc no és valent i cerca via oberta. MARIA DELS DOLORS i AMARGA s'han apropat a BENET. Ell les aparta.)

BENET: Què són tants esgarips? Acabo de tornar al Caraplana favor per favor, i li dono l'ocasió de demostrar que és home.

CARAPLANA: Ho sóc! Torna'm la pistola.

BENET: La guardaré, per assajar-me, fins que en pugui comprar una.

CARAPLANA: No se m'oblidarà la teva demostració d'afecte...

BENET: Tampoc no oblidaré la que em feres.

(RORIC s'apropa al CARAPLANA i li agafa la mà ferida. En brolla sang.)

RORIC: On vas amb la mà que raja? Tingue'n cura. Un xic de iode?

CARAPLANA: A mi una punxada no em fa passar quatre dies al llit. Joc pur, que seguirà.

BENET: Des d'ara, com que ets tan home, et plaurà més jugar amb mi. Sóc un marrec que serveix...

CARAPLANA: Cal fer-te justícia. Anem!

(CARAPLANA, refusant tot ajut, surt amb el POLO-NÈS i les dones. S'espolsa la sang que li cobreix tota la mà i rebutja la SUCRE-ROIG, la qual fa meucades i llepafileries volent veure la ferida. FLORISEL-LI resta un xic a rerassaga per a poder parlar amb BENET. Quan és arran de porta el crida i li diu.)

FLORISEL-LI: T'adoro, valente! Però posa't al segur. Diuen que el Caraplana n'ha mort cinque.

BENET: Si tu m'estimes no em farà por res, ni ningú...

FLORISEL-LI: T'adoro! T'ho juro sota les contellacions del sud.

BENET: Com titillen!

(FLORISEL-LI desapareix. BENET ha parlat d'estels des de la porta i acomiadant-se. Segueix amb la pistola del Caraplana a la mà. Consternació i plany en les dones.)

M.ª DELS D.: I ara, Verge Mare dels Dolors?

AMARGA: Més amargor. Però cal plantar cara al que pugui venir. Recordeu-ho, mare!

(Gairebé és fosc. Onatge encrespat. Llebeig.)

ACTE SEGON

Cobert de palla, enganxat a la paret esquerrana de la casa on viuen els catalans que Jordi ha trobat al llogaret de Santa Rosa, en la Guajira, arran del mar Caribe. El cobert, o porxo, està sostingut per uns troncs de «cardizal», un arbre no pas molt gran, però que té soca forta que no es termiteja (el cuquet voraç, dit ací «comejen», ho destrueix tot, àdhuc el vidre). Dues portes, les de les cambres de la casa, comuniquen el cobert, eixamplament de llar, i on hi ha una mena de fogons i de forn, gairebé a l'aire lliure. El cobert és espaiós i té en el centre i en els costats uns enforcats que el sostenen. El sostre és de palla i s'aixeca damunt d'altres pals de fusta que s'encruïllen. De pal a pal hi ha penjades unes hamaques de pita enxarxada, on dormen els homes. Gran amplada de mar i de platja. Es veu l'extensió de la badia caribiana de Santa Rosa, algunes cases trespolades, com la casa dels catalans, d'una mena de boga (bahareque) i amb parets grises de «yotojoro», penques de cardó dels gegantins. Sol espetegant; arena gairebé vermella, i un mar d'un blau obscur que tira a negre. Unes agrupades mates de cactus i nopals donen al paisatge, desolat i àrid, l'única verdor possible: una verdor de punxes.

(AMARGA i ORALA feinegen a la cuina i tenen encesos uns especials fogons fets de rajola i que van solts perquè es puguin posar on es vulgui. AMARGA dirigeix el dinar del dia de Nadal. ORALA l'ajuda. Són, poc més o menys, les onze del matí, i el sol encén l'areny. Esguardar el paisatge fa venir set. A La Guaira es viu dintre el foc. Gran reverberació del sol i l'aigua. La polpa dels llavis té gust de sol; les pells són recremades com l'arena.)

AMARGA: Nadal! Calor! No s'aixeca ni l'airina de les onze. Ai, Nadals freds de la meva terra! (ORALA surt d'entre els fogons i s'atura davant del mar. Actua com sonàmbula.) Què contemples, Orala? Els alcions? Els mascarells?

ORALA: Mar! Per allà: «Gandurú»!

(ORALA assenyala la platja deserta amb visibles mostres d'esglai.)

AMARGA: Què vols dir?

ORALA: «Gandurú»!

AMARGA: Sé que «Gandurú» és el vostre dimoni, el déu del mal. Vindrà per la platja? A la meva terra el dimoni no corre el dia de Nadal. Sant Miquel el té sota els peus. (Canvi.) Deixa el «Gandurú» i ajuda'm. Et diré un secret: amb

els meu estalvis vaig comprar una vedella i la vaig fer portar al teu pare. La que el Lleó li devia...

ORALA: Tu?

(ORALA mormoleja paraules que no s'entenen i besa efusivament la mà d'Amarga.)

AMARGA: Fou ell, veritat, qui va engegar la sageta contra el meu germà mitjà?

ORALA: Avís. No tocar Lleó.

AMARGA: La sageta és un excel·lent cobrador de factures. Ara ets de la casa. (ORALA mostra altra vegada el seu agraïment.) Deixem-ho i vine. M'obriràs una llauna de conserves. Vull tirar pèsols a l'arròs nadalenc.

ORALA: «Gandurú», Marga. «Gandurú»!

(ORALA ha repetit el nom de «Gandurú» amb veu concentrada i baixa.)

AMARGA: Ací, «Gandurú». Sempre... «Gandurú».

(Entren al cobert RORIC i JORDI. Han begut un xic. Un i altre porten una copa plena de licor que ofereixen a la cuinera. Jordi ha canviat la indumentària i vesteix amb overol blau.)

JORDI: Visqui Nadal!

RORIC: Per Marga!

JORDI: Pren la copa que vulguis.

AMARGA: Què em porteu?

RORIC: Ginebra.

JORDI: I Curaçao. Escull.

AMARGA: Ni curaçao ni ginebra. Alerta, Jordi. Així es comença...

RORIC: Diu: «Alerta, Jordi!» I no diu: «Alerta, Roric.»

AMARGA: Us he vist embriac moltes vegades.

JORDI: Nadal és Nadal. I un dia és un dia.

AMARGA: D'un dia en ve un altre.

JORDI: Nadal lluny de la terra.

AMARGA: Nadal arran del mar Caribe!

JORDI: I vols que no begui?

(JORDI es beu el licor que portava per a Amarga, i deixa la copa damunt d'una taula que hi ha en el cobert. Després es decanta sobre un tamboret com afeixugat pels records.)

JORDI: Ai, Nadal!

RORIC: L'imito, Jordi. Bona ginebra!

(RORIC es beu també el licor que portava per a AMARGA.)

RORIC: El primer dia que aquesta em va veure embriac em va clavar una fua ..

AMARGA: Diuen, sense excepció: Què es pot fer a Guajira sinó beure? Jo no bec.

RORIC: Tu no ets un mascle.

(CRISTIÀ ha entrat al porxo. LLEÓ el segueix. Ambdós han sentit el que deia la seva germana. LLEÓ replica. Vénen també un xic beguts, però aquests aguanten més que JORDI i que RORIC. Hi estan fets.)

LLEÓ: Mancaria això, que beguessis.

AMARGA: Lei d'homes. S'adjudiquen les prerrogatives.

CRISTIÀ: Què ha de beure la meva Marga, àngel amb ales de mosquit. Endequina què et porto per al dinar: un pot de tàperes.

AMARGA: Malgrat el present, agrairia que anessis a fer el borinot a trencall d'ona.

LLEÓ: La mare i els seus consells ens han fet fugir de la saleta i venir al porxo. Tu ens envies al mar. Les velles, i les que van per a velles, es posen impossibles.

CRISTIÀ: Què hi tens, al foc? L'encens dels guisofis m'esmola els ullals.

RORIC: Ullals de tauró. Els taurons mengen ampolles, cordills, fusta i fins filferro. Una vegada en pescàrem un que portava una gàbia dintre. Devia ésser una gàbia amb gallines que caigué l'algun vaixell. El marraix digerí les gallines i guardà la gàbia a la panxa.

LLEÓ: Apa!

CRISTIÀ: Els taurons tenen set rengles de dents a la maixella de dalt i sis a la de baix. Parteixen un home per la cintura.

RORIC: Els japonesos preparen un gran plat amb les aletes dels taurons.

CRISTIÀ: També mengen truites fetes amb formigues roges. I darrera de la truita, beuen te. Uf, els japonesos!

(CRISTIÀ trafega pels fogons. LLEÓ cerca ORALA, la qual s'escapolleix d'ell.)

AMARGA: Fas nosa, Cristià! Lleó, deixa tranquil·la l'Orala! Quin repòs, quan sou fora!

(MARIA DELS DOLORS compareix al cobert. Esguarda arreu. En no veure el que cerca llança un sospir.)

M.ª DELS D.: Heu vist Benet? L'has vist, Marga? Qui l'ha vist?

CRISTIÀ: Bon Nadal!

LLEÓ: Què bon Nadal i què datileres! Contesteu a l'únic que interessa a la mare: Heu vist el Benet?

RORIC: No.

- CRISTIÀ: Tampoc.
- LLEÓ: Es rebolca per la platja amb la italiana.
(MARIA DELS DOLORS parla després d'una pausa.)
- M.ª DELS D.: M'assabentes amb goig que el meu caganiu pot estar en perill? (Altra pausa. Canvi.) Vés a la botiga, Orala. (Pausa altra vegada. MARIA DELS DOLORS parla a AMARGA en veu baixa.) El fetge i el pedrer de la gallina els deixes per al petit. Com ho tens?
- AMARGA: Si no em destorbessin...
(ORALA s'esmuny per entre els pals del cobert, i per darrera dels fogons. Entra a la casa per la segona porta. MARIA DELS DOLORS es dirigeix als seus fills després d'una pausa marcada.)
- M.ª DELS D.: Per què coveu tant d'avorriment pel vostre germà?
- CRISTIÀ: Nosaltres? Ell!
- M.ª DELS D.: Una mare no s'enganya.
- LLEÓ: Mare que té quatre fills i creu que només en té un, viu engayant-se ella mateixa.
- M.ª DELS D.: Tinc quatre fills! Però un fill i un germà petit, malgrat els teus alirets, sempre és un fill i un germà petit, i ha d'ésser vigilat per tots. Ara mateix ha caigut a mans d'aquestes dones. El que li passi us doldrà quan no hi hagi temps ni per a l'extremunció.
- LLEÓ: Què li ha de passar?
- M.ª DELS D.: No sap res del lluitar amb femelles. I menys amb trastos l'aquests. Vosaltres dos no em faríeu la por que em fa ell...
- LLEÓ: Els nostres amors mai no us han produït basques.
- M.ª DELS D.: Coneixeu les fàcils i les difícils.
- CRISTIÀ: I no hem passat, com ell, pels divuit anys?
- M.ª DELS D.: Els heu tingut, però menys encesos, més preparats, menys infantívols.
- LLEÓ: Prou exordi. Què?
- M.ª DELS D.: Que el salveu.
- CRISTIÀ: Entre tots?
- M.ª DELS D.: Entre tots, i em refereixo als homes. Roric hi pot ajudar. Fóra una solució que us féssiu amos de la italiana i de la turca, i les traguéssiu de Santa Rosa...
- LLEÓ: La mare ens proposa unes coses...
- M.ª DELS D.: Res que no hàgiu fet...
- LLEÓ: Crèiem haver-ho fet contra la vostra voluntat, d'amagatots, i amb dones que ens plaïen. Jo, davant d'aquestes dues marrinxes, no passo de llum blener. Parlo per mi. Cristià pot portar fagedena. Roric, habituat a caçar meduses de gran grandària, pot...

RORIC: En terra recordo que les meduses són llefiscoses..., i urticants...

CRISTIÀ: La mare és com el capanar d'Uríbia, el poble més gran de la Guajira: no té campanes, però té rat-penats. (*Silenci.*) Entres al campanar i sents una gran ferum de son de vampir. Quin desencís per al que espera vibració de campanes...

(AMARGA *intervé en el diàleg.*)

AMARGA: No és aquesta la imatge de la mare. Ella és una gran mare. Té que s'ha entestat a veure Benet com a un nadó.

CRISTIÀ: I a veure'ns a nosaltres com a un parell de mataparents de bruguera.

M.ª DELS D.: Benet deu als seus germans haver perdut l'ésser infant tan aviat com ho ha perdut.

CRISTIÀ: És que nosaltres, per a edificar-lo, ens havíem de convertir en beguins? Mala terra, la Guajira, per a lliris de Sant Antoni.

LLEÓ: Benet fa el seu camí, com l'hem fet nosaltres. Deixeu d'una vegada aquest pes de Benet que porteu encara a les entranyes.

M.ª DELS D.: Hi porto el de tots.

LLEÓ: El nostre, molt alleugerit.

M.ª DELS D.: Heu estreat tant per a sortir de la mare.

LLEÓ: El vostre fill petit guanya ja als seus germans grans en murriades. Us ho notifico.

M.ª DELS D.: Això, no!

(MARIA DELS DOLORS *protesta.* CRISTIÀ *referma les paraules del germà.*)

CRISTIÀ: Nosaltres encara anem plegats... Ell...

LLEÓ: Té pel seu compte un dogre ben veler i pirateja àdhuc a les costelles dels seus germans. Han passat quatre mesos dels fets amb el Caraplana; érem a l'agost i som al desembre. Li heu vist por?

AMARGA: Caraplana ha desaparegut. «Gandurú!»

LLEÓ: Deixem el Caraplana i anem a nosaltres. En aquest últim viatge en mar que féu Benet, emportant-se'n Jordi, anà a Curaçao a cercar licors que sabé per nosaltres que hi havien arribat i que ens esperaven. Quan la nostra goleta ancorà en els canals de l'illa holandesa ens digueren que Benet havia tingut la mala llet d'anar a cercar el nostre carregament de contraband. Ens calgué embarcar les restes. Què me'm dieu de l'àngel tot just sortit de la pica baptismal? Si el vostre Benet infant creu que es pot anar per la vida per camins de roses de paper i de llançons encesos, que s'ho tregui del cap i que procuri que

no sigui el seu germà mitjà qui el punxi. No em deixo fer pessigolles al melic per un mocós, ni bado com el Caraplana. És el que us he de dir! I pel que em proposeu de les bordelleres, que les tregui de damunt de Benet el batlle de la Guajira. Nosaltres ens en rentem les mans...

(ORALA compareix al cobert per la mateixa porta per on havia desaparegut. Crida CRISTIÀ.)

ORALA: Cristià!

CRISTIÀ: Jo?

(ORALA, per gestos, vol indicar-li que hi ha qui pregunta per ell. En anar el germà gran a demanar més explicacions, el POLONÈS compareix darrera d'ORALA. El POLONÈS es presenta vestit de dril blanc i amb salacot al cap. Li diuen el Polonès, perquè sí. Tots els emigrants nòrdics que en aquests temps de tanta emigració han cercat redós a Amèrica, són motejats de polonesos; no es distingeix si són eslaus, germànics o d'altres races. En aparèixer el POLONÈS es fa silenci. Els de la casa esperen que sigui ell qui enraoni.)

POLONÈS: Voldrria perlag amb els germans. Em segrà pergmès?

LLEÓ: Amb nosaltres o amb el petit?

POLONÈS: Amb vostès.

CRISTIÀ: Si és per coses de faldilles i d'amor...

POLONÈS: Og, no! Og no! Amor? Per negoci. I per bon negoci...

LLEÓ: A les seves ordres.

POLONÈS: Perg faldilles! Og! Money. Les que vulg de faldilles. Negoci, pegò segret...

LLEÓ: Entrem a la sala...

(CRISTIÀ parla especialment a RORIC.)

CRISTIÀ: Us faré portar brandy. Entreteniu-vos i no us mogueu del porxo fins que el Polonès toqui pirandó...

(Ha sortit el germà mitjà i el POLONÈS. Ara surt CRISTIÀ. Així que acaben de sortir, MARIA DELS DOLORS s'apropa a RORIC, i pregunta.)

M.ª DELS D.: Què deu voler el Polonès? No em plau.

(RORIC contesta a MARIA DELS DOLORS imitant el Polac.)

RORIC: Og, negoci! Faldilles? Perg negoci, i bon negoci!

(ORALA ha retornat al cobert i ha allargat una ampolla de conyac a RORIC. ORALA ve fumant dissi-

*muladament: porta el foc del cigar dintre la boca.
RORIC ho veu.)*

RORIC: L'Orala fuma amb el foc de la catximba boca endintre.
T'illumina el paladar?

*(ORALA — índia feta a la submissió i a les vergas-
sades — llença el tabac. AMARGA intervé.)*

AMARGA: Deixa que fumi. El seu únic vici. Fuma, Orala!...

*(ORALA recull el tabac i surt netejant-lo de l'arena
que s'hi havia enganxat. Les catximbes són una
mena de caliquenyas. RORIC ha omplert de conyac
les dues copes, que havien deixat buides damunt
d'una mena de pedris, i n'ofereix una a JORDI.)*

RORIC: Som-hi?

JORDI: Som-hi què? Ah! Vinga!

*(JORDI ha aixecat el cap; retorna a la Guajira
d'on, en pensament, era lluny. I vol reaccionar.)*

AMARGA: Què li passa, Jordi?

JORDI: No em sé avenir que un dia com avui pugui ésser el de
Nadal.

AMARGA: Troba aquest Nadal mancat de neu, de fred, de cel
gris. Quan el Nadal d'allà és assolellat, té la grogor ale-
gre d'un convalescent que surt de l'hospital o la carona
d'un noi que ha saltat la tanca d'un hort per a robar un
fruit, i és ell el primer sorprès de la seva gosadia. El
sol de Nadal d'ací va a cavall, i clava els esperons a les
costelles de la terra.

*(Un silenci. JORDI s'aixeca i torna omplir la seva
copa. Amb la copa plena als dits, i abans d'engorjar-
se-la, diu, com si parlés per a ell.)*

JORDI: A casa fèiem pessebre.

AMARGA: A casa també.

(Diàleg espaiat.)

RORIC: I a casa. Però fa tants anys! Tinc present que mai no hi
mancava un racó de mar amb un vaixell naufrag! El
meu!

JORDI: Quina molsa i quin boix grèvol el de l'obaga del meu
poble! L'arrancava i el recollia amb uns dits que se
m'enrampaven de fred.

AMARGA: Encara em sembla que veig el pessebre de casa. Cami-
nets; casetes; un caçador, un que pescava prop d'un
riu. No teníem reis. Érem massa pobres per a comprar-

los! Però teníem un bonic Naixement que posàvem en una establia feta de pedra tosca. Sobre el cel nadalenc del pessebre un estel d'argent marcava un camí segur.

(JORDI s'aboca altra vegada una copeta de conyac i se la beu.)

JORDI: Quin deu ésser el camí segur?
AMARGA: Es dedica a demanar-ho a l'alcohol?
JORDI: És l'enyorança, Marga.

(El plany de JORDI ha repercutit pregon en AMARGA. RORIC beu. MARIA DELS DOLORS ha trescat per la cuina sense dir res, mentre els tres parlaven del pessebre. Ara s'anava a apropar als del grup, però es queda erta en veure la parella que fan BENET i la FLORISEL·LI.)

Pel camí sorrenc que passa arran de l'anyoc gegantí de nopals i cactus de l'esquerra, avancen vers la porxada els enamorats, BENET va al davant. La FLORISEL·LI un xic més endarrera. La meuca s'ha vestit de poncella; roba blanca, llaços blancs, mantell blanc al cap. Adhuc el seu maquillatge d'avui nasqué sota un símbol especialíssim per a ella: el de la innocència. Un i altra avancen lents. Ja prop del cobert, es paren. És quan MARIA DELS DOLORS fa l'esforç de cridar la filla, com en prec d'ajuda. I li mostra la parella.)

M.ª DELS D.: Marga! Ves, Marga!

(AMARGA, guiada pel gest de la mare, retorna de la seva evasió al país dels records i esguarda els nous vinguets. No obre la boca: RORIC i JORDI, desvetllats pel silenci de l'expectació, s'aixequen i s'incorporen al grup de MARIA DELS DOLORS i d'AMARGA, BENET es fa present, i trenca el silenci.)

BENET: Bon dia!

(Tots, menys AMARGA, contesten el «bon dia» de BENET. JORDI el contesta sorriu i aprofita l'avinentesa per a omplir una altra copa de conyac, beure-se-la i cercar nou seient. RORIC imita JORDI, però reacciona al revés d'ell. La presència de BENET i FLORISEL·LI al porxo, i en actitud tan espectacular, el porta a un estat d'eufòria radiosa. El riure se li imposa. Recita un vers de Nadal amb tota intenció.)

RORIC: «Què li donarem — al noi de la mare?
què li donarem — que li sàpiga bo?»

(MARIA DELS DOLORS, la qual no veu pas l'escena del caire humorístic on s'ha situat RORIC, preguntaangoixada.)

M.ª DELS D.: D'on surts?

BENET: Del poble.

M.ª DELS D.: Has estat fora tot el matí...

BENET: He anat a esperar aquesta. Atansa't, Floriselli.

M.ª DELS D.: T'acompanya una dona?

BENET: Sóc prou home per a mantenir-la.

RORIC: Benet ha fet via vers la casa, sabedor que allà dins hi ha el Polac.

BENET: No ha sabia. Però millor si hi és. Vés, Floriselli. Diuen que allà dins hi ha el Polac. Et veurà als meus braços...

(La vanitat d'un noi que es madura ell mateix a tot vapor per ésser home, s'ha fet visible en Benet. FLORISEL-LI s'apropa a la porxada amb posats de donzella decandida que va a ésser menada al temple.)

BENET: No siguis vergonyosa, Floriselli...

RORIC: És vergonyosa?

BENET: Per què no?

RORIC: Les dones, amb facilitat de miracle, saben retornar de l'estat d'haver-ho perdut tot a l'estat de quan no els mancava res.

BENET: La vella que tens davant, és la mare. La jove és la meva germana. (Presentació barroera i balbucejant.) Floriselli. El seu nom autèntic és Alda Monti...

FLORISEL-LI: Servitora.

RORIC: I nosaltres? No som presentables?

BENET: Uns d'allà! Faig conèixer a tots la meva promesa...

(Exclamació general. La de MARIA DELS DOLORS és la més viva. Ni BENET ni la FLORISEL-LI s'immunten. RORICriu.)

M.ª DELS D.: Ha dit la seva promesa?

BENET: Floriselli ha fugit del Polac, es penedeix del que fins ara ha fet, i vol ésser meva. Vols ésser meva?

FLORISEL-LI: Solo tua!

RORIC: Es posa massa seriosa, senyora Dolors. No es tracta d'una tragèdia; es tracta d'un sainet. Quin riure!

AMARGA: Pel ridícul ho pot semblar; però en el fons no és sainet: és drama. «Sono tua.» El pobre beneit porta a casa una «penedida del que fins ara ha fet». Què ha fet fins ara, «això» que ens presentes com la promesa?

BENET: No m'entrebanquis, Marga. Per a tu només caben a la casa els «farcells» del Lleó!

AMARGA: Sabem, per declaració pròpia, que ens porta un «farcell»; un farcell de roba ben bruta.

BENET: Orala, no?

AMARGA: Compares? La pobre índia fou venuda pel seu pare a un home. Aquesta s'ha venut ella mateixa a deu mil. És possible que t'hagi passat pel cap barrejar els teus amb dones així?

FLORISEL·LI: Si deixes que m'insultin, me'n vado...

AMARGA: El que «bada» és ell...

BENET: Què «vado», ni què beines. Aguanta. Ets la meva promesa.

(Un silenci. AMARGA canvia de to. JORDI s'ha apartat del grup i seu en un racó amb l'ampolla del conyac prop seu.)

AMARGA: Mare: digueu-hi la vostra, mentre dono una ullada al dinar de Nadal. Heu emmudit?

(MARIA DELS DOLORS es posa a plorar.)

M.ª DELS D.: Què hi puc dir, pobra de mi?

AMARGA: Penseu-ho.

M.ª DELS D.: No res.

AMARGA: Recordeu que un dia plantàreu cara als vostres fills, assabentant-los que la seva gosadia i la seva corrupció passaven de ratlla i que, si volien seguir vivint a casa vostra, calia que tinguessin present que la casa éreu vós, i que vós éreu una mare catalana i que seríeu catalana mentre visquéssiu? Repetiu-ho, mare.

(MARIA DELS DOLORS segueix plorant silenciosament, no contesta.)

AMARGA: Demano que ho repetiu.

M.ª DELS D.: Tu, més que cap, sap que imposar-me m'és un martiri.

AMARGA: Avui. Però..., aquell dia? *(Parla amb amarguesa pregonna.)* No cregueu que aleshores em passés per alt que la vostra virior no era contra tots, i que l'advertència que fèieu no anava a la totalitat dels vostres fills. Fóreu enèrgica per a defensar el petit. Recordàreu que éreu catalana per una parcialització maternal de les que s'imaguen. Voleu dir, mare, que la terra caribe no us torça també a vós?

(MARIA DELS DOLORS abaixa el cap confusa.)

BENET: Amarga, l'escarafallosa, encara viu a la dolça Catalunya, no viu al Caribe. Torna-te-n'hi...

AMARGA: El que tu faries si et trobessis al meu lloc. Si jo man-

qués, em sentiria culpable del crim que esteu cometent uns i altres, tu sobretot. I pensa que, per evitar aquest crim, puc també portar dintre les ventades verdes d'aquesta terra.

BENET: Et fa galopar la solteria.

AMARGA: L'esmentes per doldre't de no tenir una germana tan poc soltera, tan pellingo com la teva enamorada?

(CRISTIÀ treu el cap al porxo. El to alt dels dialogants ha arribat fins a la saleta de la casa, on conversaven el germà, el Polonès i ell. Surt a indagar sense gaire tafaneria; AMARGA, en veure el germà s'enfeina altra vegada, retirant-se vers el fons.)

CRISTIÀ: Parleu molt alt.

JORDI: L'alcohol! L'alegria de la festa màxima de l'any. (*Està embriac.*) Per què cercar el Nadal guajiro blanc de neu, gris de boira, morat de fred, com el nostre? L'acceptem com és. A beure! Arran del mar Caribe, els pastors nadalencs no «fan treure foc a les pedres més altes amb els claus dels seus esclops». Ací hi ha foc arreu!...

(JORDI tentineja i es deixa mig caure en una hamaca baixa que hi ha estesa al cobert.)

CRISTIÀ: El brandy ha produït l'efecte que se cercava. Ha alegrat prodigiosament la festa.

RORIC: L'ha alegrada més Benet que el brandy. Repassa'l de cap a peus! Què li trobes?

CRISTIÀ: El de sempre...

RORIC: Se'ns casa. La Floriselli, o sigui Sirena, no sé què...

FLORISEL·LI: Adda.

RORIC: O sigui Adda no sé què... ha enguixat el pis, i Benet ens la presenta blanca: «La meva promesa»! La seva, he?...

(*Gran riallada de CRISTIÀ.*)

CRISTIÀ: Impossible!

BENET: No veig la raó.

CRISTIÀ: Creia que la nova me la donava l'embriaguesa de Roric, no ell. (*Pausa breu.*) Mare, vós que cerqueu ofici per al petit: feu-lo hortolà, especialitzat en el conreu de tomàtets. Comprenc per què el Polonès reia tan desbocadament quan la Sucre-Roig ha entrat a dir-li una cosa a cau d'orella. Li devia comunicar l'idilli d'Angèlica i Pau... Vull dir... de la Floriselli i Benet...

FLORISEL·LI: Andiamo, «caro». Tutti em són enemics.

BENET: Anar-nos-en quan el Polonès és allà dins? Creuria que fugim. Cristià, fes-lo sortir. Si no ho fas tu, ho faré jo.

(BENET treu la pistola Smith & Wesson que un dia va pertànyer al Caraplana, i es posa en campió de la seva dama. MARIA DELS DOLORS s'abalança al fill.)

M.ª DELS D.: Benet, la teva mare et demana calma...

CRISTIÀ: No hi ha por. Et vull complaure. Polonès!

M.ª DELS D.: Què fas, Cristià?

CRISTIÀ: Complaure el Benjamí de la casa. He dit que no hi ha por. Polonès!

(Surten al cobert el POLONÈS, la SUCRE-ROIG i LLEÓ. Escena. Agrupaments. Fins AMARGA tem. Però no passa res.)

CRISTIÀ: Ves, Polonès. El meu germà petit et vol presentar la promesa.

LLEÓ: Floriseli?

CRISTIÀ: Què, la Floriseli? Adda Tortell..., o el que sigui.

POLONÈS: I s'ha argmat peig presentar-me l'angelical ponesglla?

BENET: No sóc gambosí! Sóc un home!

(El POLONÈS esguarda la SUCRE-ROIG i aquesta esguarda LLEÓ. Després d'un bescanvi d'esguards, esclaten tots en una riallada.)

BENET: De què rieu?

LLEÓ: Del molt home que ets.

POLONÈS: Fings té dona.

BENET: Te l'he presa...

POLONÈS: Og, il·lusió. La tenia presigsament perquè tu me la prenguessis. La idea fou d'ella...

FLORISEL·LI: Bigiardo! Mentider!

(L'accent de la FLORISEL·LI és de veritat. El del POLONÈS, de perfídia. BENET se sent empetitit amb la revelació.)

POLONÈS: Em va dir: «Beneto vol fer coses d'home. Valoritzem. Així em vindrà a robar a casa teva». Og! Og!...

FLORISEL·LI: No el creguis. Parla per gelosia. T'adoro!

POLONÈS: L'adoga! Og! Diga-ho, Sucre-Roig!

SUCRE-ROIG: No puc declarar contra una collega. Nosaltres, les «deixones», som també honrades.

LLEÓ: Tot plegat, una «benetada» ridícula que té la importància d'una punta de cigarreta.

FLORISEL·LI: Guiro, Beneto...

BENET: Deixa'm estar.

LLEÓ: Arracona la teva homenia de gall de poca cresta, germanet Beneto. Cal ésser tomany per a venir a lluir davant

dels seus un arner tan ple de forats com la Floriselli. Aquesta promesa, bé per a una nit d'emgriaguesa i xiximaia. Però presentar-la a la llar..., pataplaf!

FLORISEL-LI: Defendimi, amore.

(BENET *empenta la FLORISEL-LI vers els nopals.*)

LLEÓ: Una promesa que s'ha lliurat a tothom amb la insistència d'aquell que reparteix programes. Uix!

FLORISEL-LI: Has sentit? Contesta.

BENET: Perquè ho he sentit, no contesto. Nosaltres parlarem després... Vés-te'n!

FLORISEL-LI: M'hi fas questo? Infelice! Que me'n en vada?

BENET: Vés. No deixes d'ésser la meva promesa. Jo sé que...

FLORISEL-LI: Fanciullo que ets! Capone! Pendejo!

(FLORISEL-LI *marca sortida, irada i brunzent. En anar a agafar el camí dels nopals, es topa amb un home que possiblement estava espiant. El reconeix i recula, fent un xiscl. L'home és el CARAPLANA.*)

FLORISEL-LI: Il Caraplana! Sei tu? Il Caraplana!

(*La captinença dels presents canvia. BENET engrapa més fort l'arma que no ha deixat de mà. MARIA DELS DOLORS i AMARGA sembla que escoltin esmentar el nom d'un aparegut. Tafaneria. Sorpresa.*)

M.ª DELS D.: El Caraplana?

AMARGA: «Gandurú!»

CRISTIÀ: El Caraplana?

CARAPLANA: El mateix. Tant us sorprèn el meu retorn? No semblo el Caraplana..., però el sóc.

(CARAPLANA *ha entrat al porxo i s'ha fet la figura de primer pla. Esguards encuriosits i esguards punyents. Caraplana no és el d'abans. Li manca el braç dret i ve magrenc i demacrat. Porta una roba pobríssima i un ample capell que es treu amb la mà esquerra. Una vegada tret el capell el deixa damunt de la taula, es fa caure amb els dits la suor del front i parla sillabejant i esguardant-los a tots amb un esguard únic i intensíssim. Silenci llarg. La FLORISEL-LI ha restat. Mentre dura el silenci, FLORISEL-LI es posa altra vegada prou de BENET, en actitud de defensa per si és agredit. Un i altre s'esguarden, agressius també. FLORISEL-LI es remou com per anar-se'n. BENET li acolla el canell dret i la fa restar.*)

CARAPLANA: Bon dia! No els ho havia dit.

(Contestació general al «bon dia» del CARAPLANA. Altre silenci, però aquest més curt. Tothom es va refent de la sorpresa. BENET s'ha redossat prop dels nopals, acompanyat per la FLORISEL·LI.)

LLEÓ: On t'havies fos?

(CARAPLANA fa un gest que sembla un vol de pe-
licà vers el mar. El germà gran pregunta, referint-
se al braç del Caraplana.)

CRISTIÀ: I això?

CARAPLANA: Me'l tallaren a l'Hospital de Caritat de Santa Marta. Allà l'he enterrat.

RORIC: De resultes?...

CARAPLANA: No ho saps, moc de gall dindi? De resultes dels jocs de Benet.

BENET: Dels meus, no. Dels teus.

CARAPLANA: Dels nostres jocs. Cap retret... I matem-ho...

CRISTIÀ: Sabíem que la ferida se t'havia infectat. No sabíem res del braç.

M.ª DELS D.: S'hagués deixat guarir. Portava la mà a l'aire lliure i deia a tothom, mostrant-la: «M'ha ferit un xaval; no val la pena. Ell passà quatre dies al llit d'un trau que li vaig fer. Jo, cap!»

CARAPLANA: Així és. Però repeteixo que ho deixem estar. Em semblava que la ferida era l'equivalent d'una esgarrinxada. I ja ho veu, senyora Dolors.

BENET: Si ens véns a cobrar el braç, estic disposat a pagar-te'l.

CARAPLANA: Amb els teus dos... i la meva pistola? Suposo que ja domines l'arma.

(Riallada de LLEÓ i CRISTIÀ. El POLONÈS i la SUCRE-
ROIG afegeixen la seva a la dels germans.)

BENET: La rialla, altra vegada?

LLEÓ: Conta, Caraplana! Que s'apanyi, Benet.

CARAPLANA: Què vols que conti? Se'm gangrenà el braç de resultes de la ferida infectada, i un veler em va portar a Santa Marta, el port més proper amb metges i Hospital públic de caritat. Ha passat temps d'aquell fet. Mar; sol; dies que volen; hospital; unes germanetes; desig de morir unes vegades, altres ràbia, altres desconhort... (Silenci curt.) Garbellant-ho, he arribat a la conclusió que un home sense braç també viu.

RORIC: Però no pot fer de bus.

CRISTIÀ: Ni de mariner de goleta.

LLEÓ: Ni de galant.

CARAPLANA: Ni de valent. Ara el marrec sóc jo. A l'Hospital, i en els primers dies, fins m'havien de péixer. Eh! Allunyem pensaments tristos. (*Canvi.*) Què hi teniu, als fogons, que flaira tant?...

LLEÓ: L'arròs de Nadal.

CARAPTANA: Nadal, avui?

VARIS: Nadal!

CARAPLANA: No somniava que poguéssim ésser a Nadal. Sense braç es poden fer altres coses. I ves, retorno a Santa Rosa, precisament el dia de Nadal.

LLEÓ: Benvingut.

CARAPLANA: Gràcies.

LLEÓ: A beure, nois! La reunió, malgrat el sol, s'ha posat de color moreu. Suposo, Caraplana, que encara aguantés tirada.

CARAPLANA: Ho provaré.

LLEÓ: Espereu-vos.

(LLEÓ ha entrat a la casa per la porta del primer terme. MARIA DELS DOLORS i AMARGA treballen a la cuina.)

CARAPLANA: Sabut el que jo he fet, us toca a vosaltres contar-me la vostra vida d'aquests quatre mesos.

SUCRE-ROIG: La nostra vida?

CARAPLANA: Veig que el Polonès segueix amb les macarulles.

POLONÈS: Amb una. Espegant qui me la pren perg engegar-la. Sóg comerciant i no «frutinguilis». Vostès són «perforrats»; «zum-zums».

(El POLONÈS indica el que vol dir amb gestos estrafolaris. Rialles. Escena moguda. Retorn de LLEÓ. Porta tres ampolles de licor. El segueix ORALA, amb una safata plena de copes, que deixa sobre un banquet del cobert. Després ORALA torna a sortir.)

LLEÓ: Perquè esculliu: Gin, whisky, anisat. Proposo una copeta a la salut dels nuvis...

POLONÈS: Per l'ensisadoga!

CRISTIÀ: Para la copa, manxol. Roric, omple la del Benet, i bevem. Desitja'ls eterna felicitat, Caraplana...

CARAPLANA: Que siguin feliços... i que conservin el braç.

(BENET, desafiador, ha acceptat la copa i n'ha emplenat una que ha passat a la FLORISEL·LI. Aquesta la refusa, però BENET s'imposa. En aixecar CARAPLANA la seva copa, la ràbia frenada i l'odi que amaga li fan apretar el vidre tan nerviosament que se li trenca als dits.)

- RORIC: Què fas, Caraplana? Esmicoles la copa?
- CARAPLANA: Vidre trencadís, com la mateixa Floriselli.
- BENET: Vidre trencadís?
- CARAPLANA: Boirina entre els dits.
- BENET: Entre els teus, que esgardisserien i no poden. Et revincles com una serp que s'escanya, sense poder picar, i que sent que el seu propi verí li corre boca endintre. Clava't tu mateix el fibló que ja no pots clavar als altres...
- CARAPLANA: Que ja no puc clavar als altres?...
- BENET: No!
- CARAPLANA: Dignes millor... que ja no vull clavar als altres.
(*És visible l'esforç que fa el CARAPLANA per a no deixar traspasar l'odi que l'abranda.*)
- CARAPLANA: «Réquiescat in pace», el Caraplana. Mort i al canyet. Aviat li sortirà la bondat que porta a dintre, convertida, sobre la tomba, en tofes de malva-roses.
(*AMARAGA trenca l'escena marcadament.*)
- AMARGA: El dinar gairebé està llest. Prou retrets: oblit. Algú de vosaltres em vol ajudar a parar la taula?
- CARAPLANA: Jo... si puc.
- RORIC: Jo, Marga.
- AMARGA: Fes-me un favor, Cristià. Dignes a Orala que tanqui la botiga. Voleu dinar ací o dintre casa?
- CRISTIÀ: Ací!
(*Sortida d'AMARGA i RORIC. CRISTIÀ surt també, i abans contesta a la seva germana. LLEÓ assenteix en el voler de CRISTIÀ: preparen la taula de Nadal al porxo. BENET i la FLORISEL·LI desapareixen junts pel camí sorrenc de darrera els nopals i cactus, sense que uns se n'adonin i altres en facin cas. Entre els que no se n'han adonat hi ha MARIA DELS DOLORS.*)
- LLEÓ: En el porxo corre sempre un xic de llebetjol. Queda't a dinar, Caraplana. És Nadal. Quedi's, Polonès...
- POLONÈS: Og, no, no! A casa em faig obrir tres llaunes de «xucrut». Og. I salsitxes fumades. Bo! Després whisky. Bo! I després l'hamaca. Bo, també. La Sucre-Roig em fagà vent. Anem. La Floriselli i el seu promès ja són fora...
(*MARIA DELS DOLORS ha oït el que diu el Polonès i es tomba, cercant Benet. No el veu i es queda erta, sense mots a la boca. El que té a les mans li cau.*)
- POLONÈS: Els desitjo una Santa Claus fegicíssima. I entesos, eh, Lleó?
- LLEÓ: Entesos.

(El POLONÈS surt a grans gambades. La SUCRE-ROIG l'encalça. Un silenci. MARIA DELS DOLORS segueix immòbil, concentradíssima. AMARGA i RORIC entren al cobert portadors d'una taula que colloquen en el lloc més lliure. Damunt la taula hi ha unes tovalles plegades i un porró: ORALA compareix amb un rastell de plats. Després va i ve. AMARGA para la taula.)

CARAPLANA: Dinaré de gust. Fa dies que no menjo gaire...

(AMARGA s'adona de l'actitud de la seva mare.)

AMARGA: Què us passa, mare? Mare!

M.ª DELS D.: Benet ens ha deixat...

LLEÓ: Bon vent. Aquest Benet ens resultarà el borreu de la família (*Canvi.*) Un altra copa, nois?

CRISTIÀ: Una altra... I a seure. Que cadascú es porti la cadira. Tu, no.

CARAPLANA: Jo, sí. Es tracta només de portar una cadira.

(Sortida a cercar cadires. Moviment. Entrada ràpida.)

M.ª DELS D.: Benet, fill meu...

AMARGA: Retornarà, mare! Tenim casa amb portes obertes...

CRISTIÀ: Tothom a taula. I Jordi?

TOTS: Jordi! Jordi!

(En trobar-lo, l'agafen i el colloquen a taula. JORDI no sap on és ni què volen d'ell.)

AMARGA: Seieu, mare!

(MARIA DELS DOLORS, amb obediència d'autòmata seu al cap de taula, seguint la indicació d'AMARGA. Els altres prenen també seient. LLEÓ agafa el porró i va a buidar-hi el licor, fent barreja. AMARGA s'hi oposa.)

AMARGA: En el porró hi vull només aigua, ja que ací no tenim vi del nostre. Els licors per a vosaltres. Orala, porta el pa blanc. L'he pastat expressament per a aquesta festa. Pa de farina de blat.

(Tots s'han assegut al voltant de la taula. AMARGA segueix dempeus a punt de servir.)

LLEÓ: Quina calda! Ni un bri d'oreig.

CRISTIÀ: I quina solitud. No es veu una ànima per tota la platja.

AMARGA: Senyor, beneeix en aquesta gran diada teva una taula d'emigrats. El Nadal dels tròpics no s'assembla pas als

Nadals de Catalunya, ni la nostra llar té aspectes de les d'allà. Hi manca la pau, fins en aquest dia. Fes-te present entre nosaltres dolç Jesuset. Et recordem nat en una establia, també sense llar, també errant com els d'aquesta casa, perdut sota l'ampla estelada de la nit de Betlem. Sigues tu, Jesuset, bon Jesuset, l'estel que ens guiï.

M.ª DELS D.: Sigues tu, Jesuset, bon Jesuset, l'estel que ens guiï.

(Els sanglots de la mare semblen ofegar la preguera d'AMARGA. La filla es conté i vol començar a servir el dinar, serena, malgrat li rellisquin les llàgrimes cara avall. No pot, i dissimula aconhortant la mare.)

AMARGA: Mare, no ploreu! Assereneu-vos. Avui és Nadal! Nadal! Com remoreja el mar!

(Sol reverberant. Tumult profund d'onatge.)

(Obscuretat completa.)

(En acabar-se d'enfosquir comença el redoblar monòton del tam-tam. Aquesta vegada un tam-tam més lent i més llunyà que el de la nit de la cum-biamba. La VEU DEL CARAPLANA, també allunyada, anuncia.)

VEU DEL CARAPLANA: Carnestoltes! Màscares!

(Segueix el redoblament del tam-tam. Una resplendor blava mostra la gran cara Caribe. L'haviem vista presidint una nit enrogida, la del ball africà importat. Ombra. Mar d'esses múrries i tabals d'aigua. La calma abissal que hi ha avui en la nit guajira, angoixa. Tam-tam. El so del tabal rata la quietud cavernosa. La VEU DEL CARAPLANA es torna a oir, aquesta vegada més propera.)

VEU DEL CARAPLANA: Carnestoltes!

(Surt de l'ombra l'INSPECTOR DE POLICIA. No és un inspector del país: és nord-americà. Ve acompanyat d'un altre INSPECTOR — aquest autòcton— i d'una MÀSCARA. Els tals es paren davant la porxada de la casa dels catalans. L'INSPECTOR ianqui fa brillar un moment la llum d'una «delco» de butxaca. I pregunta.)

INSPECTOR: O kay! Viuen ací?

(La MÀSCARA assenteix, sense dir un mot. Entra el CARAPLANA.)

CARAPLANA: Màscares!

(CARAPLANA es dirigeix a l'INSPECTOR.)

CARAPLANA: Una per a vostè, si li convé no ésser conegut!

INSPECTOR DEL PAÍS: Al contrario. ¡Que nos conozcan!

CARAPLANA: Un dels de la companyia va tan tapat..., o tan tapada... *(Canvi.)* Tinc màscares d'hipopòtam; de tigre; de noia amb galtes rialleres; d'indi «motilo»; de hiena, l'animal nocturn per excel·lència.

(Al lluny sonen trets. CARAPLANA es tomba vers el cantó d'on li sembla que els trets han vingut. La MÀSCARA i els INSPECTORS desapareixen.)

CARAPLANA: Trets? I desaparició d'espectres de carn i ossos? Els que tant volien ésser coneguts, s'han fos.

(CARAPLANA somriu. El soroll dels trets ha fet sortir AMARGA de la casa. Compareix a la porta del cobert.)

AMARGA: Trets?
CARAPLANA: M'ho ha semblat.
AMARGA: Ets tu, Caraplana?
CARAPLANA: I sense careta, malgrat vengui màscares i en sigui dit. Hom es guanya la vida amb el que pot. Tinc màscares de talp; de donzelles d'allò més intactes; màscares d'adolescents de cor dolç; màscares de violinista... (*Crida.*) Màscares! Carotes!
AMARGA: No cridis! En altres nits, damunt aquests sorrals se senten les petjades de la solitud. Avui..., no sembla que ens despertem d'un mal son, sembla que ens adormim vers un mal son. (*Canvi.*) Qui ha encés llum, ací?

CARAPLANA: Jo.

(*CARAPLANA encén una llanterna de mà igual a la que ha encès l'INSPECTOR. L'apaga de seguida. ORALA travessa l'ombra i es col·loca al centre de la màscara Caribe, il·luminada amb llum blava.*)

CARAPLANA: D'on surts, índia? Fa poc que et movies en els falutxs. Fas de centcames arran del cobert de la casa que t'aixopluga?

ORALA: També vós centcames. Falutxs. Jo, vist!...

CARAPLANA: El que ven màscares ha de córrer d'un cap de carnaval a l'altre. Tinc màscares de muller blanca; de xiconet tendre, de voltor...

(*Espeteguen altres trets; no junts, espaiats. Vénen del cantó del mar.*)

AMARGA: Què s'hi amaga, sota la indiferència d'aquesta nit?

CARAPLANA: Og! Og! Com diu el Polonès. Vés a saber-ho. Indis que hauran entrat a algun pati a furtar gallines. El indis lle-drunyen sempre que poden.

(*Un silenci. Angoixa. CARAPLANA el trenca. La seva veu s'arrossega com vol d'au nocturna.*)

CARAPLANA: Tots els indis de la Guajira saben el còdex del cacic Ousiambuco:

«Un indi ja moribund,
al seu fill aconsellava:
Recorda sempre, fill meu,
que un bé amb un mal es paga.

Si fas camí i trobes casa
on et vulguin donar hostatge,
roba el que et vingui a la mà,
i escapoleix-te a l'albada.

Si algun blanc vol que li ensellis,

el cavall en què cavalca,
deixa-li la cingla fluixa,
i que se'n vagi al diable.

Si el que et fa d'amo és un negre,
serveix-lo per interès
i el que et mani fer al dret
fes-ho tu sempre al revés.

Els consells que et dono, fill,
són dictats per la raó.
Si no els compleixes, que et mati
la meva maledicció.»

Ai, indis de la guajira! Són salvatges, tant si són de la tribu d'Uris com de la dels Hispuanes; tant si viviu a prop del riu Ariguaní, on els xiulen per fer venir el vent, com si són dels que naveguen a peu sobre el tormentós mar d'arena del Macuira. (*Canvi.*) Màscares!

- ORALA: Vós traïdor, vós! Indis, no! Traïdor, vós!
CARAPLANA: Venien amb mi els Inspectors de policia?
AMARGA: Inspectors de policia? Era un d'ells el que ha encès la llanterna!
CARAPLANA: El que semblava ianqui. Els acompanyava un disfressat.
AMARGA: M'has dit que havies encès tu.
CARAPLANA: Per treure't els nervis.
ORALA: Ell, traïdor!
CARAPLANA: Traïdor un pobre comerciant de carotes?
ORALA: Orala sap! Gandurú!...

(*Entra BENET. Ve com si tingués por que el seguissin. Porta el revòlver a la mà. L'ha engegat. Gran crit d'AMARGA en veure'l.*)

- AMARGA: Ets el dels trets?
BENET: Acaba de passar el que mai no havia passat a Santa Rosa. M'han pres el contraban...

(*CARAPLANA es fa present. Parla amb untuositat, deixa amb la paraula un rastre babós. BENET no havia vist sinó la seva germana. En adonar-se de CARAPLANA, reacciona.*)

- CARAPLANA: T'han pres el contraban?
BENET: He parlat de contraban?
CARAPLANA: Un contraban val diner.
BENET: He parlat de contraban?
CARAPLANA: Millor! No t'has de mostrar tan pugnaç amb mi. Els indis temen moltíssim que se'ls fiquin abelles al cervell. Una vegada dintre, qualsevol sap si hi fan mal o soroll de tam-tam.

BENET: Guarda la teva hipocresia per a altre. T'enfonso un plom si no marxés a trot llarg.

(AMARGA abraça BENET privant-li l'acció.)

AMARGA: Benet!

CARAPLANA: Es poden tenir moltes raons sense que es tingui la raó. Les raons dels dos braços, del revòlver, de la joventut: raons, no la raó.

(CARAPLANA desapareix. El seu crit el denuncia allunyant-se.)

VEU DE CARAPLANA: Inspector que sembla ianqui roda per les platges de Santa Rosa. Màscares!

(Pausa. MARIA DELS DOLORS ha sortit al cobert de la casa. BENET es frenetitzà més. Silenci.)

BENET: Mancava la mare. Per què us heu llevat?

M.ª DELS D.: Volia saber...

BENET: A dintre! No s'ha de veure que a casa hi hagi moviment. I si algú pregunta, no sabeu res, ni del dogre, ni del que faig, ni del que visc.

(BENET surt. Altre silenci curt, aquest d'indecisió i sorpresa. MARIA DELS DOLORS pregunta a la seva filla.)

M.ª DELS D.: Què té?

AMARGA: M'acaba de confessar que li han agafat un contraban. Però crec que deu haver-hi molt més. Obeïm. Entrem a casa.

(Mare i filla entren a la llar. ORALA resta centrada i concentrada davant la màscara Caribe. El tam-tam segueix fins que altra vegada s'ha fet l'obscuritat.)

ORALA: Gandurú!

(La veu d'ORALA és gairebé imperceptible. La crida del CARAPLANA, pregonant encara les màscares i anunciant el carnaval, aleja en la nit.)

(Fosca.)

(Aclareix després d'uns minuts i ens tornem a trobar en el rafal de la casa dels catalans que viuen a Santa Rosa, petita badia de la península colombiana de la Guajira. Encara no s'ha fet de dia. Hem passat de la mitja nit a l'última hora dels galls. El cel de febrer és ple d'estels que guspiregen, brillants i altíssims. Calma de matí i perfum de claror encara no arribada. Quiquiriqueig llunyà. El cobert està sol. Entren, a pas lent, CRISTIÀ i LLEÓ. L'un i l'altre mediten i vénen pregonament encaboriats. CRISTIÀ s'asseu. LLEÓ esguarda vers el cantó del mar.)

- LLEÓ: Si la batuda anava contra nosaltres, ens hem salvat.
CRISTIÀ: Crec que hi ha un inspector dels Estats Units.
LLEÓ: Alerta. Has vist el Polonès?
CRISTIÀ: L'he vist i no l'he vist. Crec que en veure'm ell s'ha fet escàpol com no volent contacte...
LLEÓ: M'ha semblat ullar-lo barrejat amb la policia. *(Para de parlar en sec.)* Muts! Cruix l'arena...

(CRISTIÀ s'ha aixecat i tira un raig de llanterna vers els nops. Apareix RORIC, opac com un mirall enllotat.)

- CRISTIÀ: Roric!
LLEÓ: Avant. Què?
RORIC: Hi ha hagut brega forta en les gabarres del Gui, car no es volien deixar registrar. Els han pres cinc o sis peces de seda de contraban. Han registrat totes les gabarres del moll i fins els gussis i les llosardes dels salanquers. *(Silenci.)* Sembla que no els interessa el contraban que es fa correntment en aquest lloc de frontera. Cerquen altra cosa.

- LLEÓ: Què pot ser?
RORIC: És el que em pregunto. Quan s'aproparen al meu falutx jo ronxava com un beneit, somniant que, per al Cara-plana, hauria estat una felicitat haver estat estel de mar i no home. Els estels de mar, en les seves lluites amb els eriçons, poden perdre quatre dels cinc braços que tenen. Els altres els tornen a créixer.

(BENET ha entrat al cobert, sortit de la casa per la primera porta de l'esquerra.)

- BENET: Parleu massa alt i la nit té orelles.
CRISTIÀ: Roric contava coses de les seves.
BENET: Us he donat l'alerta.
LLEÓ: M'empitarren els fums de manaire que et dones. Ho sents?

- CRISTIÀ: No us esbatusseu. (*Pausa i canvi.*) Com has sortit del registre?
- BENET: M'ho han pres tot, i no del dogre. M'ho han pres del cau. El coneixen. (*Altra pausa.*) Com us ha anat a vosaltres?
- LLEÓ: No ens han pres res.
- BENET: Sort..., o joc brut. (*Nova pausa.*) Sou els que m'han denunciat?
- LLEÓ: Vas per mal camí, Benet! I jo tinc males puces. Consti que venia dispostat a espinyar-te els musells per la faisó voraç que tens de treballar. No ho faig perquè ja portes la teva. Et dic, això sí, que en el pecat trobes la penitència. Em plau que topis amb la vida i que et cruixin els ossos.
- BENET: No ho dubto. He arribat avui a la tarda. Vosaltres arribàreu abans-d'ahir. Es veu que la policia m'esperava a mi.
- LLEÓ: T'he dit que nosaltres no portàvem res. Tu ho saps, car ens tornares a prendre la mercaderia que anàvem a cercar.
- BENET: Vosaltres anàreu no sé on. Jo vaig anar a Curaçao.
- LLEÓ: A fer-nos el fet.
- BENET: M'adono en aquest moment que he caigut en un parany que tu m'has posat. Quin? Vaig anar a Curaçao...
- LLEÓ: A enxarxar un carregament que nosaltres crèiem que hi havia.
- BENET: Una cosa així... Per què negar-ho? Un carregament que vosaltres sabieu que no hi havia.
- LLEÓ: Ens acuses de treballar amb trapa?
- BENET: Deixo en clar la trampa vostra, i comprenc que et valgueres d'un còmplice per arponejar-me. Em feres anar a l'illa holandesa a cercar el que no hi havia, car jo vaig fer un viatge gairebé nul. Mentrestant, vosaltres...
- LLEÓ: Érem a La Guaira.
- BENET: Que hi havia a La Guaira?
- LLEÓ: Anxova confitada, última novetat alimentícia. Porta totes les vitamines. No hi teniem res a fer a Curaçao ni per les seves engires. Això, tu...
- BENET: Això jo..., que vaig fer la travessia seguint el rastre fals que em féreu insinuar.

(Entra l'INSPECTOR DE POLICIA, l'aparentment nord-americà. Roric l'ha vist, però, en anar a avisar, no li ha estat possible per no cridar més l'atenció. L'INSPECTOR ve amb uns GUÀRDIES DE MAR, amb l'INSPECTOR autòcton, que ja hem vist. L'INSPECTOR foras-

ter avança. Els acompanyants resten fora, en el sorral.)

INSPECTOR DE POLICIA: Però va fer la travessia...

(Benet se sorprèn. Malgrat la sorpresa, contesta sense immutar-se, no sense que abans esguardi els seus germans. Tem l'emboscada.)

BENET: Ho confesso! Vaig anar a Curaçao.

INSPECTOR DE POLICIA: Cercant...?

BENET: El que trobés...: anxova confitada, si vostè vol, l'última novetat alimentícia descoberta pels meus germans, i que té totes les vitamines.

INSPECTOR DE POLICIA: Very well! Diré a vostè què va anar a cercar a Curaçao: petroli.

BENET: Em sorprèn que em parli de petroli!

INSPECTOR DE POLICIA: Sorprendria més que vostè confessés.

CRISTIÀ: Benet no feia aquest negoci...

INSPECTOR DE POLICIA: Qui, doncs, el feia? El feien vostès dos?

LLEÓ: Nosaltres?

INSPECTOR DE POLICIA: Nit passada, submarins, sospitosos uns d'espionatge, es revituallaren petroli prop Cap de Vela. Ho sabien, eh? O.K.

CRISTIÀ: Vol dir, senyor Inspector? La nit passada es picà molt la mar perquè els vaixells es poguessin apropar als penyassegats del Cap de Vela.

INSPECTOR DE POLICIA: Coneix alguna cosa?

LLEÓ: Què ha de conèixer, com no sigui les roques del Cap de Vela, i el saber que la nit passada l'onatge era crespant...

INSPECTOR DE POLICIA: Deixi contestar el seu germà.

CRISTIÀ: En conec el que ell ha dit.

BENET: Em plauria que m'assabentessin per què se m'acusa a mi de fer contraban de petroli, i no s'acusa als altres...

INSPECTOR DE POLICIA: Fa dies policial atenció cau sobre vostè. No la del país...

BENET: La seva. L'extraordinària de les costes del Caribe. *(Silenci curt.)* Sobre mi, especialment?

INSPECTOR DE POLICIA: Dedicat vostè contraban amb fervor desconegut...

BENET: Desconegut en un lloc com Santa Rosa, on ningú no fa res més que passar frau?

LLEÓ: Utilitzi'l, senyor inspector. És possible que el noi denunciï tots els mariners del poble.

BENET: Perdo el cap en sentir-me acusat de negocis absurds. I més per un inspector estranger.

LLEÓ: Això passa als infants que es fiquen en el cap el que només poden fer els homes.

BENET: Maleït sigui! Que no sóc bou de «sabana», ni porto banyots que m'hagin posat postissos! No m'acorraieu!

INSPECTOR DE POLICIA: Stop. Calgma! Obri d'una vegada portes casa. Vagi, vostè. (A RORIC.) Daguera escolten. No tot carnaval...

(Un silenci. RORIC ha anat a obrir la porta de la casa. Darrera la segona porta de l'esquerra hi ha, escoltant, MARIA DELS DOLORS i AMARGA. Les dues dones estan tan espaordides i sense esma, que ni l'ordre de l'INSPECTOR les ha empentades a fer-se presents. Va anunciant-se el dia.)

LLEÓ: Escoltàveu?

AMARGA: Sí.

CRISTIÀ: Són la meva mare i la meva germana.

BENET: Mare, se m'acusa de passar contraban de petroli a submarins desconeguts.

M.ª DELS D.: I és cert?

BENET: No.

INSPECTOR DE POLICIA: Cosa més greu contraban petroli; greu molt: suministre petroli naus pirates.

BENET: Fals.

INSPECTOR DE POLICIA: I disparar contra agents...

BENET: On tinc la pistola? (Ara, el seu accent no té pas el to de veritat de les altres vegades.) Cerquin-la on vulguin. Fins dintre la casa.

M.ª DELS D.: Els meus fills són honrats; gent de llar...

(Gestos. L'INSPECTOR espolsa les mans com ho fan les aus amb les ales.)

INSPECTOR DE POLICIA: Tothom honrat fins que es demostra contrari. Ací, llar? Not. Cobert. Arena. Mar Caribe. Nopals, golerers indis. D'on sou?

M.ª DELS D.: Catalans!

INSPECTOR DE POLICIA: Llar? «Home»? Cerquen què, ací? Money! Diner. Per money, tot. Oh! No deixar terra per fer llar: per fer gold, or. I per or, fer qualsevol cosa. Benet ve amb nosaltres.

(L'INSPECTOR fa senya a Benet que s'ha de donar per pres.)

M.ª DELS D.: Pres el meu fill?

CRISTIÀ: Crec que el senyor inspector s'equivoca.

INSPECTOR DE POLICIA: Vol vostè venir? All right. Equivoco? Parli...

LLEÓ: Si Benet és innocent, tornarà de seguida.

AMARGA: Dubtes que ho sigui?

(LLEÓ arronsa les espatlles i no contesta.)

INSPECTOR DE POLICIA: Ignocent? Not. En goleta seva senyals petroli.

BENET: Mentida!

INSPECTOR DE POLICIA: Mentida? Lie, not. Proves!

BENET: Que parlin els mariners del meu dogre.

INSPECTOR DE POLICIA: Fugits.

BENET: On?

INSPECTOR DE POLICIA: Mar! Manaure! Ahuyana! Por. Mar, corners: racons.

BENET: Celebraran carnaval, però no han fugit. Al vaixell hi havia guàrdia.

INSPECTOR DE POLICIA: Yes, guàrdia. Guàrdia portin. Well!

(L'altre INSPECTOR porta un negre mig nu i mig vestit a la marinera; un negre embotornat, amb més posats de rata de port que d'home de travessies. És dels que mai no esguarden fit a fit. Ni el blanc de les dents pot mostrar; té la boca podrida.)

L'ALTRE INSPECTOR: El guàrdia del seu dogre...

BENET: Guàrdia del meu vaixell, aquest? No!

NEGRE: Sí!

BENET: No!

INSPECTOR DE POLICIA: L'hem trobat servei vaixell. I ell diu: sí!

BENET: Dic que no. És possible que se m'acusi basant-se en tals falsedats?

INSPECTOR DE POLICIA: Falsedats? Not. Plena marques petroli, barca! El guàrdia, posat vostè, mentre amagava petit contraban furanques tunes. Descobert tot...

(BENET, davant les acusacions que li cauen damunt s'exaspera i no sap què contestar. Això fa que es determini a sortir del pas sigui com sigui.)

BENET: Anem on vulgui, si ho han descobert tot. Veig que les xarxes amb què em volen pescar són ben gassades. D'on ve el cop? A qui preguntar-ho, si ací no hi ha consciències? Vostè ho ha dit: entre tanta arena, sota tant sol, se cerca fer diner: or. Arran del mar Caribe és molt difícil aixecar-hi una llar..., i més per a forasters. Els que hi vivim fem qualsevol cosa, som qualsevol cosa!

M.ª DELS D.: Nosaltres, no!

BENET: Feu-ho entendre a l'inspector, mare. Jo, contrabandista de la pitjor mercaderia: petroli per a submarins pirates? Cinc bales al cap o la cadira elèctrica. Aquests... Bé..., aquests són bones persones, són caribes honorables. Ca-

talans, sí, però catalans en altres dies. Ara tots som d'ací. Vivim tan lluny de Catalunya!...

(Prop dels nopals s'ha format un grup on hi ha JORDI, disfressat amb una mena de dominó, la careta a la mà, i mig embriac. JORDI va acompanyat d'una màscara. Hi ha també una altra màscara tapadíssima, la que s'havia vist amb l'inspector. A primer terme del grup hi ha el CARAPLANA, venedor de carotes per a carnestoltes, i amb mercaderia al punt de vendre, malgrat l'hora que és de l'alba. És clar del tot i el sol va a sortir. Benet, en anar a deixar el rafal, s'adona del grup i segueix el seu comentari.)

BENET: Vegi, senyor inspector, dos més d'allà. Catalans, també, i qualsevol. Un d'ells arribà sensitiu, amb llibres de versos a la butxaca i escruixint-se de les nostres vides. Vegi'ls. L'altre... l'altre ja va néixer guajiro... *(Silenci breu i canvi de to.)* Caraplana: Que hi tens a veure, amb la denúncia?

CARAPLANA: El que assegura el teu germà Lleó és ben cert; no passes d'un infant.

BENET: És també d'infant demanar-te que diguis si creus que faig contraban de petroli?

CARAPLANA: Mai no m'he ficat en negocis d'altres.

BENET: Ho creus o no?

CARAPLANA: Què sé! Has negat que tinguessis pistola i ets amo de la meva. *(Rialleta.)* Es fa el que es pot i sense escrúpols, a la Guajira.

BENET: Es fa el que es pot i sense escrúpols, fins servir-se amb eficàcia del braç mànxiol.

(BENET, amb moviment ràpid com el seu pensament, agafa amb una revolada el NEGRE refusat guardià del seu dogre, el col·loca davant del CARAPLANA i l'interroga.)

BENET: Coneixes aquest?

(El NEGRE fa amb la mà un gest vague sense contestar.)

BENET: I tu, Caraplana: el coneixes?

(CARAPLANA repeteix el gest vague que ha fet el NEGRE.)

CARAPLANA: El conec, així..., com em coneix ell.

BENET: Us coneixeu així..., i possiblement heu pres contacte així...

(BENET repeteix els gestos que han fet el NEGRE i el CARAPLANA.)

BENET: Vinc amb vostè, senyor inspector. *(Un silenci curt.)*
Deixo a la vostra mà, mare, preguntar a Lleó i a Cristià si ells creuen que puc fer contraban de petroli.

CRISTIÀ: Nosaltres, no.

INSPECTOR DE POLICIA: Petroli caigut del cel: bluesky, en el Cap de Vela. Ningú.

BENET: Creus, Lleó, que faig contraban de petroli?

LLEÓ: Què he de creure!...

BENET: Era hora que et pogués treure una paraula més precisa que les que abans havies dit i que les del Caraplana. Que el mànxol vulgui que el meu cap li pagui el braç, m'hi avinc. No m'avindria que em sacrificués un germà meu. Anem.

M.ª DELS D.: Fill! Vinc amb tu!

INSPECTOR DE POLICIA: Dones; suplicants; desespers... Not! Not!

(L'INSPECTOR indica amb el gest que no vol que l'acompanyin. Va a sortir el sol. Han desaparegut gairebé tots els estels. Magnífic crepuscle matutí.)

AMARGA: Deixeu-lo; no li faran res. El meu germà pot ésser un jove que ha madurat de pressa, però no arriba fins on no es pot arribar...

INSPECTOR DE POLICIA: Benevolència de sister, germana. I trets? I braç Caraplana? I contraban? Quan es roda..., roda? Yes!..., no se sap fins on es pot arribar. I aquest ha rodat. Va!...

(L'INSPECTOR, per a expressar-se, s'ha ajudat amb les mans, car sovint no troba la paraula que precisa. Després, mana. BENET i els POLICIES es posen en marxa. Els que contempen l'escena fan dos grups: un prop dels nopals i un altre prop del porxo. Es veu que el NEGRE vol parlar amb CARAPLANA. No ho pot fer, car l'INSPECTOR el crida.)

INSPECTOR DE POLICIA: Sailor. Mariner! Amb nosaltres.

(El NEGRE segueix al POLICIA. MARIA DELS DOLORS sanglota.)

M.ª DELS D.: Fill meu! No et veuré més...

(Els dos grups han seguit amb els ulls, diversament emocionats, l'emportada de BENET. CARAPLANA es desplaça del grup on era i es posa a frec del camí que passa arran la matollera de cactus. La satisfac-

ció és visible en la seva cara. Amb una estirada convulsa sembla que es vol treure del damunt la nyerra. Llença les caretes. Allarga hostil el braç que li resta. Es mou anellat com serp. La mà se li clou amenaçadora. Una MÀSCARA que surt de darrera els nops li clava una sageta amb gran força al costat esquerrà. El CARAPLANA fa un crit i es cargola. Ha giravoltat per veure d'on ve el cop, però la MÀSCARA ha desaparegut. Vol parlar i la seva veu se li fon a la gorja. Els grups s'han girat tots vers CARAPLANA. Esbalaïment que dóna temps a la MÀSCARA occidora a desaparèixer d'un tot. LLEÓ arrenca les caretes als disfressats que hi ha en el grup. La que acompanya a JORDI és la SUCRE-ROIG. La que ha vingut primer amb els INSPECTORS és la FLORISELLI. El CARAPLANA, en una convulsió suprema, s'ha arrancat la sageta caribe i l'ha tirada lluny. La recull JORDI i resta esguardant-la amb molta atenció. Va a parlar, però calla. LLEÓ crida als que s'allunyen. Després s'apropa al CARAPLANA.)

LLEÓ: Senyor inspector. És mort! L'han mort! Una sageta amb curare, verí de serp mapanà i suc d'herbes musques. Falconada del Caribe! Gandurú!!

(Dia amb sol brillant. El CARAPLANA jau damunt l'arena, estirat entre les màscares que venia.)

ACTE TERCER

La mateixa cambra del primer acte, en la casa dels catalans que han anat a raure a Santa Rosa de la Guajira, arran del mar Caribe. L'aspecte de la casa no ha canviat, halgrat els nou mesos que portem d'haver fet la seva coneixença. Li dóna, però, un aspecte divers la fosca del dia, un dia de tempesta i pluja del mes d'abril. El ruixat cau violent i el soroll de l'aigua del mar és tro entre trons. Les finestres de la cambra són tancades. Ha oberta la porta del fons i, per ella, es veu l'obscuritat del cel i la violència del xàfec. Llampecs seguits. Terrabastall de tronada.

(A peu dret, arran de la porta esbatanada, fan grup: CRISTIÀ, LLEÓ i el POLONÈS. El POLONÈS té la cara girada vers la platja. Com si la tempesta li tanques la boca. CRISTIÀ és el que es veu més capficat. Damunt una de les taules de la cambra hi ha un llum de petroli encès. Som a mig matí. Llampec moradíssim i tro retrunyent. Ruixat desfet. AMARGA, seguida de JORDI, travessa la cambra i van a fora; recullen en barrils aigua de pluja. Les seves robes són xopes. Porten impermeables protectors, però serveixen poc en els aiguats de la Guajira.)

AMARGA: Ho manegaré sola.

JORDI: Sola no podrà tragar els dos barrils plens.

AMARGA: Encara no s'hauran omplert.

(JORDI i AMARGA surten per la porta del fons. CRISTIÀ, nerviós, passeja per la cambra.)

CRISTIÀ: Què fa aquest llum encès?

LLEÓ: Llostreja a quarts d'onze del dia.

(Cristià apaga el llum. No pot estar quiet.)

CRISTIÀ: La Sucre-Roig ens perjudicarà. Seria millor...

LLEÓ: Enmig del mar no es pot canviar de bergantí: cal salvar el que es timoneja.

(AMARGA passa per davant la porta en tràfec de ramassada d'aigua. Somriu als del collotge secret, no se sap si amb befa o amb ironia.)

AMARGA: Ai, un ruixat com aquest dues vegades al mes!

POLONÈS: La seva germana em posa frenètic. Og! Riu amb les dents; no amb la boca...

(Pausa curta.)

LLEÓ: Marga sospita.

POLONÈS: Aga se n'adonen? Són de la pasta del Benet: Carqui-nyolis.

LLEÓ: No he deixat d'estar a l'aguait.
POLONÈS: Aguait de còlit: caça tan atent els mosquits que no veu que la boa el caça a ell. (*Pausa curta.*) La cosa no ruglla; no marxa, no va bé. El fracàs de la Sucre Roig... Segse que ho puguin precisar, em sembla que a vostès se'ls ha escapat algun mot imprudent.

LLEÓ: Res.

POLONÈS: Vostè no; Cristià!

CRISTIÀ: Per què se m'havia d'escapar a mi i no a ell?

POLONÈS: Embriagueses.

LLEÓ: Des de l'agafada del Benet no ens embriaguem...

POLONÈS: Un dia, un desconegut els volgué fer beure.

LLEÓ: D'una hora lluny vaig llucar que era policia. «No bec en copa de vidre, li vaig dir, bec en copinya de les que han contingut perles, xarrupo els ous sense trencar la closca.»

CRISTIÀ: De part dels de fora no ens hem esllavissat, però per part de dintre... Hi ha moments en què el cor em salta i el ganyot se'm nua, de saber en Benet a la presó.

POLONÈS: Sentimentalisme? Consciència? Remorgdiments? Carrincloneries velles. Money!

CRISTIÀ: Cal tenir el cap en punxa per a deduir-ho tot a bitllets de banc. (*Curt silenci. Pregunta viva.*) És polonès vostè?

POLONÈS: Interrogació singularíssima. Per què me la fa?

LLEÓ: Cristià no s'expressa fàcil. Està habituat a la conversa dels mariners en el trencall que volta el buc de la goleta que era nostra. Parla com si obrís el pitxolí d'un barraló: allà va el que ragi.

POLONÈS: Excuses? Perg què m'ho demana, si sóc polonès? Vol que sigui rus? Vol que sigui txec?

CRISTIÀ: Vull saber amb qui tracto, què carai!

(*JORDI compareix a la porta. Canvi d'actitud en els de la cambra. JORDI mou un barril ple d'aigua i el passa vers el cobertet.*)

JORDI: L'aiguat emplena els barrils molt de pressa. Tant de bo poguéssim curullar totes les cisternes.

CRISTIÀ: Tant de bo!

(*Sortida de JORDI. CRISTIÀ ha parlat per parlar i ha arrossegant els mots. Inquietud en els dialogants i mal vent. El POLONÈS no s'empassa la pregunta de CRISTIÀ i la remuga.*)

POLONÈS: Exigeixo em digui perg què m'ha demanat si sóc polonès...

CRISTIÀ: En els moments actuals no em semblen coses de polonès emigrat aquests contrabans perillosíssims de petroli,

ni tant diner; ni algunes altres coses que vostè ens ha proposat...

LLEÓ: El corb va obrir el bec quan no l'havia d'obrir i va perdre el formatge. Muts...

CRISTIÀ: Queda teu el formatge que ens ha portat el Polonès. És agre...

(CRISTIÀ remarca «el Polonès». Aquest ha tret el cap enfora i ha trobat a MARGA escoltant arran de la porta. L'agafa per la mà i la fa seguir cap dintre.)

POLONÈS: Mentre vostès es preocupen per saber si sóc o no sóc, la seva germana no deixa la torre-farera: món de llanternes. Vegin! La boa vigilant, contra el còlit que caça mosquits.

AMARGA: Per què m'agafa les mans?

POLONÈS: Haugua valgut més agafar-li les orelles, i buidar-les-hi del que hagi pogut oir mentre espiava.

AMARGA: Tanta por els fa que els espiïn? (*Canvi.*) Repassava, cercant el barril ple que hi ha sota les canaleres del ràfec.

POLONÈS: I el baguil més ple és el d'agan de la porta?

AMARGA: Que ho sigui o no, què li ve o què li va? Si per raons que oculten, vostè s'ha fet amo dels meus germans, de mi no se n'ha fet. No sóc baratera ni faig negocis polítics, aquests negocis en què el tou dóna el rellotge i el viu li dóna l'hora que és, car tot és donar...

POLONÈS: Veuen com espiava?

AMARGA: No m'estan llosant les orelles, i les veus es perceben malgrat el ràfec.

(AMARGA va per deixar la saleta i ficar-se a la botiga. En arribar a la porta retrocedeix. No esperava veure el que ha vist. Prepara l'escena i diu al POLONÈS, amb una rialla més que agressiva.)

AMARGA: Polonès, prengui nota de la clienta que tenim a la botiga. Això sí que pot ésser espionatge del perillós...

LLEÓ: Qui hi ha a la botiga?

AMARGA: Vegi-ho! Hi ha... la Floriselli.

LLEÓ: Sé que la italianota també trafiqueja per Riohacha, i parla amb la policia.

(Una pausa. El POLONÈS, LLEÓ i CRISTIÀ s'esguarden. AMARGA treu altra vegada el cap a la botiga, saluda la FLORISELLI des de lluny i amb un to balancejant, com el blat.)

AMARGA: Senyoreta: què conta de bo?

(FLORISELLI contesta des de la botiga. Encara no se la veu.)

FLORISEL·LI: L'esteso de sempre.

AMARGA: La sabia fora de Santa Rosa del Caribe. Quan ha retornat?

FLORISEL·LI: Avui...

(FLORISEL·LI encara parla des de dintre.)

AMARGA: Ha ensopegat mal dia.

FLORISEL·LI: El que és mal per a uns, és bene per a altres. A vostè el ruixat li place.

AMARGA: I a tota Santa Rosa! I a tota la Guajira! Digui'm: s'ha descobert el culpable del contraban de petroli?

(FLORISEL·LI es mostra a la porta de la botiga que comunica amb la casa i des d'on li ha parlat AMARGA.)

FLORISEL·LI: Piano, piano. Se sabrà com es feia el contraban de petroli i es descobriran els assassins del Caraplana. L'aiguat segueix, Marga...

AMARGA: Fortíssim. Portàvem tant de temps sense pluja. Miri'm com vaig; feta una granota.

(AMARGA es treu l'impermeable i l'espolsa. No se'l torna a posar.)

FLORISEL·LI: Estan gairebé a les fosques amb les finestres tancades. Bon giorno, senyors...

AMARGA: És cert. Les obrirem...

(AMARGA obre les finestres de la cambra que donen a la façana. La pluja es fa més visible.)

POLONÈS: Què cerca ací semblant boguinet negre?

LLEÓ: Et pregunto el mateix, Floriselli: què cerques, ací?

FLORISEL·LI: Orala, veni. Digues al signore què cerco...

(ORALA, la qual s'havia mig vist arran de porta, és empentada per FLORISEL·LI vers el centre. ORALA s'arredossa al costat de FLORISEL·LI.)

FLORISEL·LI: Digues, Orala.

ORALA: Comprava.

FLORISEL·LI: Ecco. Oh! I non he preguntato quanto ti debo...

ORALA: Trenta-dos centaús.

FLORISEL·LI: Què els sembla? Poco denaro. Un peso. Mi retornarai la resta. Setenta i otto centavi.

(FLORISEL·LI ha donat un bitllet dels de pes a Orala, traient-lo d'una mena de bossa que porta penjada al braç. L'índia surt vers la botiga.)

FLORISEL·LI: Ara, com a parroquiana, suposo que em deixaran espere-re que escampi un poc la pluja.

LLEÓ: Et volia veure i parlar, Florisehi... (FLORISEL·LI *s'agafa una orella amb la mà, volent dir que escolta.*) Rodes excessivament per Riohacha.

FLORISEL·LI: Què vol dire, excessivament?

LLEÓ: No em vinguis amb aquest posat de dona que ha perdut el tren. A Riohacha hi ha pres el meu germà...

FLORISEL·LI: T'indigna que tingui bon cuore?

LLEÓ: Bon cor i males intencions. T'he manat que no et fiquis en aquest afer.

FLORISEL·LI: Vedi, Marga. M'ha manat que no em fiqui en aquest afere... (ORALA *ha tornat a treure el cap per la porta de la botiga.*) Mi porta el resto del denaro, Orala? Gràcies.

(FLORISEL·LI *entafora a la bossa, i sense comptarlo, el diner que li retorna ORALA. ORALA veu, calla i retorna a la botiga. FLORISEL·LI segueix impertèrrita el seu joc. Canvia de to a cada virada.*)

FLORISEL·LI: Cercar provar la ignocència del Beneto, no perjudica a ningú.

CRISTIÀ: És cert.

(*El POLONÈS rectifica violent.*)

POLONÈS: Us perjudica a vosaltres. Em perjudica a mi. Si Benet no és culpable, qui ho és?

FLORISEL·LI: No essent-ho ell, ho heu d'ésser, per força, voialtri?

POLONÈS: Em vénen ganes...

(*El POLONÈS aixeca la mà per bufetejar la FLORISEL·LI. Aquesta recula i es treu del pit una navalla barbera.*)

FLORISEL·LI: Veni, valente! Em confons amb la Sucre-Roig?

(*Pausa. AMARGA vol xisclar, però ella mateixa es tapa la boca. Hi ha un aquietament general, més de superfície que de fons. FLORISEL·LI es dirigeix a AMARGA.*)

FLORISEL·LI: Crec que vostè va conèixer la Sucre-Roig. La recorda?

AMARGA: Sí.

FLORISEL·LI: Una macarutlla come io, segons deia vostè en aquell temps. Doncs la Sucre-Roig havia estat embarcada vers on fos! Ara és a Riohacha.

(*Gran sorpresa en els homes presents. No la poden dissimular.*)

CRISTIÀ: És a Riohacha?

FLORISEL·LI: No ho sabien? Així avui el Polonès només us ha pogut notificar que la Sucre-Roig s'havia escapat de la goleta

on ell l'havia embarcada. Poca cosa, per a desafiar un tan gran xàfec. La Sucre-Roig és a Riohacha contra tutti els que la volgueren fer desaparèixer.

AMARGA: Desaparèixer? Per què?

FLORISEL·LI: Feia nosa.

AMARGA: Qui són els que la volgueren fer desaparèixer? El Polonès i els meus germans?

FLORISEL·LI: Ves, no recordo si els seus germans ballano entremig. Em sembla que ella, principalment, acusa el Polonès. Us pot acusar a voialtri?

LLEÓ: Dones com ella, i com tu, arriben a tot.

AMARGA: Parli sense embuts, Floriselli; què vol dir tot això?

POLONÈS: Calúmnies!

FLORISEL·LI: Us presentaré el negre que diguéreu que guardava el dogre del Benet el dia de les acusacions i de l'agafada. No sóc io la que acusa. És ell. I la Sucre-Roig.

(FLORISEL·LI treu el cap a la botiga i crida al seu acompanyant. És el NEGRE, ja conegut, de l'episodi de l'agafada del Benet per la policia. El NEGRE ara va ben vestit: roba albíssima. No és el negre espellifat d'aleshores. Però en el seu cas la vestidura no fa la figura. El negre, malgrat el dril blanc, segueix semblant més una rata de port que un home de travesies.)

FLORISEL·LI: Què us sembla? El recordeu? Ja no el motegen d'«aiguacoco». El criden «senyor» Gutiérrez. No vol que el cridin «negre». Ell no és negre, malgrat ho sigui: és morè, brunetto. Diga'ls-ho.

(El NEGRE calla, però planta cara. No està esporguit.)

FLORISEL·LI: Fores tu, ajudat pel Caraplana, el que omplires de taques de petroli el dogre del Benet?

NEGRE: Vaig ésser jo... I el Caraplana!

POLONÈS: El que fes amb el Caraplana no m'integuessa...

FLORISEL·LI: El Caraplana treballava per compte de vostè...

POLONÈS: El Caraplana es volia venjar del Benet; no havia de treballar per compte meu...

NEGRE: Vostè també es volia venjar del Benet. Li havia pres la Floriselli...

POLONÈS: Og, mentida! Això dius?

NEGRE: Ho dic.

POLONÈS: Caldrà que ho provis!

FLORISEL·LI: Ho pot provar la mort del Caraplana.

POLONÈS: La mort del Caraplana? Jo?

LLEÓ: A veure si també ens hi complicarà a nosaltres.
AMARGA: Als meus germans no se'ls pot acusar de cap mort...

(AMARGA defensa els germans amb una vehemència plena d'esclat. Parla com si ella hagués rebut una coltellada.)

FLORISEL·LI: Ho esbrinarà la policia. El negre ha donat declaració...
POLONÈS: On? A Riohacha?
NEGRE: Sí, míster.
POLONÈS: Davant la policia nord-americana?
NEGRE: Sí, míster.
POLONÈS: L'embull que haugàs fet.
NEGRE: He dit la veritat, míster.
AMARGA: T'han fet esmentar la mort del Caraplana, en declarar?
NEGRE: Sí.

FLORISEL·LI: I ho han lligat tot amb l'intent de fer desaparèixer la Sucre-Roig. La Sucre-Roig declarà que l'embarcaren enganyada en la goleta dels teus germans.

CRISTIÀ: En la que fou nostra. Entenguem-nos!

FLORISEL·LI: Coartades! Trucs! La Sucre-Roig, en l'últim port de la Guajira s'assabentà, per un mariner ubriaco, que el Polonès la portava a la morte. El Polonès, traint-la, li donà due-centi pessos perquè el deixés. Però els de la goleta tenien l'encàrrec de portar-la a l'Orinoco i deixar-la a la jungla. Els due-centi pessos donats a la Sucre-Roig se'ls quedarien els de la goleta i tres-centi més per a ells en retornare. La Sucre-Roig en saber-ho, per la indiscrecion del marinaio, es quedà en la cala d'Ubero, un piccolo porto, il de la salvazione. El capitano li havia permès saltar perquè li guardava els due-centi pessos i no cregué que marxés sense roba i sense argento. Brava, la Sucre-Roig!

POLONÈS: El negre declarà l'altra vegada el contrari del que ara declara.

CRISTIÀ: La qual cosa vol dir que el qui una vegada declara fals no ha d'ésser cregut quan rectifica!

FLORISEL·LI: Asseguraria que la policia ha creduto que és ara quan el negre diu la veritat, i no abans. Ha donat molts detalls sobre els transports de petroli que es fan pel Caribe.

LLEÓ: Negre, si no repeteixes els detalls que has donat, et rebento...

(En aquest moment d'explosió entra MARIA DELS DOLORS. AMARGA fa un crit anunciant-la.)

AMARGA: La mare! Psst...

(Tots l'han vista. La violència decreix, es frena, s'amaga. Es torna a una aparent normalització i a recordar la pluja. El soroll del xàfec espetega damunt del silenci. Són àdhuc perceptibles els ahucs del mar. El mutisme dels presents a la saleta es perllonga, cosa que fa que es vegi la inquietud i l'actitud de queixalada de tots. MARIA DELS DOLORS, de moment, no pregunta, car sap que no li contestarien la veritat. Té la seguretat absoluta que la conversa s'estancà per la seva entrada. No es tornarà a afegir res si ella no ho provoca.)

AMARGA: Per què us heu aixecat? Esteu malalta.

M.ª DELS D.: No ho oblidó; però, per paraules soltes, he endevinat, des del meu llit, que ací es tractava de quelcom que m'interessa.

AMARGA: Parlàvem de la molta aigua que hem recollit, i de la molta que es perd.

M.ª DELS D.: Així, el que jo he pres per paraules rancunioses eren explosions de joia! L'orella enganya.

CRISTIÀ: Us feu vella.

M.ª DELS D.: En sóc.

LLEÓ: El dia porta un airet de pluja que no us convé.

M.ª DELS D.: Com m'estimeu!

LLEÓ: A vós només us estima l'altre!

M.ª DELS D.: El que és a la presó.

LLEÓ: A cada paraula, un retret: «El que és a la presó». A cada manyac, una bursada: «L'innocent, perseguit!». Els dolents, lliures. El bo, entre reixes.

(Nou silenci. MARIA DELS DOLORS ha evocat el pres amb intensitat adolorida. LLEÓ, passant per darrera de la seva mare, fa senyes al germà i al POLONÈS que els espera al porxo. CRISTIÀ indica al POLONÈS de què es tracta. CRISTIÀ i el POLONÈS es desplacen pel fons. El NEGRE fa costat a la FLORISEL·LI. AMARGA, amb la intenció d'allunyar tothom de la mare, crida ORALA.)

AMARGA: Orala!

M.ª DELS D.: Per què la crides?

AMARGA: Perquè acabi de vendre a la senyoreta el que li venia...

M.ª DELS D.: Vols fer desaparèixer de la cambra tot rastre de la passada tempesta, però el cel, filleta, no s'arraseix tan aviat. La maltempsada d'avui encara amenaça. Ací, es tractava del Benet.

FLORISEL·LI: No! *(Canvi. Floriselli crida l'índia.)* Orala!

(ORALA surt amb un barril d'aigua que fa rodar fins a la porta del porxo i es posa a les oïdes de la italiana, retornant a la cambra.)

FLORISEL-LI: Doni un puó de rom al mio bello morè. Un poc: no molto.

(FLORISEL-LI fa sortir el NEGRE vers la botiga, acaronant-lo com si es tractés d'un ximpanzé ensinistrat. ORALA també surt. Altre canvi.)

FLORISEL-LI: No s'hi parlava del Beneto!

M.ª DELS D.: He escoltat. Vostè acusava. A qui? Al Polonès? Als meus fills?

FLORISEL-LI: De què, al seus fills?

M.ª DELS D.: He entès les paraules: «contraban», «petroli». Parlaven també de la policia nord-americana de Riohacha. Recordant, recordant, m'ha vingut a la memòria el dia de Nadal, quan el Polonès vingué a parlar en secret amb Cris-tià i Lleó. Inciaren aleshores el negoci?

AMARGA: La mare s'enfila com les bidigueres. Fantasia!

M.ª DELS D.: Sé el que dic. S'ha parlat també de la mort del Caraplana. S'acusa els meus fills.

AMARGA: Quan el Caraplana fou mort, estaven tots dos amb nosaltres.

M.ª DELS D.: Ho podien haver fet fer per un tercer. Caraplana morí en una nit de màscares.

AMARGA: La mort del Caraplana no els afavoria en res.

M.ª DELS D.: Qui sap com estava planejat el negoci del petroli!

AMARGA: Compliqueu-ho! Acuseu-los vós! Va!

(Esclat d'AMARGA. Parla amb un to vehementíssim. FLORISEL-LI vol canviar la conversa. Ho fa d'una fairsó ben visible.)

FLORISEL-LI: Si lacia il malpensare li donaré una nova. He vist el Beneto.

M.ª DELS D.: M'ho ha escrit.

FLORISEL-LI: La ricorda sempre.

(FLORISEL-LI dóna la nova sense gaire conveniment.)

M.ª DELS D.: I jo a ell. S'haurà emmagrit molt. El corcó de la injustícia el deu rosegat... (Canvi.) Què hi ha de la causa del noi? Vostè ho sap...

FLORISEL-LI: El trauran. Estan a punt de cadere els altres colpavoles.

AMARGA: Els altres culpables?

M.ª DELS D.: Qui són? (Pausa breu. Arronsada d'espatlles de la FLO-

RISEL-LI.) Estaré desitjant que em treguin un fill de la presó i m'hi ficaran els altres?

(LLEÓ retorna. Té cara de pocs amics. Ve cellajunt, crispat. Porta un tros de corda a la mà. En veure la FLORISEL-LI dialogant amb la seva mare i amb la seva germana, s'obreja més.)

LLEÓ: Vejam quan acabarà de xerrar aquesta gargantera.

M.ª DELS D.: No es fora perquè jo li he demanat que restés.

LLEÓ: Certs contactes, mare...

FLORISEL-LI: En parlaré jo, de certs contactes.

LLEÓ: Porto un tros d'obenc a la mà i te'l puc trencar a la carcanada, bagassa!

FLORISEL-LI: Ai, l'alçada de torre que t'adjudiques! Em marques, i em vols diferenciare de tutti: galiota, dona d'estrada. Si amb això vols dire que sono una dona que mi vendo, io te replico que, anque tu, sei un home que ti vendi. Ets dels que per «gold», or, fan qualsevol cosa, com va dir el policia nord-americà. L'ànima tua, en aparença forte, è un ànima escrofulosa come la mia. Que nome té un home que si vende? Ai, això de certs contactes...

(FLORISEL-LI va per anar-se'n. LLEÓ l'agafa pel braç i li priva la sortida.)

FLORISEL-LI: Si intenti fer-mi violència crido el negre.

LLEÓ: És el de torn?

(FLORISEL-LI no contesta.)

LLEÓ: Has emprès un camí perillósissim.

FLORISEL-LI: Què t'importa?

LLEÓ: Treballes, com treballes, pel promès. Però repeteixo que és perillós.

FLORISEL-LI: Qui és il mio promès? Beneto? Dio! Come è lontano tal amore!

LLEÓ: Ets sempre una mentida. Vas a Riohacha: per què? Pel Benet! Trafiques amb la policia: per què? Pel Benet! Ets part en els nostres trepijocs: per què? Pel Benet!

FLORISEL-LI: T'enganyes. No!

LLEÓ: No?

FLORISEL-LI: No!

LLEÓ: Serà possible que et moguis per cosa més absurda?

FLORISEL-LI: Espia? Tampoco. Enemiga teva: eccolo! Enemiga del Polaco: eccolo! Recordes la passada festa de la Nativitate?

LLEÓ: El dia del teu ridícul prometatge.

FLORISEL-LI: Aquesto dia io voleva assere altri, aspetava ésser compresa. Come riguéreu! Come mi befàreu! Dolorosíssima! Vaig pensare, come il Caraplana, en la vendeta. Amore

amb el Beneto? Imposibile. Una dona come io. Anque Beneto s'averkonya di me. Res d'amore...

M.ª DELS D.: Res, senyoreta?

(MARIA DELS DOLORS *pregunta amb esperança i contentament.*)

FLORISEL-LI: Res!

M.ª DELS D.: De debò?

FLORISEL-LI: Ho juro!

M.ª DELS D.: Gràcies, Senyor!

FLORISEL-LI: Vedi? Hi ha vegades que credo que la mia venjança deberia ésser mortale i contra tutti. I solo l'he cercata contra el Polaco i contra te...

(MARIA DELS DOLORS *va a exculpar-se. FLORISEL-LI atura les excuses amb un gest.*)

FLORISEL-LI: No importa! Escolta'm, Leone. En aquella nit de carnavales jo, immascarata, he seguit d'extrem a extrem de la platja il poble de Santa Rosa. He vingut amb la policia fins a la porta d'aquesta casa. Vigilava! Sabia per la Sucre-Roig, que il Polaco no era tal polaco i que feia negoci d'armes i de petroli amb tu i el Cristià. Sabia que Beneto no havia portat petroli ni d'Arriba ni de Curaçao en el seu dogre, l'havia fato per anganyo tuo. Li feres parlar d'un magnifico contrabando de whisky i de brandy. Sabia que el negre no era il guardiane de la barca del Beneto i que els seus mariners autèntics havien estat embriagats i portats fora de Santa Rosa, verso Manaura i Ahuyama, en unes barques de remes amples i a pitxola oberta, oberta. Tot d'una vaig veure la intriga, l'acusacione i la venjança del Polaco contra il Beneto i contra me. Vaig veredere, igualmente, que il polaco utilizava il Caraplana. Il denunciante del Beneto a la policia fou il Caraplana, en ésser descoberto il contrabando de nafta que feia il Polaco amb voialtri. I Caraplana fou il diablo, il suggeritore d'acusare al Beneto. Il vostre socio acceptà. Sabia que voi no desfarieü l'acusacione. Vosaltres no acusàreu, però, com havia endevinat el Caraplana, no fóreu homes per a arrostrare la culpa i acceptàreu que il vostro fratello fos incarcerato...

LLEÓ: I si haguéssim acceptat que el culpepin perquè la presó li servis un xic de correctiu, i per apartar-lo definitivament de tu?

FLORISEL-LI: Amb això et disculpes? Estupido! En primer lloc, portares Beneto a una situació difícil. El xic de correctivo podia ésser la prigione per a tota la vida. En segon lloc,

és ara quan Beneto està verament inamorato de me. Ha vist que io he estat la sua salvazione. Ti aposto que, si vull, m'esposo con Beneto en trobare ell la llibertat...

LLEÓ: Prova-ho.

FLORISEL-LI: No ho provaré perquè non ho desidero, i malgrado sapere que no ho destorbaries. Tu fugirai, Leone...

LLEÓ: Em quedo...

FLORISEL-LI: Tu fugirai! Resta encara per descobrirre l'assessino del Caraplana.

AMARGA: Crido en veu alta que els meus germans no són els assassins del Caraplana. Cal que se m'escolti i que se'm cregui...

FLORISEL-LI: Marga: en mare obert, per alta que sigui la veu, es perd a les poques milles.

AMARGA: Què intenta?

FLORISEL-LI: Venjar-m'hi. No sono bona, Marga. Sono mala. M'han fato plorar tanto!

LLEÓ: Escanyant-he deixaràs de plorar.

M.ª DELS D.: No!

(La mare subjeta el fill. Compareixen per les diverses portes: ORALA, el NEGRE i CRISTIÀ. FLORISEL-LI, com presa d'una crisi d'histèria, parla gairebé amb les dents tancades, escumejant. Escup verí sobre LLEÓ, damunt de tots.)

FLORISEL-LI: Escanya'm! Declaro que he salvato el Beneto per venjar-me d'ell. Casats, em menysprearia. Ara em recordarà! Anque de voi, vequia, m'hi venjo; anque de te, Marga. Una prostituta ha salvat a Beneto, el vostre figlio, el teu frateño. De tu, Leone, i de tu, Cristià, m'hi venjo piú que dels altres. La llibertat que io dono al Beneto us farà fugire a tots dos, si no voleu anar a la carcere. Assassini di Caraplana, us dico io. Il denunció és fet. Sou els que assassinàreu el Caraplana!

AMARGA: El denunció és fet? Assassinaren ells el Caraplana?

FLORISEL-LI: Ells! El denunció és fet... *(Llampec roig, i verd, i groc, que ho enlluerna tot. Altre xàfec. Retrunyen violentament els trons.)* Aqua sobre la Guajira! Anem more! Aqua sobre la Guajira.

(La FLORISEL-LI surt pel fons sense fer cas del xàfec. Es tira la caputxa de l'impermeable damunt la cara. El NEGRE també surt i es tapa amb el seu cautxú, un impermeable de capa negra, brillant com ell. FLORISEL-LI, a l'igual que el NEGRE, porta sabates altes de pluja. Pausa llarga. La trenca CRISTIÀ en preguntar a LLEÓ.)

- CRISTIÀ: Què ha estat?
- LLEÓ: Un xàfec més fort que el que cau a fora. Tu i jo som els assassins de Caraplana. Què tramara aquesta dona? Has deixat el Polonès en el cobert?
- CRISTIÀ: Se n'ha anat desafiant la pluja.
- LLEÓ: Cal que nosaltres també la desafiem per a veure'l de seguida. Corre pressa.
(*Llampec. Tro. LLEÓ agafa a CRISTIÀ pel braç i el vol treure de la saleta. MARIA DELS DOLORS ho veu, i ho priva.*)
- M.ª DELS D.: Parlar amb mi us corre tanta presa com parlar amb el Polonès...
(*Lleó protesta.*)
- LLEÓ: Ai, mare!
- M.ª DELS D.: Calma! Sé que Caraplana fou mort amb la sageta guajira que tu donares a Jordi...
- LLEÓ: Sageta que li hauria pogut tornar a prendre? Anem, Cristià.
- M.ª DELS D.: Escolteu-me, encara.
- AMARGA: Mare: com ho heu sabut, que la sageta que guardava Jordi serví per a matar el manxol?
- M.ª DELS D.: Després del crim em vaig adonar que Jordi recollia la sageta i l'examinava. La sospita em va posar alerta. (*JORDI ha comparegut a la porta del cobert amb dos barrils buits. En oir que es parla d'ell para en sec, i no entra.*) Aprofitant l'avinentsa d'una seva sortida vaig cercar la sageta entre les coses d'ell. No hi era. La policia la guardava com a arma del crim.
- LLEÓ: Cal precisar, mare. A qui acuseu? A Jordi? A mi?... Crec que estaria més en el cert si acusàveu a Jordi...
- AMARGA: Ni acusant-te a tu, ni a ell... (*JORDI es fa present.*) Jordi, no facis cas del que diu el meu germà.
- LLEÓ: La Sucre-Roig tenia encàrrec del Polonès d'embriagar a Jordi. No volia espectadors innecessaris.
- JORDI: La Sucre-Roig complí l'encàrrec...
- LLEÓ: Embriagat, tu pogueres...
- AMARGA: No! I deixem-ho! A la policia nord-americana no li fa calor ni fred un mort més a la Guajira. Li interessa el contraban de petroli.
- LLEÓ: Floriselli ens vol acusar a nosaltres. Si Jordi, com ha dit la mare, examinà el dardell que clavaren al Caraplana, i feia el mut; per què el féu?
- AMARGA: No el reconeixeria.
- JORDI: El vaig reconèixer. No tenia motius, però, d'explicar-ho i complicar l'afer...

LLEÓ: Raríssim!
JORDI: El meu silenci podia obeir igualment a causes que he callat, que callo, i que callaré...
LLEÓ: Estrany! Molt estrany!
AMARGA: Estrany, no... Pogué ser...

(ORALA avança col·locant-se a primer terme. Declara el seu crim amb energia, amb explosió, amb voluntat de dir-ho.)

ORALA: Jo! Mort Caraplana, jo! «Gandurú!»

Exclamació general, però diversa, segons el cas de cada un dels presents. Hi ha els que ho saben, els que ho sospitaven i els que no en tenien ni el més remot esment.)

M.ª DELS D.: Tu?

ORALA: Jo! Jo!

M.ª DELS D.: Per què, Orala?

ORALA: «Gandurú!» Dolent!

M.^a DEL D.: El matares perquè t'ho manà algú?

AMARGA: Li ho vaig manar jo, mare!

(Curt silenci, AMARGA sembla que expliqui el cas a ella mateixa, no als altres.)

AMARGA: No sé què em va passar pel cap. Aquell home era una amenaça constant per a tots els meus! Treballava a les ordres de la policia estrangera. Era ell qui havia denunciat el contraban de petroli. Per espia i acusar s'havia fet íntim del Polonès, de Lleó, de Cristià. Fou qui combinà l'embriagament dels del dogre del Benet, i qui els féu traslladar a altres ports. Fou també qui cercà un subjecte tenebrós, el negre, per a fer-lo declarar en fals. La policia el creia perquè el tenia per confident, era el traïdor oficialitzat. Jo, mare, no ho sabia tot, però, des del dia abans d'aquella nit de carotes, ho vaig pressentir, ho vaig viure, ho vaig palpar. Un buf d'ací, un mot d'allà, un llambrec, un esguard amb punyals dintre, m'ho cridaven. Fou quan vaig instigar Orala perquè el fes desaparèixer. Ja sabeu el secret. Estic disposada al que sigui.

M.ª DELS D.: Pobre filla meva! Has rodat, t'has enterbolit, també! Com tots; com jo mateixa! O Amèrica maleïda!

AMARGA: La culpa no és pas d'Amèrica. És nostra. Ningú no ens hi feia venir, i hi vinguérem. Aventura! Canvi! No ploreu, mare!

(Obscuretat completa.)

(*Se sent el silenci de la nit. Aquesta vegada no hi ha repics de tam-tam ni fregadís de maraques, ni xiscles de clarinet. La nit és fosca. Una llum morada illumina feblement la màscara caribe que s'entrelluca en l'ombra del fons, àdhuc l'onatge sembla respectar el silenci: tomballoneja pregona, callat. Entra la SUCRE-ROIG amb un fanal a la mà i va envolta en el seu mantell negre. La segueix ORALA, tapada també amb un mantell obscur i portadora de dues grans valises. No pot avançar més sense reposar i deixa una de les valises a terra. La SUCRE-ROIG satura.*)

LA SUCRE: Cansada?

ORALA: «Ayustayà!»

LA SUCRE: Què vols dir?

ORALA: Mal ací, cap!

(*Silenci.*)

LA SUCRE: Nit sense sogoll d'onatge. Estels foscos...

(*Entra RORIC. Porta també un fanal dels de que-rosèn a la mà. RORIC, per reconèixer-la, posa el fanal prop de la cara de la SUCRE-ROIG.*)

RORIC: Sucre-Roig. No et coneixia tan embolicada i negrosa... Pels volts de la goleta no hi ha ningú. Aprofiteu-ho.

LA SUCRE: Justificat tot. Orala carrega valises, meves. Orala cansada.

ORALA: «Ayustayà!»

(*RORIC sospesa la maleta que l'india ha deixat a terra.*)

RORIC: Te les portaré. Pesen.

ORALA: Tu vigila. Puc!

RORIC: La pluja d'aquests dies ha refrescat la Guajira.

LA SUCRE: Nit muda.

RORIC: És Divendres Sant. Demà, Dissabte de Glòria, Santa Rosa es desfarà en cumbiambes i xiximaies. Tam-tam! Tam-tam!

LA SUCRE: Dissabte de Glòria. Floriselli, jo i aquests, en mar. No-salgtres els salvarem. Boges, les dones! Va, Orala?

ORALA: Va!

RORIC: Alerta! Gent!

LA SUCRE: Sog una embarcada que ha saltat a Santa Rosa. I torno a la goleta. Dona seriosa.

(*La SUCRE-ROIG fa una riallada que trenca deseguida. Cap a embarcar-se. ORALA la segueix. Silenci. RORIC resta sol i a l'aguait.*)

RORIC: M'havia semblat. No ve ningú! Sí! Trepig lleu. Avancen a les fosques. Policia? La policia nord-americana arriba demà. La d'ací beu rom a galet d'ampolla amb la Floriselli. Serà?...

(AMARGA, també embolicada amb un mantell negre, treu el cap. RORIC la illumina.)

RORIC: Marga!

AMARGA: No serveixo. Veig enemics pertot. Com està el camí?

RORIC: Ningú no diria que a la platja hi ha un veler...

AMARGA: Deixa'm fer un senyal a Cristià i Lleó.

(AMARGA agafa el llum de querosèn de Roric i l'aixeca en alt un sol moment. Després l'abaixa i l'amaga, deixant-li caure el mantell al voltant.)

AMARGA: Preferiria ésser morta.

(CRISTIÀ i LLEÓ han vist el senyal de la germana i avancen. CRISTIÀ no ve malcarat. LLEÓ sí. Ha donat solució a l'afer mitjançant un gran esforç.)

CRISTIÀ: És Roric.

RORIC: La goleta ancora arran dels primers niells.

LLEÓ: Hauria estat millor un gussi en lloc fosc i embarcar pel cantó del mar.

CRISTIÀ: Sempre remugues! Vés, Roric. Si ha camí lliure ens ho avises com ho ha fet Marga, aixecant un moment el fanal.

(Roric agafa el seu llum de querosèn i surt. Claror morada irrealíssima, de Divendres Sant. Silenci.)

CRISTIÀ: I tu a casa!

AMARGA: Deixeu que us acompanyi fins al veler.

LLEÓ: No cal.

AMARGA: Us voldria dir moltes coses que no dic: el meu pesar, la meva angoixa, el meu agraïment, el meu dolor...

LLEÓ: Que matraqueres que són les dones!

CRISTIÀ: Floriselli ens va indicar la fugida i tingué raó.

LLEÓ: No ens va indicar que fugíssim. Va predir que fugiríem...

CRISTIÀ: És igual.

LLEÓ: No! I deixa la Floriselli. El seu nom m'embutllafa.

AMARGA: Ens ha ajudat molt. I, per dissimular, s'embarca en el mateix veler on vosaltres us embarqueu. Per ella hem sabut que la policia d'ací, que s'embriaga i que porta manament de presó contra el Polonès i vosaltres dos. Adhuc la Sucre-Roig col·labora en la vostra fugida.

LLEÓ: Ja som gent fora de la llei, com elles.

CRISTIÀ: No són elles les que ens hi han posat. (*Pausa curta.*) Des d'abans-d'ahir a avui, quin canvi! Abans-d'ahir al matí, mentre plovia a bots i barrals i el Polonès ens comunicava que la Sucre-Roig s'havia escapat de la goleta, la Floriselli i la policia ens preparaven la trampa que ens havia d'engarjolar. Pèssim espionatge, el del Polonès! Ho ignorava tot. Ignorava que la Sucre-Roig havia arribat a Riohacha; que s'havia entès amb la Floriselli, i que el negre i les meuques havien declarat a favor del Benet, i que la truita havia fet volta. No es pot negar que hem tingut sort de la Floriselli!

LLEÓ: Li besarem les petjades.

CRISTIÀ: Pit i a l'aigua, tanoca! Debatut suficientment el pro i el contra del que calia fer, hem acordat que la mort del Caraplana no té la importància que té el contraban de petroli i que, fos com fos, a Lleó i a mi ens enganxarien. Terra per mig, doncs. L'empresonament de Marga no evitaria el nostre. I la mà de la policia estrangera és molt més dura que la de la policia de casa. El Polonès, en desaparèixer, ens ha donat l'exemple.

LLEÓ: El Polonès pot desaparèixer. Té mitjans.

CRISTIÀ: Nosaltres, també. Portem el diner de la venda de la goleta i el bon diner que hem guanyat en l'afer brut. Qui pesca està exposat a mullar-se. Hi ha a favor nostre que Amèrica és més ampla que Castella i que àdhuc és fàcil deixar el món a un racó! Amèrica té camins d'aigua i de terra; selves i puna; serralades i pampes. Ningú no et troba... ni et cerca. A tu, el que et revolta és la protecció que et sembla que reps de la Floriselli. T'ira el rebaixament a la teva homenia que pressuposa el triomf d'ella...

LLEÓ: Passem, de sobre, a sota.

CRISTIÀ: Tot ho moteges de «femellades» i caus en la femellada absurda de posar-te al nivell de les dones en afer de sensibilitat. Això que en diuen masclia. És de mascle saber que les dones tenen alts i baixos..., i utilitzar-los (*Silenci breu.*) Has vist aquestes dues? Ahir ens eren enemigues mortals. Avui són els nostres àngels guardians. Les dones són com els ponts. L'autèntic home sap quan ha d'ésser aigua per a passar-los per sota i quan ha d'ésser mascle perquè el sentin damunt. L'home és home tant en anar a cavall com en anar a peu.

LLEÓ: No et coneixia el caire d'arrencaqueixals.

CRISTIÀ: Ni jo el teu de panotxa! Qui ho diria abans de veure'ls cabellera, que les panotxes fossin femelles?

LLEÓ: El senyal de Roric!

CRISTIÀ: Som-hi!
AMARGA: La Sucre-Roig s'ha compromès a deixar les nostres maletes a la cala del veler. Trobareu prop de la passarella un mariner que us indicarà el camí. Orala i Roric vigilaran la platja fins que vosaltres us hàgiu embarcat. Per la seva part, la Floriselli, restarà amb els policies fins que caiguin tots embriacs.
LLEÓ: Res més?
AMARGA: Res més!
CRISTIÀ: Crec que trobarem feina pel cantó del Catatumbo. S'hi ha descobert or i petroli.
AMARGA: Les meravelloses troballes d'Amèrica; or, petroli, urani, diamants. I en garbellar-ho, no res.
LLEÓ: Adéu! Roric repeteix el senyal...
AMARGA: Adéu!

(LLEÓ desapareix. Cap sentimentalisme. Dur.)

CRISTIÀ: Cor fort, germaneta!
AMARGA: Escriureu?
CRISTIÀ: Sí. I en tornar Benet, que no ens tingui massa odi...
AMARGA: Sou bons. Li diré que jo, en voler-lo salvar a ell del Caraplana, per poc us enfonso a vosaltres. Li diré el sacrifici que heu fet per mi. Li diré...

(LLEÓ ha cridat CRISTIÀ amb un xiulet sord.
CRISTIÀ s'apressa a acomiadar-se de la germana.)

CRISTIÀ: Digues-li que el passat, passat, aventura... Un petó?
AMARGA: Adéu!

(CRISTIÀ desapareix amb pressa. Amarga resta sola. Pausa llarga.)

AMARGA: En acomiadar-se la Floriselli de mi em va desitjar bona sort!: «Bona sort, Marga!» Li vaig contestar: «Bona sort, Floriselli!» (Altra pausa.) Divendres Sant! La nit té color morat! Diuen que el dit de Déu ho mou tot... Algunes vegades... Ai mare, quina solitud!

(AMARGA s'enfonsa nit endintre. ORALA, la qual ha reaparegut, la segueix.)

(Fosca.)

(La casa dels catalans, que han viscut un temps a Santa Rosa de la Guajira, es desfà. MARIA DELS DOLORS, AMARGA i BENET es disposen a deixar les arenas del mar Caribe, i els mobles i el que decorava la cambra han desaparegut. Resten només un parell de tamborets i alguns estris amuntegats en racons, Es veu més que mai el poc que podia tenir de llar catalana aquell casalot, eternament condicional, fet de materials feblissims i voltat de fúries: la del mar, la del sorral, la de la manca d'aigua, la del sol. Resta intacte el guarniment de sortija, el paperot acolorit, que volia ser la més alegre ornamentació i que ara mostra tot el ridícul que és, fent ones de part a part del sostre, dissimulant el teulat de boga i l'engraellament de pals, trapezi de rat-penats que branden, unglejant-hi l'ala. Són gairebé les quatre de la tarda d'un dia d'agost. Fa poc més o menys un any que JORDI va arribar a la casa dels catalans de Santa Rosa. Xafogor extraordinària. El sol dona més foc que claror, malgrat que la tarda sigui violentament groga i esplendorosa. El cel té el blau vençut per l'or. El mar rebolca flames. Perdura encara l'ensopiment dels migdies de terra tropical. RORIC contempla la cambra buida, palplantat enmig. AMARGA es pentina a l'atzar i s'agença un xic, després del tràngol de la buidada.)

RORIC: La cambra sembla més gran.

(AMARGA no contesta i segueix el seu treball de toaleta.)

RORIC: En els abismes marins, com en la vida, hi ha dues menes de peixos: els erràtics, que es mouen amb els corrents, i els que reposen sobre fons segurs. Hi ha peixos que quan el mar s'omple de bon temps, l'abandonen per cercar altres llocs. Peixos absurds! Viuen cercant primaveres i, quan les tenen, en fugen.

(Pausa curta.)

RORIC: No em vols contestar, Marga?

AMARGA: Parles per a mi? Creia que parlaves per a tu!...

RORIC: Em creus enamorat per parlar sol?

AMARGA: No.

RORIC: Qui sap!

AMARGA: T'illusions pensant que encara et pots enamorar. Ja ets un peix com aquells del mar dels sargassos, que, segons tu, semblen fets d'herba.

- RORIC: Sóc un peix d'aigües fondes: orb.
(Pausa i canvi. RORIC s'ha estirat i desemperesit abans de llançar la seva insinuació.)
- RORIC: Em diu el cor, Marga, que l'enamorada ets tu...
 AMARGA: De qui?
 RORIC: De Jordi.
 AMARGA: Patenta el descobriment. Et pot servir per a caçar meduses de les gairebé tota aigua. *(Pausa curta.)* Adona't que, malgrat aquest enamorament que insinues, estic disposada a partir, deixant l'amor. Vida nova!
- RORIC: El passat no es llença prop dels camins; es porta dintre.
(AMARGA no contesta. Fa un gest vague.)
- RORIC: Et provarà la planura? Segons el teu germà, Cabullaro és un poblet entre rius. Hi deu haver paludisme...
 AMARGA: Si no em prova, m'hi enterraran... Diu Cristià que hi ha una església colonial enrunada. Hi entraren un dia i vegeren darrera la imatge d'un vell i mutilat Sant Francesc, un niu de seps.
- RORIC: De quines? Cascavells? Mapanàs? Coralls? Serp vímet?
 AMARGA: Diu la mateixa carta que tenen una casa prop del riu, en una gran esplanada. Les vacades deixen les cledes ja abans de clarejar, i quins bruels! Cristià em parla amb fruïció de les lluites dels braus per les femelles; cap contra cap, ràbies que es lliguen; braols que fumegen; sang que els posa crepuscles a les banyes.
- RORIC: Això ho has vist ací. I no vols lluita de braus; vols lluita d'homes.
 AMARGA: La carta ha trigat un mes i mig a arribar. Ai, Amèrica! La terra que cobejo la tinc molt lluny i no la veuré. Felic tu, que no recordes.
- RORIC: Què en trauria?
(AMARGA surt vers el fons, però no s'allunya de la porta de la casa. Contempla el poblet caribià de Santa Rosa. Entra MARIA DELS DOLORS per la porta de la seva cambra.)
- M.ª DELS D.: On s'haurà ficat el petit? Fa més d'una hora que és fora.
 AMARGA: Encara darrera «el petit», mare? Com abans...
 M.ª DELS D.: Com sempre!
 RORIC: Serà a la taverna?
 AMARGA: Aquest matí ha fustejat Orala.
(AMARGA parla des de la porta, sense moure's.)
- RORIC: Què us té, el xicot? Ahir es va ficar a l'aigua amb mi i va

arribar, escafandrat, a una fondària de mar impossible.
Jo, bus vell, mai no hi he arribat. Sortí rebentant-se...

M.ª DELS D.: Això féu?

(*Silenci.*)

M.ª DELS D.: Demà, viatge a trenc d'alba. Quina sort anar-se'n d'aquest poble!

AMARGA: Canviarem la desolació del mar Caribe i de l'arena de la Guajira per la desolació de la plana herbosa i el riu infinit. Quina sort!

(*AMARGA deixa el portal, entra a la casa i desapareix per la porta del que fou botiga. Silenci.*)

RORIC: Per què no caseu Marga?

(*Nou silenci.*)

RORIC: Seria una solució.

M.ª DELS D.: Amb qui?

RORIC: Amb mi.

M.ª DELS D.: Dignes-li-ho.

RORIC: Li ho he dit..., i ho pren a broma.

M.ª DELS D.: Treballa perquè s'ho prengui seriosament.

RORIC: Marga està enamorada.

M.ª DELS D.: No ho crec.

RORIC: Estimo..., i ho veig tot...

M.ª DELS D.: Ho suposes tot. Enamorada de qui?

RORIC: De Jordi.

M.ª DELS D.: L'ha pogut avaluar en molt poc. Quan va venir el cor em féu un salt. Era d'allà. Canviaria els meus? Va tarar-se de seguida i la Guajira l'ha canviat a ell i no ell als guajiros. No ha estat mai figura de primer terme.

RORIC: Gairebé totes les dones es decanten més per l'home feble que per l'home fort. Adhuc en enamorar-se fan de mares...

M.ª DELS D.: Segons com s'enamoren.

(*Entra JORDI. Entra ràpid, traient-se el capell i escollant-se la camisa. Amb un mocador s'eixuga el rostre i el coll suorosos.*)

JORDI: Quina xafogor! Suo.

RORIC: La xafogor del mes d'agost... Parlàvem de tu...

JORDI: Lloant-me? He vingut de pressa per demanar a Maria dels Dolors que cridi el seu petit. S'entreté tirant el ganivet a les tortugues que els del bergantí «Adela» tenen panxa enlaire a punt d'embarcar. Si el veuen hi haurà baralles. Sortiu! (*MARIA DELS DOLORS deixa la cambra i desapareix.*) Benet està histèric: té ratxes. Aquest matí ha agafat el gos de la vella cega i l'ha llançat damunt

una mata de cactus. El gos féu arribar els udols al cel.
I la vella maleïa.

(*S'escolta la VEU DE MARIA DELS DOLORS renyant
el fill a crits.*)

- VEU DE M.ª DELS D.: Benet, fill meu! Benet!
RORIC: Renya, que poc cas et farà. Marga està ben fresca amb Benet.
JORDI: I amb els altres no?
RORIC: Jordi: què pensa fer quan siguin fora? Seguir-los? Quedar-se?
JORDI: De moment he llogat la casa pel meu compte. Aquests mesos últims en mig guanyo la vida. I no comprant perles; trafiquejant amb pells de xivil i d'ovella.

(*Entra Benet sense esguardar ningú; llaviçlòs, sorrut, reüllós i desfet de nervis. Porta a la mà un ganivet del qual eixuga la sang amb el mocador de butxaca. S'asseu en un banc sense contestar el que li pregunten ni fer cas del que li diuen. La mare el segueix, també nerviosa, trasbalsada.*)

- M.ª DELS D.: Rampellut! Has mort dues tortugues i els de l'«Adela» et demanaran comptes. Per què ho has fet? Roric, em sembla que, a nom meu, hauries de dir alguna cosa als mariners.
RORIC: Què els diré?
M.ª DELS D.: Pregunta'ls el preu de les tortugues. (*Crida la seva filla.*)
Marga! Vull saber què n'opina.
JORDI: On és Marga?
RORIC: No pot ésser lluny.
M.ª DELS D.: Cerca-la. I explica-li...

(*Roric surt.*)

- JORDI: Fes-la venir! He trobat l'home del correu i m'ha donat una carta per a ella.
M.ª DELS D.: Qui li pot escriure?
JORDI: Un enamorat, no. La lletra i el sobre de la carta semblen de dona. (*BENET deixa el seu decaïment i para l'òida.*)
Ve de la Guaiana holandesa...

(*BENET s'aixeca d'un tot.*)

- BENET: De la Guaiana holandesa?
JORDI: El marcat del segell ho precisa: Paramaribo.
BENET: Deixa-me-la!
JORDI: No ve per a tu.
BENET: Prohibit passar-hi els ulls essent per a Marga?
JORDI: Si és només passar-hi els ulls...

(JORDI *dóna la carta a BENET. Aquest l'esguarda, se la passa per les galtes, i l'obre.*)

BENET: La carta esperada! Per fi!

JORDI: No està bé el que fas!

(BENET *no ha atès a Jordi i comença la lectura de la carta. AMARGA ha retornat a la cambra, seguida de RORIC.*)

JORDI: Benet s'ha apoderat d'una carta que ha arribat per a tu.

BENET: De la Floriselli!

(*Pausa. BENET segueix llegint àvid. Diàleg mut entre els presents, mentre BENET llegeix. Les emocions que li produeixen els mots de la Floriselli són visibles i diverses: plaer, desencís, revolta. En acabar de llegir, BENET rebrega i llença la missiva amb visibles mostres d'ira. AMARGA la recull i la llegeix.*)

BENET: Que l'oblidi! Que és l'última carta que escriu. Que no la cerqui! Fins sembla insinuar que ha trobat un home que pretén casar-se amb ella, com volia fer jo. No s'atreveix a insinuar-ho clar perquè la mentida seria massa evident. No hi ha en la carta un mot que m'atanyi directe. Tot hi és mesurat, calculat. I fals, com a conseqüència! Ni esmenta si ha rebut les meves. I parla d'aquell Nadal de prometatge en què es va veure arraconada. Malleït Nadal!: «Tenien raó d'arraconar-me. Teníeu raó!»

M.ª DELS D.: Què diu, noia, la carta?

BENET: El que us conto.

AMARGA: Que és l'última que escriu. Que Benet l'oblidi! Que no la cerqui. I recorda, encara, i com sempre, aquell Nadal!...

M.ª DELS D.: L'última que escriu! Que Benet no la cerqui! Que l'oblidi!

BENET: No seria jo un bon enamorat si no endevinés que és una carta perquè la cerqui, perquè no l'oblidi, perquè li escrigui...

AMARGA: On l'aniràs a cercar, si et notifica que deixa la Guaiana?... «Marxo sense precisar-te ruta! Adéu!»

BENET: Creus que un enamorat no flaira el camí que ha seguit la dona que ell desitja?

AMARGA: Els camins d'ací no són com els d'allà; se'ls menja la selva, la muntanya.

M.ª DELS D.: La carta diu què has de fer: abeir, i acabar aquests amors. El comiat de la Floriselli arriba al punt just...

BENET: Per què?

- M.ª DELS D.: Demà deixem la Guajira i el mar Caribe. Temps nous!
- BENET: Existeixen els temps nous? També ho diu ella: «Temps nous!» I afegeix: «He perdut moltes hores a Santa Rosa fent obres de beneficència. Per a les dones com jo, els dies volen!» Les dones com jo! Aquests mots no els hauria escrit la Floriselli si no volgués produir un efecte que és al revés de les paraules. Una «dona com ella», em va salvar. I m'ho recorda! Les fites de les nostres vides no s'obliden ni en temps vell ni en temps nous.
- AMARGA: Tu has oblidat el fet de la salvació per a recordar la dona que et va salvar.
- BENET: Què precises amb la sentència?
- (BENET reacciona i es disposa a treure les moltes coses que té enforinyades dintre. Planta cara a AMARGA.)*
- BENET: Escup d'una vegada les intencions. Hauràs aconseguit que Floriselli m'escrivís aquesta carta amuntegant prec, contant-li qui sap què!
- AMARGA: És la primera nova que en rebo des del dia en què se n'anà. De meva, no li n'he donat cap.
- BENET: No ho crec. Per què m'ha de dir la Floriselli que entre ella i jo hi posa els Andes i els rius de l'Amazònia?
- AMARGA: M'ho preguntes a mi? No sóc ni tan simple ni tan complicada com aquesta dona: unes vegades àngel, unes altres diable. I probablement sempre amb la inconsciència del vent que adés acarona, adés enruna.
- BENET: La Floriselli diu en la carta: «Un temps em vaig creure enamorada. Engany!»
- AMARGA: Bona memòria per a recordar el que diu la Floriselli.
- BENET: He llegit la seva carta amb el cor.
- AMARGA: Se li atribueixen unes coses, al pobre cor!
- BENET: La Floriselli m'estima. I, ni per a ella ni per a mi, no s'ha pogut apagar el foc de l'amor. Quan el foc és voraç no s'apaga amb tanta facilitat. D'altra banda, no m'ha passat la rancúnia que sento pels germans que em deixaren empresonar. No crec en els temps nous; sé que una quaresma, passada a la presó, m'ha deslligat completament del passat. No és que vingui un temps nou; és un deslligament. El riu, en emportar-se un tros de terra, no la fa nova: l'arrenca. Jo em trobo arrencat.
- AMARGA: El que tu sents, també ho pot sentir la Floriselli. Fa anys que ella és ramatge d'arbre flotant en un riu. Que allunyada es pot sentir de tu en aquests mesos que van d'un Dijous Sant d'abril a un apropament de la Verge d'agost, temps més llarg que el d'una quaresma!

BENET : La lògica s'ha aplicat a tot..., menys a l'amor.

AMARGA : A segons quines amors.

BENET : A les amors com la meva, si ho vols així. (*Canvi.*) Mireu, mare; escolta'm, Marga. Avanço el que us pensava dir a última hora. Demà vosaltres deixeu Santa Rosa, per anar a reunir-vos amb els meus germans cap a les planures del Casanares. Si tant l'una com l'altra no fóssiu els perfectes caramots que sou, hauríeu pogut veure que a mi m'era impossible d'anar darrera dels que m'han destralejat, ni us podia seguir a vosaltres com si fos un quisso faldiller. Us desitjo bon viatge, em plaurà que tingueu bona sort..., però no vinc: m'emancipo...

M.ª DELS D. : Per córrer darrera aquesta dona?

BENET : Per córrer darrera ella..., o per fugir de vosaltres, de la llar, de la mare, de tot això tant carrincló que se'n diu família.

(*MARIA DELS DOLORS s'enrigideix; interroga amb l'esguard, amb les mans, amb tot el cos, però la boca no pot precisar l'interrogatori: s'hi nega.*)

BENET : No m'esguardau així, mare. Possiblement us estimo, malgrat el meu llenguatge. Però sento tantes coses en aquests moments! Fins sento que hi ha mares que no saben allò que haurien de saber: que hi ha un amor maternal que acarona massa i que, per això, disminueix el fill; l'amor que se li té, no com a fill, sinó com a infant. Hi ha un altre amor: el d'admiració davant l'home que es forma; l'amor que esperona, que estimula. Aquest és el que val! Ara mateix endevino que el que us fa por és que jo, sense la vostra tutela, sigui home a l'aigua i que Roric em pugui treure qualsevol dia de la panxa d'una balena. Us he escoltat fa poc amb el cor bullent d'ira: «Aquest meu fill arrauxat ha mort unes tortugues. Ajuda'm Roric! Ajuda'm, Marga! Feu d'àngels d'aquesta pobra baldufa esquerdada que és el meu nadó». Quan vivíem a Olesa de Montserrat, i és un record, possiblement el més llunyà que tinc, vaig trencar el vidre d'una pastisseria. Aleshores parlàreu com heu parlat avui: «Que el perdonin. Pagarem l'estrall!» Eh! Tinc dinou anys, mare!

M.ª DELS D. : Jo en tinc seixanta, fill meu. I segons veig m'he equivocat amb tu. Perdona'm aquest amor que t'ha fet tant de mal. Te l'he fet sense pensar-ho, i he estat una mala mare sense intenció. Ho veig avui que m'ho demostres tu sense rèplica. Perdona'm! Perdona'm!

AMARGA : Mare!

- M.ª DELS D.: La raó és d'ell..., la seva raó. Li sobrem; li som un destorb. Té dinou anys. Si ara no compregués que tinc ben merescut el càstig de l'abandó, preguntaria a aquest fill què m'hi donaran, en aquesta terra. No li ho pregunto...
- AMARGA: Li ho preguntaré jo. Què hi ha de fer, la teva mare, ací? No et pregunto què hi he de fer jo. La teva mare!
- BENET: Aneu-vos-en!
- M.ª DELS D.: Deixant-te?
- BENET: Un dia ens amenaçàreu dient que éreu una mare catalana i que, si teníem fam de vol, podíem volar: «La vostra germana i jo farem camí soles!» Feu-ho!
- AMARGA: Et dones compte del que dius?
- BENET: Us doneu compte del que espereu de mi?
- M.ª DELS D.: El gran crim d'atrevir-me a preguntar que no m'abandonis.
- BENET: Us queden els altres.
- M.ª DELS D.: Els altres tenen també dret a fugir sols i àdhuc a creure'm com tu, una mala mare. *(Pausa curta.)* Adéu, fill. Per sort no viuré gaire. Adéu! Com em pesarà damunt la terra d'Amèrica!...
- BENET: Una rova de terra d'ací pesa el mateix que una rova de terra de Catalunya.
- M.ª DELS D.: No ho creguis. I menys morint-me com em moriré, sabent que un meu fill s'avé a enterrar-me sense que li caiguin les llàgrimes!
- BENET: Us assenyalo una solució. Marideu aquesta, i quan us doni néts, feu d'àvia. Passa'm la carta de la Floriselli. Si no ens veiem demà, adéu-siau!...
- M.ª DELS D.: Adéu!

(JORDI hauria volgut parlar, però ha callat sota la pressió de la mà d'AMARGA, la qual li agafa el braç. AMARGA ha donat a BENET la carta de la Floriselli que li ha estat demanada. BENET surt per la porta del fons, tot ficant-se a la butxaca la carta de la italiana. El sol comença a pondre's. MARIA DELS DOLORS ha vist sortir el fill, i el ventet d'aquesta fugida li ha fet sentir el fred del bufarell de la mort. No resta erta llarg temps: s'esllena i arrenca un plor. MARGA l'aconsola sense paraules: amoixant-la.)
(Una pausa. JORDI s'apropa al grup de MARIA DELS DOLORS i d'AMARGA. Parla lent. RORIC resta apartat.)

- JORDI: Ara sóc jo qui us vol parlar. Has sentit Benet, Marga? Què penseu fer?
- AMARGA: Anar-nos-en...
- JORDI: Benet ha donat una solució: per què no et cases?

- AMARGA: No et pregunto amb qui...
- JORDI: T'ho diré...
- AMARGA: Amb tu; ho endevino. Gràcies! No em vull ni em puc casar! Tu, Jordi, has de tornar a la nostra terra i jo no em puc moure d'Amèrica. Contesto així la teva endivinaada declaració.
- JORDI: No me'n podré anar!...
- AMARGA: Te n'has d'anar. Amèrica per als americans. No nego que algunes vegades he somniat casar-me amb un home d'allà..., i allà... Somni pretèrit...
- M.ª DELS D.: Accepta, Marga. Jo camino vers la tomba...
- AMARGA: Més raó perquè em quedi. I no en parlem més. Estic lligada amb vós, mare, i amb els meus germans. Amb vós per un amor total. Amb ells, per germana i pel lligam de la Guajira i del mar Caribe. Recorda, Jordi, que he fet matar; que es pot dir que he assassinat.
- JORDI: No ho recordo. Qui ho ha d'oblidar ets tu...
- AMARGA: Impossible! Com tampoc no oblidaré que tu sabies el fet i el callares. El Caraplana caigut en el sorral. El Benet pres. Quin record! Però deixem-lo també. Algú de vosaltres pot creure que Benet faci llar amb la Floriselli? Benet ha de tenir algú dels seus que l'espera, car tornarà. Com tornarà? No ho sé. Quan tornarà? Qualsevol ho endevina. Però tornarà. La Floriselli juga amb ell: «Sóc dolenta! Pluja sobre la Guajira!» Dolenta, no. Ni ella ho sap.
- M.ª DELS D.: La que restarà seràs tu, Marga... Jo...
- AMARGA: Restaré amb vós, o arran del vostre cementiri, mare. D'aquest lloc no em mouré, passi el que passi. (*Canvi.*) Deixeu-me ésser valenta! Deixeu-me l'afany de voler restar prop d'ells per recordar-los, quan retornin, alguna cosa de Catalunya. Vés-te'n tu, Jordi. Aquesta és terra de volcans i de ciclons: no t'és adient. No ets home per a vèncer-la; seràs vençut. Adona't del que és aquesta terra. Per a nosaltres, en acabar un terratrèmol comencen altra vegada a bufar ratxes que tot ho aplanen. Lluita violenta sempre! Desarrelament constant! Vés-te'n! (*Altre canvi.*) Recordes, Jordi, el primer matí que passares a Santa Rosa? Farà cosa d'un any. Era també per l'agost. Esguardares els burrets dels indis que anaven a cercar aigua i sentires els camins d'arena, amb voreres de nops, de guarumos i de cardots. I el foc del sol. En aquell dia em digueres Marga per primera i jo et vaig assabentar que el meu nom era Maria de l'Amargura, mal dol, amarguesa oculta sota un nom, el de Maria. Comprends el que et vaig voler dir aquell dia? Vés-te'n. Jordi. Fins

els cementiris són dolents, ací: un clos d'arena voltat de filferro i creus de fusta negra. Sort que, segons el meu germà Cristià, el cementiri de Cabullaro, on anem, és ple d'orquídiess. (ORALA ha entrat a poc a poc i s'ha posat als peus d'AMARGA. Li agafa la mà i l'acaronà.) Veus tot el que m'he guanyat a la Guajira? Aquesta fidelitat callada, que és amor, però que no diu res... Ai, sol d'agost sobre la meua Catalunya! El segueix el sol de tardor. I d'hivern després. Hivern, temps de llars recollides! Recordo la Rambla un dia que plovia, el dia abans de la meua marxa. Era a mig novembre. La Rambla estava encatifada de fulles seques que lluien, grogues, sobre l'asfalt negre i lluent. Tu, Roric, no recordes res de tot això! Felix tu!

RORIC: Ho podries recordar per a mi...

AMARGA: Vaig cap a un poble de l'Amazònia, lluny del mar que et fa viure. No ho puc recordar per a tu... (Pausa curta que marca el retorn a l'obsessió.) I tu Jordi, vés-te'n! T'ho repeteixo. En ésser allà, i en el dia del teu Sant, porta al patró de la meua terra una rosa en record meu, una rosa de les nostres, que tenen un color que no té cap altra, color propi, català, dolç i sorrut ensems.

(AMARGA s'ennuega. Vol, però no pot, seguir recordant. El plor li arrasa els ulls.)

JORDI: T'estimo, Marga!

AMARGA: Vés-te'n, Jordi. Cerco no desmaiar. Deixa'm ésser forta com em vas recomanar tu el primer dematí de la nostra coneixença, i a la llum de l'alba. Veus? Constel·lacions que no coneixies i que ara coneixes. L'alfa i l'omega del Centaure. Rigel... Au, mare, au. Cor fort! A esperar-los!

M.ª DELS D.: A esperar-los, fermes, valentes!

AMARGA: A esperar-los!

(Ha enfosquit. Els cels tropicals, profundament estelats, entren per la porta i per les finestres de la casa buida.)

Desembre 1947-setembre 1948.

Instituto del Teatro

